

IZMEĐU KRKE I CETINE

Dragutin Hirc

HR-DAST-170

Između Krke i Cetine.

Pripomenak.

U „Zemljopisu Hrvatske“ opis se gora i planina Hrvatske i Slavonije primicao kraju te imala doći na red Kraljevina Dalmacija, njezino gorje i primorje, njezin bogati i raznoliki podzemni svijet. Valjalo je spremi građu, a sreća bijaše po mene, da službujem u kr. sveučilišnoj biblioteci, jer je to bogato vrelo nesamo za geografa, već za svakoga stručnjaka. Tražio sam po katalozima biblioteke, tražio o Dalmaciji svako poznato mi djelo, knjigu, časopis ili bud koje pomagalo, a tražeći jedno, došao sam na drugo, a listajući i bilježeći u drugom, došao i na treće, četvrto, peto, i pomalo, ako i mučno, pribrao toliko gradje, da sam veselo sjeo i odpočeo sa opisom Dalmacije. Svrnuo sam okom i na dalmatinske koledare navlastito na one, koje je izdavala „Matica Dalmatinska“. Dao sam si donieti iz biblioteke „Narodni koledar“ i stanem po njemu žurno listati. Nisam se prevario! U tom koledaru, od kojega je izašlo više godišnjaka, ima bogate povjestne i zemljopisne gradje od Grgura Urlič-Ivanovića, Mihovila Pavlinovića, Kazimira Ljubića, Biakinija i drugih. Ima zanimiva gradiva u „Zori dalmatinskoj“ od g. 1844., 1845. i 1846., ima je u „Slovincu“, no osobito me razveselio „Srbski dalmatinski magazin“ od g. 1844. u kojem ima obširniji opis Dalmacije od G. Nikolajevića, koji nam u prvome dielu svoga rada (str. 5.-31.) opisuje „Brda, doline, ravnice i pećine“ (špilje.) Mnogo je gradiva u „Pučkom listu“, kojega onako vrstno uredjuje pučki pjesnik Juraj Kapić. Tko želi Dalmacijom putovati ili o njoj pisati, ne smije minuti „Vienca“ i „Nade“ (gdje ima nesamo vrstnih opisa, već i krasnih slika) a obzirom na povjestnu gradju i „Starohrvatsku Prosvjetu“. Tko se je uputio u Split i njegovu okolinu, koji će ponieti sobom Bulić-Jelićevo djelo „Vodja po Spljetu“, ako je pak krenuo put Dubrovnika „Vogj kroz Dubrovnik“ od Luje Vojnovića; želiš li pak proći i južnim dalmatinskim otocima, neka ti je vjernim drugom knjiga „Mjesec dana pješke“, koju je napisao Petar Kuničić. Tko bi pošao na čarobni otok

Lokrum, taj si neka pročita djelo kraljevine Stefanije „Lacroma“, a tko bi išao do Trstena, da odmara pod onim golemim platanama, taj će najvećom nasladom čitati djelo „Canosa“ (Trsteno), koje je napisao nadvojvoda Ljudevit Salvator i o kojem bijaše u „Prosvjeti“ već govora. Zanima li se tko za šumske prilike u Dalmaciji, tomu preporučamo radnju Poparićevu „Dalmatinske šume u historiji“, koja je štampana u „Glasniku Matice dalmatinske“, knjizi I.

Od starijih pisaca o Dalmaciji svakomu je poznat opat Fortis, koji je g. 1774. štampao djelo „Saggio in Dalmazia“, koje je izašlo u dvie svezke, svaka ukrašena sa više slika i tabala, pa je prevedeno na njemački, francuzki i englezki Fortis upozoruje na čare, krasote i prirodne samograde, a po njemačkom prevodu počeli su se zanimati Niemci za Dalmaciju, dok je Daniel Farlati mamio strance u tu klasičnu zemlju svojim djelom „Illyricum Sacrum“ (Mletci 1751.-1819., 8 knjiga) Franjo Petter, profesor u Splitu, podao nam djelo „Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen“. Franjo Carrara (Karara) počeo je u svezcima izdavati „La Dalmazia descritta“, koju je ukrasivao obojenim tablama, ali segnuo tek do svezke XX.

Od Niemaca nas zadužuje J. G. Kohl, koji je g. 1851. u dvie knjige napisao djelo „Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro“ i štampao ga u Draždjanima. Godine 1857. opisuje Dalmaciju učena ženska glava barunica Ida Düringsfeld u tri svezke i štampa svoje djelo u Pragu pod naslovom „Aus Dalmatien“. Ob ovim djelima na više je mjesta govora u ovom putopisu. Od francuzkih djela razgledao sam skupocjeno izdanje u folio-formatu „Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et de la Dalmatie“, koje je po dnevniku L. F. Cassasa napisao markez Josip La Vaillé i bogato ga ilustrovao. Znamenito je i djelo Franceza Victora Tissota, djelo Talijana Giacossa. Za Engleze osobito je djelo „Dalmatia, the Quarnero and Istria“, koje je G. Jackson štampao u tri debele knjige g. 1887. u Oxfordu i bogato ilustrovao, opisujući u knjizi I. obširno povjestne spomenike Zadra, Splita i Dubrovnika.

Od njemačkih putopisa navodim baruna Karla Prela „Unter Tannen und Pinien. Wanderungen in den Alpen, Istrien, Dalmatien und Montenegro; Hinka Noë-a „Dalmatien und seine Inselwelt; Bernharda Leskera „Eine Fahrt an der Adria, dok je G. Baumberger ukrasio svoju knjigu sa 60 slika i ozvao

je „Blaues Meer und schwarze Berge“ (Krain, Istrien, Dalmatien und Montenegro.)

Ova i druga djela bila su mi pri ruci, kad sam opisivao Dalmaciju, ali su i me sve to više oduševljavala, da krenem na daleki put i da vlastitim očima gledam i zrijem, što sam čitao.

Razmišljavajući ob ovom putovanju, jer me u Dalmaciju odavna srdce vuklo i kao botaničara, primih 17. veljače lanjske godine pismo iz Dalmacije, koje mi pisa Don Frano Ivanišević, župnik u Jesenicama, u Poljicama. Pisa mi i ovo... Bio bih Vam puno haran, da se tekom radnje (u „Zemljopisu Hrvatske“) osvrnete i na ovaj naš kraj od Spljeta do Omiša i Sinja, a to je znamenita u hrvatskoj povjesti županija zvana „Knežija Poljiča“. Spravan sam u tomu biti Vam pri ruci slikom i opisom. Upravo sada izradjujem dosta opsežno folklorsko djelo o „Poljicima“, što izdaje akademija u Zagrebu od kojeg djela mogli bi Vam posuditi klišeje, a ja bih dogotovio opise... Moj brat imade aparat, te bi mogao napraviti još nekoliko slika, ako želite. Čekam Vaš odgovor...

Srdce mi poskočilo od radosti, kad sam ovo rodoljubivo pismo pročitao, a don Ivanišević nije trebao „čekati“ na moj odgovor, jer sam smjesta sjeo, pisao mu, usrdno i toplo se zahvalio te ga umolio, da mi opiše glasovita Poljica, dok sam brata Don Marka, župnika u Podgori zamolio za nekoje veoma nuždne mi fotografije.

Don Franov opis Poljica ukrasio je nekoliko stranica u „Zemljopisu Hrvatske“, a Don Markove fotografije objasnuju podzemni svijet (špilje) u tom prezanimivom kraju. I na ovome im mjestu budi izrečena moja topla hvala i zahvala!

Kako mi bijaše puno do toga stalo, da opis gora i planina Dalmacije bude što bogatije ilustrovan, pisao sam na sve strane, a u Split prezasluznom načelniku Vicku Miliću i za kratko vrijeme primio od njega ove slike u fotokromima: Pogled na planinu Kozjak sa kršćanskoga groblja u Saloni, Biokovo kod Makarske (tri slike), Omiš sa Dinarom, Knin i Kninsko polje, Skradin i Skradinsko jezero (rieka Krka), Sv. Rožat sa dolinom Omble i vrhom Humom.

Kad sam te u živim bojama istaknute slike, koje su krasne, kao da su ih golubovi birali, poredao na stol i složio u malu galeriju, srdce mi igralo od radosti, gledajući one čarne krajeve „divne“ Dalmacije. One su zapečatile moju odluku i kliknuo sam nekoliko puta „Idem u Dalmaciju!“

Kako bijaše mjeseca kolovoza užasno vruće već u Zagrebu, odlučio sam se za mjesec rujan, koji je za putovanja veoma sgodan i po našem primorju. No kamo da krenem?!

Dalmacija je na zemljovidu u istinu malena, ali je prirodnim ljepotama i povjestnim spomenicima tako velika (navlastito za Hrvata), kao malo koja zemlja.

Sjeo sam pred zemljovid i omjerio Dalmaciju od Zrmanje do Budve, zaustavljajući oko sad ovdje, sad ondje. Za čas je kocka pala, odlučim se za krajeve između rijeke Krke i Cetine. Krenuti ću iz Rieke brzo plovom ravno u Split, odavle ću na ruševine Salone, na izvor Jadra ili Solinčice, pa onda na vrletni Klis. Iz Klisa ću u Sinj i na Sinjsko polje, pa opet natrag u Split. Poslije sam krenuo željeznicom u Šibenik, pa morem u Skradin, da vidim rijeku Krku i čudesni joj slap Skradinski buk. Iz Skradina došao sam opet u Šibenik, a onda plovio morem put Trogira i Splita, da gledam Sedam Kaštela i Kaštelansko polje sa mora. Bio sam u Poljudu kod Splita, obašao Vranjic, vrh Marijan i cio grad Split, a onda odplovio do Omiša, odkuda sam krenuo uz Cetinu u Podgradje i time stupio u glasovita Poljica. Iz Podgradja pošao sam do Gubavice velike, slapa Cetine, uzpeo se na Gradac i prošao Poljica od Podgradja preko Kostanja, Zvečanja, Ostrovice, Tugara i drugih mjesta, do rječice Žrnovnice, dakle cijelom duljinom, prispio u Split i tu svoje putovanje završio protiv svoje volje. Povratak mi požurilo i nevreme, koje se spremalo, a kad sam došao u Karlovac i želio, da se odmaram, padala je svaki skoro dan kiša, a ja bio blažen, da me nije ulovila u Dalmaciji ili na povratku jakom jugovinom na uzburkanom moru.

Na jugu Knina, vidi se liepo selo Biskupija, gdje su nekoč kninski biskupi stanovali; tu je bila i kula zlokobnoga i nesmiljenoga Muje Jelaškovića, koji

je nesretne kršćane u pokrajno jezero bacao, stoga je i sada sve krvavo i tek će se onda razbistriti, kad onoliko i Turaka u njega bace.¹

Kninsko polje spada u orografskom i geološkom pogledu medju najčudnovatije krajeve Dalmacije. Ono je okruženo veličajnim i visokim planinama. Prama sjeverozapadu modre se zadnji ogranci Velebita, prama sjevero-iztoku i iztoku pruža se golema gromada Gnjata i Dinare, prama jugo-iztoku i jugu kamene stepenice Cetine i planina Promina, no i prama jugo-zapadu nije okolina ravna i otvorena, jer tu Krka probija visoke litice, da udje u uzku, kamenu dolinu.

U tim planinama izbijaju tri dalmatinske rieke: Zrmanja, Krka i Cetina. Kninsko je polje znamenito i u historijskom pogledu i upravo posuto spomenicima raznih doba i raznih naroda. Horvatski spomenici iz davne i slavne naše prošlosti pohranjeni su u kninskom muzeju kojemu je na čelu prezaslužni fra Lujđi Marun.

12/4. 908.

Do Knina

Od Perković – Slivna zalazi željeznača u kamene krajeve, koji su puni krasa koje pokriva samo diraka ili drača, ali ima tu i šumica sa debelim hrastovima, dok su naokolični vrhovi krševiti, goli ili krševito-zeleni. Takav je kraj do postaje Perković – Koprno.

Oko Unešića ima mnogo koprivića ili kostelja (*Celtis australis*), kojemu stablu lišće nalikuje listu koprive.

Golema je krasa oko Žitnića, na kojoj se ne uzdižu stabla, jer je valjda na udarcu buri, već ju u početku pokrivaju hrastovi grmići, a poslije crnograb, koji je prikučen tlu.

U 11 sati ugledasmo Drniš sa dalekim Petrovim poljem, ruševinama nekoga grada, a duboko pod njima suho korito Čikole.

¹ 17/4. 904.

Minuli smo Siverić, Tepluh i zašli u pitomo i daleko Kosovo polje, koje je puno vinograda i polja po kojima raste krasan kukuruz, mjestimice bujan i visok kao u našoj ravnoj Podravini.

U Kosovu polju željeznička je stanica Kosovo, a „v petih crkvah na Kosovi“ držao je hrvatski kralj Zvonimir veliku skupštinu na kojoj je (po priči) i zaglavio, jer su ga Hrvati smaknuli.

Minuli smo Kaldrmu i zašli u daleko Kninsko polje svakako najpitomiji i najplodniji kraj u Dalmaciji, koji se protegnuo na 10 milja daleko, na njemu se rasadio krševiti, kameni, čunjasti greben na kojem su hrvatske mišice podigle si na žestokoj litici gvozdenu tvrđavu, prastaru crkvicu sv. Ivana i tvrdi kraljevski grad u kome su stolovali naši kraljevi, banovi, župani i tu se držali sabori.

Na podnožju Kninskoga brda razvio se novi varoš Knin, kojega prosjeca jedna glavna ulica sa liepim kućama i palačama. Tu je i sajmište zarubljeno dudovima, a u sredini zdenac. Ima i malen trg na kome su prodavali grah, rajčice, celer, nešto malo voća. Tu bijaše i koja košara „bljušta“ (Portulaca; Gemüse – Portulak), koje prodavaju za varivo.

Pred kavanom „Dinara“ krile se u aleji omašni kopriivići, a uz riekü Krku dvoredica vodoklena, goleme vrbe i polja bujna kukuruza. Na rieci ima žena koje peru rubeninu i tamo ju suše. U tim poljima ima i takova bilja, koje prati kukuruz i u okolini zagrebačkoj, pak je tu porasla i haptovina. Ima u Kninu i cipresa, badema, dok mu drugo južno drveće manjka.

Željeznička postaja leži 223 m visoko, tu je i restauracija, gdje mora putnik ostati, da se nahrani, jer u svratištu ne dobije topla jela.

Glavnom cestom unišli smo u grad, a poslije podne se spremili, da razgledamo glasovite slapove rieke Krke kod sela Topolja. Pošli smo cestom, skrenuli na lievo i pošli uz potok Orešnicu, pitali jednu pastiricu da li idemo dobro, no ona nam reče, da valja poći glavnom cestom, ako hoćemo doći do Topolja.

Cesta se uspinje lagano; pred nama se otegnula Dinara, iztakla Plješevica, a duboko pod cestom rieka Krka.

Za malo počela je duvati tako jaka bura, da smo šešire morali na glavu nabiti, da nam je spriečavala hod i vitlala težkom onom vapnenom prašinom.

Dodjosmo do Topolja od kojega se spušta kolnik Krke i tu smo ugledali nekoliko žena, koje su nosile vode.

Nekolikosmo puta zavinuli, kad zagledasmo visoku stienu preko koje se ruši Krčić, kojega ovaj put ne ugledasmo, jer je presušio.

No Krčić nije „pravi“ izvor rieke Krke, već je to samo njezin pritok, dok je pravi izvor u dnu visoke stiene u kojoj voda izbija iz jedne špilje i nikada nepresuši. Ta je stiena sva pokrivena sedrom koja pokriva pećine ili se spušta s njih u prilici ledenica. Sedra nije pusta, već pokrivena raznim biljem.

Drugoga dana (14. kolovoza) spremio sam se, da obadjem kninski kraljevski grad. Pošao sam cestom do dučana Slavićeva i dosta velikim strmcm počeo uzlaziti. Na jednom zaravanku razbujala se šuma brestova, kojom vodi i oširoka staza, no kad sam na tabli uzčitao „Zabranjen ulaz“, pošao sam na okolo, nebili se domogao najvše točke.

Minem jedna velika vrata, dodjem do drugih vratiju, kušam ih otvoriti, ali bijahu na žalost zaključana kao što bijahu zaključana i druga vrata i kako se nisam mogao uzpeti do najviše točke, ali sam na povratku našao jedno zgodno mjesto, da s njega smetnem pred oko divotno Kninsko polje, da mu gledam onu pitomu i prebujnu zelen i da gledajući uživam u kraju, koji mi nije samo godio svojom bujnošću, već i onim hladnim zrakom.

Šime Milinović opisuje vidik ovim riečima: „Usred polja, na protegnutu humku, u preliepu položaju, vidi se selo Vrpolje, koje rad osobite ljepote i pitome obradjenosti, svačijemu se oku zazrie, te ga stranci prozvaše „Kninskim Schönbrunom“. Nedaleko odatle uzdižu se sa svake strane po jedan, a jedan u sriedi do 30 stopa visoki kamen, nazvan Ujdak-kamen. Izpod tog kamena kao na vrata ulazi se u jedno čarobno jezero. O tom kamenu i jezeru prosti puk svakojakih čudnih basna povieda, ali mu je jedna i istinita, ona najme, da je glasoviti junak i čelovodja fratar Kesica, izagnavši Turke iz Drniša, gonio ih do Ujdak-kamena i u to ih je jezero mnogo natjerao.

K sjeveru od Knina ima liepo selo Golubić. Puk kaže: bio je jedan bogati kralj, imao dvore u Kosovu polju, kojih se razvaline i sad rasaznaju, kao i kamenica, gdje se je običavao kupati. On je imao dvie sestre, liepe kao sjajne

danice, jednoj bilo ime Danica, a drugoj Golubica. Ovoj za miraz dade kralj najljepši predjel u Kninskom polju, koga je ona u pravi perivoj obratila. Tu je dvore sagradila, koji po njezinu imenu budu nazvani Golubići. Stoga je tu još i sad najizvrstnije svakojako voće, osobito kruške i praskve, a stanovnici vrlo samouci vješto izradjuju svakojake stvarčice. Tuda potiče i Butišnica, koja čini liepih slapića. Nije daleko ni selo Grab na tromedji, gdje su jednoč mletačke vojničke straže i medjašne vlasti stanovale, pak je onda dosta cvalo, ali je u vrijeme turskih navala sasvim uništeno bilo, a sad se opet ponešto diže. Ono je znamenito, jer su tuda ruševine nekakve gradine, po predaji puka, staroga Stridona, rodnoga mjesta našega velikoga sv. Jerolima. Tu je bila i kula velikoga kršćanskoga krvnika, dizdara Ibrajima Velagića, koji no je devetdeset i devet kršćanskih glava odsjekao, dok najposlije i njegovu na junačkom megdanu slavni Janković Stojan ne odsječe. U zasoj kninskog brda „K staroj straži“, gdje se stiče Butišnica i Radjeljenac bio je nekoč, „Kamen-most“, a sada je drveni „Bulin-most“. Puk veli: neka gizdava bula bi zatravljena snekoga kršćanskoga junaka, koga joj brat ubi, a ona se tu sdvojna utopila. Drugi kažu: nije bilo tuda mosta, pak u gazu mnogi se utopili, na to se smilovala neka pašinica, dala most sagraditi, te stoga se: Bulin most i nazvao.

Izmedju Krke i Cetine

21/X

Od Rijeke do Splita

Kako bijaše more bolestno, bilo je na Rieci malo ribe, a i ono malo bijaše skupo. Drugo jutro, na dan Male Gospoje, krenuo sam najprije do prodajnih triemova, a onda do ribarnice. Našao sam nešto obične sitne ribe, ali i dvie velike tune, a tuninu sjekli su kilo po 90 s, glavom 72 nov. Pred vratima ležala je na klupi jedna riba, koju sam rado vidio prvi puta. Bila je to bilizma, bitinica ili pastirica (*Lichia lamia*; Gabelmakrele), koju ribari zovu „lica“ (talij. Lissa, lizza.) Spada medju „plemenitu“ ili „gospodsku“ ribu, bude i do 1.5 m. duga i preko 30 kgr. težka. Ovaj su eksemplar ulovili na Bakarcu kraj Bakra, gdje je u mrežu zapala već mnoga rijedka riba. Kadgod sam na Rijeci ne minem ribarnice i uvijek sam vidio nešto nova, pa tako i danas. Dvie žene

smjetile svoj šator, na stol dva štednjaka svaki sa jednim kotlom, a razasute ljuštore svjedoče ti što kuhaju. Bacaju u vrelu vodu školjku, koja je poznata kao „kunjak“, talijanskim imenom kao „musolo“ (Arca Noire; Noha's Arche), koju kuhaju i kuhanu prodaju. Drvenu zdjelicu daju za 10 filira, a jedu ih siromašniji ljudi. Uz komad kruha, izvadi nož, razkrene ljuštore, i posrkne ju slanom vodom, dok prazne ljuštore odbaci.

Kunjaka ima osobito na zapadnim obalama Istrije i oko Zadra, te su od g. 1893.-1897. polovili 20,800.000 komada, koji su vriedili 28.000 kruna. Do ovih prodavačica stajao je stol sa oštrigama, koje se troše sa limunovim sokom, a na istoj klupi bilo i nekoliko škrinjica sa jeguljama, koje su se motale i previjale kao crne zmije. Kupi li tko tu ribu, izvadi joj gospodar najprije drob, baci ovu na klupu, jer će rabiti za drugu ribu kao mēka, nasječe ju i baci u košaru.

Poslije devete ure pošao sam u ured „Ugarsko hrvatskog parobrodnog društva“ da si kupim kartu i da si uzmem Plovidbeni red. Svieta se već nešto pribralo u pala mi je u oči jedna gospodja koja se nikako od blagajnika nije nikako mogla otkinuti, a on se je opet nije mogao otirati. Bila je Njemkinja i nikada na moru, a u ruci držala „Breadeckera“ da joj bude vodičem za plovidbe.

Koga ne veže vrijeme, a želi gledati Dalmaciju i ploviti od Rieke do Kotora, taj neka putuje „Sedmičnom prugom“ na kojoj teče: Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Milnu i Bol na otoku Braču, Jelšu i Starigrad na otoku Hvaru, grad Hvar, Vis, Korčulu, Dubrovnik – Gruž, Ercegnovi – Mesine, Tivat, Risan, Perast, Prčanj i Kotor, pa se onda opet vraća na Rieku.

Ja sam odabrao „Brzu prugu br. III. Rieka-Kotor“, da ne gubim vrijeme i da što prije dodjem u Split, koji mi je imao biti središtem mog putovanja između Krke i Cetine, ti kopnom, to morem. Imali smo odputovati u 10 i ½ prije podne, i u 12 sati u noći, bude li plovitba sretna, evo me već u Splitu. Čekao nas parobrod „Göddillo“ oko 10 ure još prazan, no malo po malo pribirali se i putnici svojom prtljagom. Dok je zvono udarilo po drugi puta, već se svaki smjetio na svoje mjesto. U naznačeno vrijeme, odriješili su mornari konope i parobrod se počeo pomalo micati i okretati, da iz riečke luke zaplovi prama zapadu, odnosno prama istarskoj obali.

Zagledasmo Kastav, Volosko, Opatiju, Ičiće, Iku, Lovran, Medveju, Martinšćin, Berseč, a visoko iznad mora Labin. Kad je parobrod skrenuo prama jugu, otvorio nam se vidik na cijelu Rieku, Rječicu, gdje je tvornica torpeda, Cerovicu sa tvornicom kemikalija, Kantridu, Sv. Matej i druga biela mjesta poviše Rieke. Oko se zaustavilo na drevnom Trsatu, spustilo se do Sušaka, pa onda gledalo Martinšćicu, Dragu, Kukuljanovo, Krasicu, Praputnjak, Hreljin, svima bliže Žurkovo, Kostrenu sv. Lucije i sv. Barbare i Kraljevicu, a nad svim tim mjestima ustobočili se kameni vrhovi hrvatskoga primorja i Gorskoga kotara sve tamo do Velike Kapele. Štono rieć: jednim pravcem i okretom razgledasmo cio Kvarner i onaj bieli vienac što ga na okolo zarubio. Nismo zaboravili ni na Velu Učku (Monte Maggiore) u Istri, taj primorski barometar; tjemenica joj bijaše čista i zato se nadamo liepom vremenu.

Mislio sam, da ćemo Senjskim vratima (Canal Mal tempo) i Planinskim prodorom, da dalje Podgorja gledam dalmatinsku obalu i da vidim južno velebitsko krilo, no kad tamo, zakrenusmo u Kanal Mala Vrata, što se stere između otoka Cresa i Krka, da udjemo u Mali Kvarner i dodjemo do Zadarskoga otočja.

Na otoku Krku gledali smo Omišalj, Dobrinj, Njivice, Malinsku i grad Krk sva ta mjesta u bujnoj zeleni maslina i bjelogorice, dok smo na razpucanom i grebenastom Cresu vidjeli Beli (Bijeli), Predolščicu i Merah, a dalje prama jugu sploštenu golet, koju je tu i tamo na daleko pokrila ljekovita kadulja (*Salvia officinalis*) od koje bijaše tlo sivo i zeleno.

Što smo više plovili prama jugu, to se je velebnije izticao Velebit svojim značajnim čunjastim vrhovima od kojih mi je uoči pala i Velika Visočica kod Gospića.

Na desnu nam je ruku ostao školj Plavnik, dok smo dalje Nove Baike pogledali Prvić, pa školj sv. Grgura, ono užasno ostrvo Golo, ali nam se oku primaknuo i otok Rab, kojemu se ova strana crni kao da ju pokrila crnogorica, no kako sam onuda plovio prije više godina, znao sam, da je to šume zimzelena hrasta koga primorci zovu črnika i crnika (*Quercus Ilex*.) Cres se pomalo gubio, a oku se nametnuo otok Lošinj sa golemom Osoršćicom, koja je kao oštri greben zapremila cio otok lošinski. Sa iztočne

strane otegnuo se pred nama dalmatinski otok Pag i tako se pomalo primicasmo i dalmatinskoj obali.

Na parobrodu bilo nas do petdeset, najviše mužkaraca, a za čudo nijednoga djeteta. Došlo ovamo i djaci jedne magjarske škole, koji su putovali do Kotora i poslije objeda pjesmom slavili krasote i čare našega Sinjega mora. Bio na brodu i jedan slikar koji pristupi k meni te me upita, kako bi najlaglje došao u grad Rab, jer da ga tamo čeka jedan prijatelj iz Monakova. Pokazao sam mu otok, pokazao grad i uputio ga, da se izkrca u Zadru, odkuda će moći kojim lokalnim parobrodom do prijatelja. Pripovjedao mi, da bijaše u Sarajevo, da je odanle mogao u Metkoviće, pa onda u Rab, nu tamo, da su ga krivo uputili i on putovao iz Sarajeva u Brod, Sisak, Zagreb, e odanle na Rieku, dakle u pravom smislu rieči „Okolo kere, pa na mala vrata“.

Pale su mi na parobrodu u oči još dvie osobe. Jedan gospodin bio u zimskim hlačama i u onoj se vrućini ogrnuo ogrtačem, dok je drugi svaki čas mienjao svoje mjesto i tako putovao, kao što je putovao i njegov kovčeg, kojega je smjestio pod klupu. Niti ga je bilo što zanimalo, niti je s kime govorio, niti je što jeo ili pio, niti je pušio, a glavu si pokrio pustenim, zimskim šeširom.

Imali smo na krovu broda još jednu osobitu osobu; bijaše to jedan Muhamedovac, koji se vraćao sa prorokova groba, križno je posjeo i koječega nam pričao i bajao.

Oko 12 me obilazio konobar putnike, da pita koji će objedovati u prvom, koji u drugom razredu. Kad mu rekoš, da neću objedovati, čitao sam mu sa lica, da se tomu čudi, a nije znao, da sam stari, prokušani putnik, koji sa malo novca putujem daleko.

U I. razredu stoji objed 3.60 kruna, u II. razredu 2.60 kruna, dok se pilo računa posebice. Stisnuo sam se u prikrajak, dok su drugi pošli u blagovaonicu gdje je svakoga čekalo pet tanjura, privukao svoj torbak, izvadio pečeno pile, sira, kruha i salame, izvukao plosku istarskoga vina i liepo zadovoljno blagovao, uživajući pri tome čarne one krajeve hrvatskoga primorja i pomorja.

Kad smo minuli otočiće Silbu (Selve) i Olib, koji vežu naše Kvarnerske otoke sa Dalmacijom, zaplovismo u Kanal Zadarski, to unidjosmo među Zadarsko otočje.

22/X.

Na desnu nam ruku bio otok Molat (Melada), Sestrunj i otok Ugljan. Sjedio sam na krmi broda i u pô četiri razabrao glas: Zara, Zara!, koraknem naprijed i zagledam Zadar, glavni grad Kraljevine Dalmacije. Bio je još daleko, a pričinjalo mi se, da ga nosi more; bio je tako daleko, da su mu kuće i druge zgrade izgledale kao kolibe. Primaknuvši se otoku Pasmanu začusmo prvi hitac i pohrlismo svi na protivnu stranu parobroda. Pao i drugi hitac, sviet se sgrnuo iz mjesta istoga smiera na obalu. Nad njime se vijala hrvatska trobojnica, svi mahali rubcima, i nas pozdravljali, a mi im odvrćali. Pao je i treći hitac, a oni klicali i pozdravljali dok im se parobrod nije izgubio. Trebali smo još uru i pô., tek u 5 i ½ pristali smo u zadarskoj luci i zagledali uz obalu 18 velikih sgrada, koje nisu od nikakove arhitektonske vriednosti. Kako smo u Zadru stajali pô sata, izišli smo, da se malo po kopnu pružimo, a ja skoćio do trga i tu potražio gostionicu, da si napunim svoju plosku za noć, jer smo još imali do Splita sedam ura vožnje. Sad smo plovili Pasmanskim kanalom, upravili s jedne strane oko prama Biogradu (Zara vecchia), a s druge strane zaustavili ga na otoku Pasmanu, na mjestu Tkonu. Što smo dalje plovili, to su se u moru više izticali školjevi i morski grebeni, oni klanci – jadikovci, kojima je pomorcu hoditi i mudro i oprezno otok Žut i Kornat (Scoronata), gubili su se na daleku moru, dok nam bijaše Murter (Morter) ipak toliko blizo, da smo mu razabirali oris njegovih glavica.

I tako smo plovili i plovili, dok smo zašli medju drugi arhipelag našega pomorja, medju Šibensko otoćje, Plinijeve „Insulae Celadusae“. Murter je bujan jer ga pokrila maslina, na Krapnju bave se žitelji ribanjem morskih spužava i opreme svake godine do 100 brodica, dok na Zlarinu goje „crvene koralje“. Skradina i Šibenika nismo ugledali, jer ih zastiru otoci i visoka obala, ali smo gledali druga mjesta.

Sunce je tonulo za Učku goru, prvi se mračak spustio, nebo se žarilo, a onda ga ogrnuo žuto-crveni plašt i pomalo se zamračilo i električno se svjetlo prosulo po krovu parobroda.

Osim Zadra nismo više nigdje pristali i zato je valjalo strpljivo podnositi daleku noćnu vožnju. Što je više zanoćivalo, to nam bijaše more sve

nejasnije, tek nam je koje crveno, zeleno ili bijelo svjetlo odalo da plovimo kraj koje glavine, rta, grebena ili mjesta.

Večer bijaše preugodna, nebeski svod osuo se zvjezdama, koje su odsjevale u dubini morskoj; svečani, sveti časovi na moru kada oko gleda one bezbrojne zvijezde kao se u moru kupaju, kako skaču i poskakuju, kada se površina morska uzbiba od valova parobroda.

U 7 sati pozvalo je zvono putnike k večeri i za čas bijaše krov broda na pola prazan. Uzeo sam stolac, pružio se po njemu udobno, zapalio smotku i gledao prama obali po kojoj su daleko od nas drkala svjetla u pojedinim mjestima. Na jednom začujem lajanje psa, a znajući da na parobrodu ne mammo psa, podjem na protivnu stranu i zagledam na vrh jarbola zeleno svjetlo i opuštena jedra. Sa ovoga jedrenjaka dopro do nas pasji glas, kojega je valjda uzbunila buka našega parobroda. Nisu imali vjetra, pograbili vesla i tako se lagano pomicali morem, kao što se kopnom pomiču volovi. Plove?, Bog bi znao kamo, i odkuda su došli.

Kad se primakla jedanaesta ura pristupim k jednom mladiću te ga upitam, da li putuje u Split.

- Ne putujem gospodine, već u Dubrovnik.
- Dakle, vi ste iz Dubrovnika?!
- Nisam gospodine, već iz Brusja, na otoku Hvaru.
- Dakle sa „ružmarinovog“ otoka.
- Ne, već sa zimoradovog otoka.
- Kako to gospodine?
- Zovemo ružmarin „zimorad“, jer radja u zimi.
- Mi imamo u Brusju „zadrugu“, koja pravi ružmarinovo ulje.

Rekoh mladom gospodinu tko sam i da pišem „Zemljopis Hrvatske“ i upitah ga bili mi voljan bio opisati „Berbu ružmarina“ i kako vade iz njega ulje.

-Hoću gospodine vrlo rado, a bili vam dobro došle fotografije, koje mogu opisati priložiti?

O živjeli; dragi gospodine, kako mi je mило, da smo se našli i upoznali; fotografije, fotografije to će mi biti mило i drago.

Obećao mi, da će jedno i drugo poslati iz Beča kad se vrati na sveučilište.

Došavši kući iz Dalmacije nadjem preporučeno pismo, na njemu prilipljenu

žutu cedulju na kojoj je naštanpani crni „R“ (Racomandirit) i ime „Bruscie“. Nisam znao kakovo je to mjesto i tko mi piše, no kad sam ga razrezao vidim da je to „Brusije“, da mi piše Josip M., filozof, da mi pošilja članak i obećane fotografije.

Veselo sam odahnuo, članak pročitao, fotografije razgledao i brižno pohranio za drugu knjigu „Zemljopisa Hrvatske“.

Razgovarajući dalje, ostali smo na brodu malone sami jedni se po stubama spuštali se do kabina prvoga razreda, dugi do kabina drugoga razreda da se zavuku u onaj uski prostor i da tamo spavaju. To su učinili svi oni, koji se neće iskrcati u Splitu.²

Uzšetao sam se brodom i tražio po kopnu i moru grad Split. Kao što je iz daleka sitan plamečak žigice, tako mi oko u velikoj daljini ugledalo svjetla, kao da titraju na moru, a njihov mi raspored odao grad Split do kojega bijaše još dobra ura vožnje.

Primicali smo se na oko lagano, akoprem je brod brzo polovio ova svjetla postajahu sve veća i veća dok zagledasmo i obojeno svjetlo visoke svjetiljke koja nam odavala da Bračkim kanalom plovimo u splitsku luku, koja bijaše dosta pusta, jer je sviet već legao na počinak.

Na obalu smo, mornari baciše konopce, da svežu brod o kamene stupove, on se oprezno primaknuo i stao te spustio drven most, kojim ćemo izaći na obalu.

Ovdje ne ima one zaglušive vike i buke kao u Malom Lošinju, niti ti dosaduju služnici i sluge i zato sam svoju prtljagu prenio sam na obalu. Tu naiđem jednoga služnika te mu rekoh, da me vodi do gostionice Novaka na koju me uputio spomenuti filozof. Nije me ravno poveo tamo, već na carinu a kad sam u veži zagledao ona lica, koja odavaju za putnike vazda dvojbu i sumnju, ne bijaše druge već da stanem i da se propisima pokorim. Rekoh činovniku tko sam i u koju svrhu dolazim, a on me rieštio muke da nisam kovčege morao otvarati da ih financijski stražar prekopa i prekopane ostavi.

² U I. razredu plaća se za kabinu i krevet 2 K., u II.razredu 1.50 K na parobrodu „Gödolo“ i „Panonia“ ima kabina za pojedince, uz cieniu od 8-6-4 K. na noć. Društvo se obvezuje za krevete dok su raspoloživi, kad se kabine napune, onda valja spavati u blagavaonici, a komu tamo ne prija na krovu broda bilo na klupi, bilo u naslonjaču.

Pošli smo okolom i jednom uzkom potaracanom ulicom uzbrdice, došli na trg, krenuli u još užu ulicu i došli do Novaka. Ne bijaše mjesta, ne bijaše ga ni u susjednom noćištu i zato krenusmo natrag na trg do „Hotela Trokoli“ koji je cijelu noć otvoren. Uniđem i upitam vratara ima li sobu. Pogleda na tablu, koja bilježi stanove i reče, da ne ima nijedene, da je sve puno, na to pristupi sobarica i doda da ima još jedna soba, a sutra da mogu dobiti bolju sobu.

Podem se prvo oprati, zakrenem u jedan zakutak i dobijem sobu u kojoj sam se teško kretao. Bilo mi tjeskobno jer volim zračnu i prostranu sobu, no valjalo se pokoriti ili probditi noć u kavani.

Raspremim se žurno, jer bijah umoran, spustim se na krevet, ali jao!, pucao krevet, spuštao se, spuštao se ja sa njime i kako su dvije daske popustile, malome da se nisam našao na podu.

Prizovem sobaricu, gleda u mene, gleda u krevet, moli za oprost, i obećava dobru sobu, koju sam drugoga dana u istinu i dobio.

23.X. 905.

Split

Nema Splita do Splita.

Narodna rieč.

Položaj grada Splita dojmio me se veoma ugodno te me malome sjeća grada Zagreba.

Izli se ravnicom uz obalu morsku kao donji grad i po kamenim visovima kao gornji grad Zagreb, a u zaleđu mu mjesto zelene Zagrebačke gore, kameni Kozjak. Gradu Zagrebu prema zapadu uz diže se Samoborska gora, u Splitu gradu vrh Marjan, koji svojim trim vršičima oponaša samoborsku Plješivicu. Obima su vrhove pokrili vinogradi, dok je šumu zelenicu na Marjanu zamijenila maslina i crnogorica.

Sučelice gradu leže vinorodni otok Brač i medonosna Šolta, a medju mora i kopna Brački kanal.

Kod Splita otišlo je more prama sjeveru jedan kilometar daleko i stvorilo pō kilometra širok zaliv oko kojega se počeo razvijati današnji grad.

Zaledje je grada impozantno, jer se je Kozjak dignuo poput golema bedema kojemu se prema iztoku bočno ustobočio rasklimani Mosor sa Ljutim kamenom (1340m.) i Mosorom (1379m.), dok se u Kozjaku koči vrh istog imena (780 m.).

Okolina splitska je prekrasna, jer je bujna i zelena, a nije ljuta krš, koja mu pokriva visove. Splitsko polje koje je segnulo na uru i više daleko, a raširilo se od obale morske pod rebra Kozjaka, jedan je nedogledni vinograd, jedna golema dubrava vinove loze u kojoj rodi plemenito splitsko vino.

Sa zapadne strane grada stere se Salonitansko polje takodjer prepuno vinograda i maslinjaka sa ruševinama carskoga Solina, a dalje ovoga „najkrasnija“ kraj Dalmacije dalmatinska rivijera: Sedam kaštela, ota se nižu uz kaštelanski zaliv od Splita do Trogira.

Tko se želi naužiti mora i morskih čara, taj će krenuti i cestama i prema Stobreču, odkuda može u glasovita Poljica.

Krene li cestom prema sjevero-zapadu doći će do samostana Poljuda, pa neće minuti i ubavi Vranjic, kojeg položaja radi zovu „Malim Mlecima,“ a samo se sobom kaže, da će svaki putnik poći i do vrha Marjana, da se naraji vidikom, kakovi su rijetki u Dalmaciji; ali krenuli omiškom cestom do Poljšana, da se pomoli čudotvornoj Gospi. U Splitu se utiču i željeznice srednje Dalmacije: jedna vodi prek Klisa u Sinj, druga iz Splita do Perković-Slivna, gdje se grana, jedan ogranak vodi u Knin, dok se drugi spušta u Šibenik, no od svih ovih željeznica slaba korist i srednjoj Dalmaciji i Splitu, dok se ne spoje sa Zadrom, odnosno sa Hrvatskom i svojim zaledjem Bosnom, pak s ovim prugama, koje su građene u južnoj Dalmaciji spajajući se kod Metkovića preko Gabele sa Hercegovinom. Kad to bude, razviti će se Split tako, da će u Dalmaciji zapremiti prvo mjesto.

Sa susjednim krajevima spojen je Split i kopnom i morem parobodima i brodima tako, da splitska luka nije nikada prazna, dolaze putnički parobrodi sa svijuh strana, dok brodice dolaze od Brača. Šolte, Visa, drugih otoka, iz Italije i daleke Albanije.

S kopnom je Split spojen sa viševozom; jedan vozi kreće rano u jutro do Omiša uz obalu morsku gdje mjenja konje, primi poštu i vozi onda uz lievu obalu Cetine prekrasnim mjestima do Zadvraja. Drugi viševoz dolazi u Zadvarje iz Imoskoga i presjeca ciela Poljica do Žrnovnice, odkuda kreće u Split.

Split je najveći grad Dalmacije. Prema službenom popisu od g. 1890. brojio je 15.700 duša koje življahu u 1970 kuća. Po narodnosti su malome svi žitelji Hrvati, a po vjeroispovjesti rimokolici.

Cio splitski kotar ima preko 100.000 duša, a obćini pripadaju mjesta: Jasenice, Kamen, Kućine, Mravince, Podstrana, Sitno, Slatine, Solin, Srinjine, Stobreč, Vranjic i Žrnovnica. Prostor obćine zaprema 1000 km., a stanovništvo broji 33.700 duša. Split ima četiri predgradja: Veliki Varoš, Dobri, Manuš i Lućac nad kojim se uzdiže tvrđjica Gripi³.

Morska obala u Splitu

Luka splitska je velika, duga 1200, široka 750m., pa je velika i od kamena klesanca zidana obala, koja se dieli na troje: Na Novu obalu, Strosmajerovu obalu i Staru obalu.

Na Novoj obali leži prizemni kolodvor koji ti odmah odaje, da je od slaba prometa, jer gdje čovjek na kolodvoru može botanizirati, kao što sam ja botanizirao u Splitu, tamo prometu i trgovini ne cvatu ruže.

Tako je upućen u biljastvo, toga će taj pusti kolodvor zanimati svojim nasadima i perivojem. U drvoredu rastu japanski dudovi (*Broussonetia papyrifera*) i divonta akacija (*Acacia Julibrossin*), koja se zakitila brojim plodovima. Perivoj je ograđen živicom šipaka (mogranja, *Punica granatum*, Grabatapfel) nad kojim se uzdižu stabla puna žuto-rumenih plodova. U vrtu buje stabalca lovorike s kojom druguje šljiva, a uz cipanu praskvu (breskva) uz turju smreka, a uz drvoliki sljez (*Hybiscus siriacus*) Melia Azaderach

³ Tlocrt Splita kakov bijaše g.1802. Saćuvao nam La Vallée na tabli 32. u svom djelu.

(Paternoster burrame) najuglednije stablo naše obale. Gledao sam naš javor mliječ (Acer platanoides), uz njega virginsku boražovinu (Juniperus virginiana), a uz ariš (Larix europea) magnolija (Magnolia grandi folia), najlipše se priljubio naš bršljan, a pod njime se krila datulja (Phoenix silvestris). U jednom prikrajku razkošno je cvao poput stegna debeo oleander, a pod njime ugodne oku raznolike georgine. U rpu se složila palma žumara (Chamaerops humilis), a uz nju uz nju uzdignula ugledna Muža i aloja koju su obrubile žarke pelargonije, biele i crvene ruže, nad mali vodoskok spustilo je svoje visoke grane crveno-cvatući bagrem, dok je ulazna vrata ukrasio Euonymus japonicus i prekrasna pampas trava (Gynerium argentum).

Na Novoj obali pristaju parobrodi, tu je i mulj (mulo) sv.Petra, kavana i gostiona, koja je otvorena cielu noć i jako ta obala nije nikada prazna, pogotovo onda kada dolazi ili odlazi koji putnički parobrod. Do nove obale je Strosmyerova obala , gdje se uzdiže carinarnica. Zavinuo uglom lučkog poglavarstva zakrene prema Staroj obali sa koje vodi uzbrdice kamene ulice u Stari grad.

Na Staroj obali zaustavlja te južno pročelje Dioklecijanove palače, a dolje se reda kuća do kuće, dok dođeš do i do mora pred kojima se otegnuo drvored kao i uz obalu morsku.

Tri su kavane; prva CaffèValenti, druga Caffè alla Marina, dok treća ne ima napisa.

Jednoga sam dana sjeo u prvu kavanu, jer sam tamo vidio crven-kapa, da ih malo prislušujem: Zovem limunadu koju mi donose u velikoj čaši s ledom i pô litre zdene vode.

Sjedeći zagledavam jednog znanca i prizovnem ga k sebi. Kad smo se pozdravili; upita me sav u čudu: A znate li gospodine gdje sjedite?

Odgovorih, da u kavani. - Ali u kakovoj kavani? Vi sjedite u „talijanskoj“ kavani. Rekoh mu, da mogu tu sjediti, kada sjede „naši“ ljudi, kad je posluaga „hrvatska“ i kad ima „hrvatskih“ novina. Drugom prilikom sjedam u drugu kavanu i opet me saletio drugi znanac i upozorio me da sjedim u „talijanskoj“ kavani.

- A molim Vas, gdje bi onda sjedio?

-U „Hrvatskoj“ kavani.

-A molim gdje je ta?

-Evo ova treća kavana.

-Koji će vam stranac znati, da je to „Narodna kavana“ kad ne ima napisano? Tako sam došao da „prave kavane“.

Stara obala široka je poput trga i nikada pusta naročito je živahna za nedjelje i blagdane kada je izašao „cio“ Split, da se ovuda prošeće i muško i žensko i gospodine i malograđanin, ali i pučanin u svojoj narodnoj nošnji. Prije što je šetnja započela, poškropni se cijela obala, a kad se izprazne kavane i pred njima poredaju stolci i stolovi kojih nije nikada dosta. U dugoj i gustoj povorci rietko se vidi koji cilindar, a dosta su rietki i ženski šeširi, jer i Splitske šekure svaka sa kladilnicom, koja visi o dugačkom lancu ili konopcu.

Luka na Staroj obali nije prazna. Ima brodica iz Vencije koje su nakrcane žliebcima, ima ih na kojima se prodaje voće, luk, češnjak, razno zemljano posuđe.

„Slavni“ sa Visa bio je pun puncat ovaca, „Mali Vieko“ doplovio je nakrcan sa Šolte. Brodica „Hvala Bogu“ doplovila je sa Staroga grada na otoku Hvaru, iz Ulcinija doplovio je „Daniel“, a mornari pokrili glavu kapama od bijele vune, dok su crnu valjda okrenuli unutra.

Kad se Staroj obali došao kraj evo te na Marmontovu trgu na kojemu se izdiže monumentalna česma, posvećena uspomeni onoga dana kad je otvoren splitski vodovod. Na desnu ruku ima i malo šetalište, koje je sa zapadne strane zarubila prokuracija, koja je građena po uzoru iste zgrade u Mlečima. Prednji dio zapremio je Hotel de la Ville izgledom na more, dok je istočnu stranu šetališta zarubila Marmontova ulica u kojoj je građanska biblioteka „Hrvatski sokol“ i „Napredak“, a dalje gore Sumporno kupalište, koje svojim izgledom odaje iz podaleka. Na spomenutom trgu uzdiže se samostan franjevac i obnovljena crkva sv.Frane, koje neće minuti nijedan Hrvat, da se tu ne pokloni pepelu Marka Marulića , otca [oštećen spis] koji je preminuo 5.siečnja g.1527. U 74 godini svoga života. Nadgobna ploča uzidana mu i desno od žrtvenika sv.Fabijana, dok je nalievo spomen-ploča u kojoj su uklesana velika crna slova koja te upućuju da je u toj crkvi

sahranjen i Toma arcidjakon najstariji pisac grada Splita, koji je preminuo godine MCCLXVIII., a počiva uz žrtvenik ranjenog Isusa.

Crkva sv.Frane obnovljena je u novije doba, a fresko-slikarijama ukrasio je Dalmatinac Dragutin Inkiostro. Pao mi je u oči natpis: „Radi časti svetog mjesta umoljava se, da se ne pljuje“, dok kod pobočnih vrata kod škrabice za milodare čitao sam natpis: „Kruh sv.Antuna za uboge“ .

Tik samostana stere se obala sv.Frane na kojoj se prodavaju drva, koja dovažaju brodicama. Složena su na rpe, a nose ih u kuće konji ili magarci. Nisu to ni ovdje cjepanice, već oblike, svrža, grane i ogranci. Na ovoj obali biješe i mnogo bačava, koje su u moru izpirali i nabijali, jer je sve za blizu „jamatvu“ (brebu) trebalo spremiti. Nedaleko ovdje Sumporna su vrela od kojih se jedno dovodi u kupalište, dok se druga tik obale izlievaju u more; tu se voda puši i jako zaudara sumporom.

Ulicom sv.Petra krenuo sam uz obalu morsku do splitskoga groblja, koje se odaje iz daleka svojom mrkom šumom piramidalnih čempresa. Bilo je 10. rujna, bilo u nedjelju, kad sam se prašnom cestom zaputio prema groblju. Prašina gusta i teška seže do gležnja, jer nedaleko groblja leži tvornica cementa, jedina tvornica te vrste do sada u Dalmaciji.

Groblje leži po vrhom Marjana, nad poluotočićem sv.Stjepana, okružen morem koje ga zaljeva i oko njega pljuska, ali leži tako visoko da visoki valovi ne segnu do njegove površine.

Mala kapelica sa otvorenim zvonikom i jednim zvoncem okrenuta je prema zapadu. Širok kolni put dieli groblje u dvie pole. Od ulaza do kraja pruža se bieli put zarobljen čempresima ispod kojih se zelene smrekuše, a tu i tamo vidi se i koji grm ružmarina. Cielo je groblje razdeljeno u plohe, a ovi putevi zarobljeni čempresima. Lievo od ulaza uzdiže se grobnica Gaje Bulata, bivšega splitskoga načelnika sa spomenikom i njegovim kipom kojega je izradio Ivan Rendić. Liep spomenik ima obitelj Karaman i grobnica Katalinića sa kipovima „Vjervanje“. Značajno je po groblje, da se na njemu grobni humovi rietki, već je grob ili grobnica zaprimila veliki četverokut kojega pokrivaju kamene ploče od biela vapnenca.

Na desno od „gospodskoga groblje“ leži „groblje siromaha“, koje naznačuju humovi sa crnim i modrim križevima, a na mnogim je grobovima bujalo

neven- cvieće. Otvoreno je nagnulo se krovasto k moru i okrenulo prema zapadu. Siromasi, jadnici! Zapadalo im sunce za života, pak ima zapada i sada kad ih pokriva zemlja crna.⁴

Šesta je ura prošla, kad sam se vraćao u grad na koji se od groblja otvara liep vidik, a navlastito na onu drugu morski obalu. Sunce se spustilo za Klišku goru, otok Brač i Šolta, kupali se sa morem u večernjem rumenilu, koje je titralo po površini morskoj i razlilo po onim bielim jedrima jedne brodice, koja lagano plovi put Brača. Nigdje ne bijaše žive duše, no došavši u grad obala se crnila od ljudi koji su izašli da prošeću, da dahnu hladan zrak, [oštećen tekst] onim uskim ulicama i da se pruže po volji po širokoj morskoj obali. Među kaputaše promješala se i koja crven-kapa pa i visoki turbani, koji odavaju žitelji od okolice srinjske.

Oglasi li se parobrod, poremeti se red šetnje jer je mnog krenulo do mula sv.Petra, da vidi tko sad dolazi i koji su putnici stigli, dok su drugi pošli, da kojega od svojih pričekaju.

Dioklecijanova palača

Golema ova palača ima oblik ne sasvim pravilnog četverokuta te zaprema 38.236 četvornih metara. Sjeverna strana bijaše duga 175.30 m., južna, koja bijaše najveličajnja i okrenuta k moru, otegnula se na 179.48 m, zapadna joj strana bijaše duga 216 m., iztočna 215.10 m. kako tlo pada od sjevera k jugu, ne bijahu svi zidovi jednako visoki, sjeverni 17, južni 23.5 m.

Zidovi su dvostruki, debeli 2 m. i izpunjeni nepravilnim kamenjem. Na okolo ciele palače bijahu triemovi sa lukovima, kojima se triemovima šetalo, ali bijahu tu i svakako razmještene i straže. Na svakom uglu palače uzdizala se četvero uglata kula 4 m., nad zidove i tri su još sačuvane. Jedna uzdužna i poprečna ulica dielile su palaču na četiri diela.

⁴ Splitsko Sustjepansko groblje leži na onome prostoru, gdje se nekoć uzdizao glasoviti benediktinski samostan Sv.Stjepana u bazilici kojega pokapali se i hrvatski kraljevi. Posljednji hrvatski kralj od loze Trpimirovića u ovome je samostanu boravio prije, što je zasjeo na prijestolje svojih djedova. Samostan bijaše utvrđen zidom i kulama, pa mu se i danas vide tragovi, a na kapelici ima uzdignutih ostanaka od stare bazilike sv.Stjepana.

Car Dioklecijan počeo ju je graditi oko g. 300 po Is., a kad se je 1. svibnja g. 305. odrekao carstva, da se iz Salone povuče u Split, palača se već dogradjivala.

U palaču su vodila četvera vrata: sa sjevera „Zlatna vrata“ (Porta Aurea), sa istoka „Srebrna vrata“ (Porta argentea), sa zapada „Željezna vrata“ (Porta Ferrea), dok bijahu na morskoj obali „Morska vrata“ ili (prolaz) (Porta Aenea). Zlatna vrata spaja sada sa „Morskim vratima“ Ulica Porta Aurea i ulica „Grotta“ dok je „Željezna“ i „Srebrna vrata“ spajala ulica, koja danas vodi sa Gospodskoga trga prema prijestolnoj crkvi sv. Duje. Uz svaka vrata uzdizala se i osmerokutna kula, kojih bijaše 16.

Dioklecijanovna palača nije danas sačuvana u prvobitno slici, već je malone sve izidana i prezidana i time je dakako izgubila od svoje prijašnje veličanstvenosti i u nju se uzidao stari grad Split.

U palaču su vodila četvera vrata i sa sjevera „Zlatna vrata“ (Porta Aurea), sa istoka „Srebrna vrata“ (Porta Argentea), sa zapada „Željezna vrata“ (Porta Ferrea), dok bijahu na obali „Morska vrata“ (Porta Aenea) ili nadstvođeni prolaz. Zlatna vrata spaja s ovim sada „Ulica Porta Aurea“ i ulica „Grotta“, dok od Željeznih vrata do Srebrnih vodi ulica od Gospodskog trga. Uz svaka vrata (osim prolaza) uzdizale se dvije osmerokutne kule, a među ovim i glavnim kulama, još po dvije kule; u svemu bilo na okolo 16 kula.

Dioklecijanovna palača nije danas sačuvana u prvobitnoj slici, već je malone sva izidana i prezidana kućama i kućercima; od Jupiterova hrama razvila se stolna crkva sv. Dujma, od Eskulapova hrama postala je gradska krstionica, i tako svaki dio sjajne palače služi svojoj svrsi, a pregrađivanjem puno je toga i propalo⁵.

Cijela palača bijaše opasana zidinama, koji bijahu s južne strane 23 i 1/2 sa sjeverne 16 i 1/2 visoki, 2 m. debeli.

⁵ U djelu „Voyage pittoresque et historique itd“ od La Vallé a zaprema generalni plan palače na tabli 35 dvie strane. Na tabli 36 gledamo južno pročelje sa onom velebnom kolonadom, na sljedećoj tabli vidimo isto pročelje u presjeku. U istom je djelu oslikan vestibul i peristil, rekonstruiran Jupiterov hram i presjek toga hrama, nekoje mu ornamente; na posebnoj tabli vidimo ponutricu Jupiterova hrama, partiju vestibula sa sfinkom, Eskulapov hram, Zlatna vrata itd. Sve su slike izvedene majstorski.

U gornjim dijelovima imala je palača prozore na razmaku od 2 m., koji bijahu 3 i 1/2 visoki; 2 m. široki sa dvostrukim oblucima. Na gornjoj strani obrambenih zidova bila je smještena straža.

Južno pročelje palače pada u oči čim se stupi na Staru obalu, no svaki bi se prevario, tko bi mislio da će ju zagledati i sa strane u prvobitnoj slici. Toga više ne ima, vide se jedino kameni stupovi; kojih bijaše 50, dok ih je danas 38. No ni ti stupovi ne vide se cijeli, već im gledamo samo polovinu i prednju stranu, dok je stražnja strana uzidana. Prostor medju stupovima je izidan u stanove, a tako je i prezidana cijela palača u kojoj stanuje preko 4000 duša. Sobe se redaju medu stupovima i razne su širine. Na južnom pročelju nabrojio sam u dva reda 88 prozora na kojima bijahu biele, zelene i zagasite rebrenice. Na palaču dozidali su kuće, koje se uzdižu na podove, a ima medju njima i jedna duga dvospratnica. U prizemlju prislonili su se uz palaču celom duljinom dućančići tako se prvobitna slika palače posve gubi i vječna šteta, da bome ovo pročelje nije sačuvano u prvobitnoj veličanstvenoj prilici. Godine 1802. ne bijaše cijelo podnožje kolonade izidano, pa se vidjela još visina pročelja tu i tamo niti bijaše koja kuća nazidana.

Uz zapadnu stranu palače prislanjaju se kuće jedne cijele ulice staroga grada, dok je dok je protivna strana nova vjeka. Krenemo i prema sjeveru, doći ćemo do mjesta gdje se zapadni zid palače sastaje sa sjevero-zapadnim tornjem, a tu je i potpuno očuvani sjeverni zid, sagrađen od velikih pravokutno oklesanih komada kamena-klesanca po kojemu buja razno bilje, među njima i gospina kadulja (*Inula candida*).⁶

U sredini ovoga zida otvara se „Porta Aurea“ do koje se spušta nekoliko stuba. Ova su vrata 4 m. visoka, 3 m. i 1/2 široka, a bijahu do g. 1800. zasuta, kada ih je Conte Buratti dao iskopati.

Prošav vratima, dolaziš u nutarnji prostor, pa izlaziš na druga vrata u Ulicu Porta Aurea, koja te dovede do pridvorja Dioklecijanoce palače ili do Peristila, odnosno na Plokatu sv.Dujma.

⁶ Opis Dioklecijanove palače čitaj u Jelić, Bulić, Rutar „Vođa po Spljetu i Solinu“. Sa 25 tablica. Zadar, 1894. str. 46., 48. i 60.- 80.

5. Trgovi u Splitu

25/X

Sa Stare Obale vodi u grad više ulica, no glavne su: Ulica staroga suda i Ulica Svih Svetih kojom dolaziš i na mali Trg sv.Mihovila, koji je zapremio kut tik razkrivene kapelice istoga imena sagrađena od prvoga splitskoga nadbiskupa Ivana Ravenjanina (†680.), u kojem je uzidan i jedan grb, u štitu mu pas, stojeći na stražnjima nogama, dok je prednje noge dignuo. Na tom su trgu dvie, tri žene koje prodavaju jaja i povrće. Zavinu za jedan ugao i evo me na Trgu Voća, kojega su okružili razni dućani među njima i „Zlatarije“ pune zlatnine, a odlikuju se velike, okrugle, titraljke obložene bisеровim zrnima. Na trgu bijaše naviše groždja i bresaka. Koje su tako krupne da ti padaju u oči. Velike su kao prijest, vade ih na kilo 6-8, koje prodaju po 20 novci. Od groždja odlikuje po krupnim bielim bobuljama „Paga debita“, na otoku Krku poznata kao „Pagadebić“. Kilo groždja prodavaju po 12 novčića, pa akoprem je ono tako jeftino, računaju i u gostionicama jedan grozd 12 filira, a običaj je, da se poslije objeda troši voće. Praskve (breskve) danšnje iz Podstrane i Jesenica u Poljicima. Tik ovoga trga ima Trg Kruha, no osim kruha prodavaju i ovdje voće seljakinje, dok su Trg voća svojim stolovima zapremile gradske prodavačice. Tu ima bresaka, no najviše smokava, a na okolo trga i mesnica. Na tom se trgu uzdiže se Hrvojeva kula, sagrađena g. 1457. u koju je uzidan krilati lav, zelene se po njoj onizki grmići samoniklih smokava.⁷ Tik te uglate kule ima zid i vrata kojima izlaziš na morsku obalu. Hrvojevoj kuli sučelice ima u jednom zakutku toliko prostora, da su se tu stisla dva opančara, koji prave opanke, a prodavaju par po 15-18 banica. Pod Hrvojevom kulom ima jedan kućerak u njemu brijačnica, a do nje "pučka" kavana u prilici davrca. U mesnicama više bravci i ovce, oni veliki kao telići postrance narezani, da se vidi, kako su tusti. Mesnice su im pune jer i u Splitu vole bravetinu. Na cielom bravu odabere si kupac povoljni komad, kojega mu onda mesar odsječe i baci na vagu. Na trgu ima i gostionica i prenoćište, a crven-kape ti

⁷ Ovu kulu nije sagrađio glasoviti vojvoda Hrvoje Vukić (vidi Vodja po Spljetu, str.55., 56.).

svjedoče, da je to pučka gostionica. Kreneš ravno, evo te u Ulici Dobrića, gdje se redaju opet mesnice ili po splitski "mesarnice". Tu je crkva sa slavnom slikom Majke božije, koja je sva obložena srebrom. Kod nje se ulica grana: u desnom je zakutku gostionica Jelavića, do nje je kameni bunar, nad njime kuća, a na vratnicama suknje, koje su se sušile. Na bunar izašao mladić i tu se prao, a poslije ga zamienio drugi. Ima tamo i pučka gostionica Kuničića, a pred njome opet seoski sviet. Sredinom ulice dolaziš do gostionice Marina Stude na zidu koje porasta jedan dud i grm ružmarina, dok je suprotna kuća zarasla atmpelopsisom, a u njoj pekari smjestili drva si složili u kutku kuće, pred kojom je radio jedan limar. Ima u ulici krušara i krušarica, straga im peć, a sprijeda poredaju pecivo, koje je osobito liepo i tečno. Pada u oči pecivo koje nalikuje zagrebačkom „talijanu“, ali je dojmom veći, ima uzdignute rošćice i zovu ga talijanski „Corneto“ znači „rošćići“, kako bi ih mogli zvati hrvatskim imenom. Ima liepih pletenjaka, okruglih hljebova, ali nema „naših“ prostih zemičaka, kajzerica, kifela, pereca i slanaca (Salzstangel.) Iz Dobrićeve ulice dolaziš u Rajsku ulicu, a Obrovom u Ribarnicu u kojoj sam bio svakoga dana. U Ribarnicu se ulazi na troja vrata, redaju se u njoj na okolo kameni stolovi na kojima se prodava riba, ali je bijaše svakog dana malo, pogotovo malo „plemenite“ ribe. Jednoga jutra našao sam tri tune od kojih je svaka tegnula do 80 kg. S lieve strane posjele su se žene sa visokim i uskim bačvama u kojima imadu slanah srdela, a znade doći u ribarnicu koji seljak sa racima koje je donio u bisagama iz Cetine kod Sinja i prodava komad po 2 novci. U ulici Obrov ima više mesnica u kojima se sječe govedina, i raznih dučana, ponajviše opančara. Rajskom ulicom dolaziš na Gospodski trg, kucavicu grada Splita na koju vodi više od desetah ulica; no glavne su ulica Staroga suda, ulica Svih Svetih, ulica Zvonika i Stare Biskupije. Ovaj trg je znatno manji od Iličkoga u Zagrebu, pružio se od istoka prema zapadu, popločen je škriļjavcem g. 1901. i nagnuo se krovasto. Sa sjeverne strane poredali su se dućani, brijačnice, a između ovih kuća Obćinski dom, dvospratnica gdje je nekoć stajala mletačka loža od koje se sačuvala samo dva gotička prozora i nad njima mletački lav. Na pročelju je uzidan gradski grb: četiri kule s kruništima, među njima se uzdiže toranj od 5 sprata, tu je i ploča s natpisom „Obćina Split“. Ovu je stranu

zapremilo u svemu 5 kuća. Do onih prozora uzdiže se jedna trospratnica sa grbom i kamenom pergolom (shodom, balkonom). Sa istočne strane trga ima trospratnica sa gotičkom prozorima i željeznom pergolom na trećem spratu; sa strane ima jedna kuća na četiri sprata, tu je i poznata Morpurgova knjižara. S južne strane trga šest je kuća, među njim i trokatnica "Hotel Trokoli", malo dalje u dvoru Tomazinijeva gostionica. Sa zapadne strane velika je trokatnica a u njoj podružnica Ljubljanske kreditne banke. Glavna je zgrada na Gospodskom trgu svratište, u kojemu je sprijeda velika kavana, stoga gostiona ima 50 soba koje su malone svakoga dana pune. Kavana i gostionica otvorena je cijelu noć. Tu ćeš naći strance iz dalekih zemalja; jedni su došli ovamo radi Dioklecij nove palače, Salone i drugih spomenika, drugi da uživaju more, ili da se kupaju na Bačvicama gdje je sagrađeno kupalište. Pred svratištem posjeli su i služnici; koji obično bdiju cijelu noć, jer putnici dolaze i odlaze parobrodima u svako doba noći; pak se jako u svratištu jako buči tako da čovjek teško mirno spava. Ima pred njime i vlasnika kočija, koji strižu očima na sve strane ne bi li ugrabili koju zaslugu.

Na Gospodskom trgu još je jedna gostionica iza Obćinskog doma, a tik nje pivana kano se stranci rado svraćaju, da popiju čašu dobrog piva. O podne i po navečer se poljeva trg. Čini se polievač pojavio i zasadio na vodovod kaučukove cievi; dižu se gosti pred kavanom, pa sam se dignuo i ja da vidim što će biti. Vidio sam nešto prvi puta. Polievač ne polieva samo prostor pred kavanom, već polie stolce i stolove, a kad je pošao dalje, dolaze konobari krpama da ih obrišu, sad sjednu gosti ponovno i tako to biva svakoga dana. Što bi se dogodilo, kad bi polievači tako radili u Zagrebu na Jelačićevu trgu ili na Zrinjevcu?

Gospodski trg nije nikada pust, a navlastito oživi u večer kad su izašla gospoda, da onuda šeću. Cio trg pocrni tako kao u Zagrebu u Ilici desna strana i takova šetnje više umara, nego li tielo osvježava. Preko trga spušta se sviet i prema moru, ovuda prolaze i oni koji su se zaputili u stolnu crkvu ili crkvu Dušicu, tu se mješaju gradjani i seljaci, a padaju u oči svećenici svojim velikom crnim, prstenim šeširima, prodje i koji franjevac u mantiju zagasite boje ili koji dominikanac u bijeloj haljini i crnoj kabanici. Kad zahladi koji kraj mora onda je Gospodski trg glavno šetalište grada Splita.

26/X

905.

Ulicom sv. Marije dolaziš na Trg Zeleni, koje mu se ime u prvi mah čini čudnovato pa sam mislio, da bi imalo biti „Zeleni trg“, kako je mislio i Petermann u svojoj knjizi „Füher durch Dalmatien“, koji ga zabilježi kao „Grünmarkt“. Pogledam dolje, opazim da „i“ imade kapicu i sad mi bješe jasno, da pod tim imenom misli „povrće“, dakle „Trg povrća“. To nije veliki trg, a pružio se pod bedemom Dioklecijanove palače. Prodavači i prodavačice poredale su se u dva reda. Prodavaju crvene rotkvice, kupus, blitvu, krumpir, bijelu mrkvu, paprike, peferon, patližane, celer, pomidore (rajčice), smokve, groždje, dinje, lubenice. Krastavce, mogranje, ciklu, kapulu (luk), češanje (bijeli luk), a gdje koji prodavač viknuti će: „Evo lipoga mladoga bažola“. Na ovome trgu je i zdenac i zato imaju uvijek svježe vode. Nedaleko trga u bedemima su željezna vrata iza kojih stoji ovelika kuća uzidana medju stupove Dioklecijanove palače. Prošavši Putem bolnice, dolaziš do Gradskog perivoja okuda krećeš ulicom prema Pazariću, (Sajmištu), što se stere tik crkve sv. Dominika. Tu se možeš nagledati slikovitih nošnji iz raznih krajeva Dalmacije. Iz Dicma, Dugog polja i Muća, dopeljali su u malim kolima, kao velikim škrinjama, drva, koja prodavaju na „rpe“ i „vriće“, ako su drva svezana onda je to „snop“ i „snopić“. Za rpu traže 6 banica. Drva nose i konji i magarci sa svake strane po jedan tovar. Kad je drvo razložio, sveže magarca i konja po dudove i baci im šaku lišća od vinove loze, da jedu, ali sam vidio magaraca, koji su jeli i slamu. Prodavali su i kuruznicu za dva tovara traže „tri banke“ (tri forinte). U košara imadu jaja i prodavaju komad po 6 filina ; kilo prasaka stoji dvie banice, manjih kila 16-18 novčića. Bilo je na prodaju divljih golubova, prepelica, zečeva i kunića, a traže za zeca od 1/2 kg 2 krune; ima i pataka (par sedam banica). U bisagama donesu zobi, ječma, mendula, oraha, zelja, liepa krumpira, a jedan prodavao krušaka, jabuka, šljiva. Mlatačkim vratima dolaziš sa Pazara do crkve Dušice, koja stoji na plokati (trgu) Dušica otvorenim zvonikom i sa dva zvona. U kutu tik crkve je krčma Mate Maretića kojoj se ulazi kamenim stubama. Na lievo od crkve jedan je

odjel arheološkoga muzeja.⁸ Tu je i pučka ženska učiona, a iza crkve stari su zidovi Dioklecijanove palače. Iza crkve je ulica sv.Klare, a tu kuća od 4 sparata u kojoj je živio poznati Bajamonti. Sa plokate Dušice, dolaziš na plokate sv. Duje gdje se uzdiže stolna crkva istoga svetca. Na ovoj plokati bio je Dioklecijanov Mauzolej i Peristil njegove palače, koji biješe do 30 m. dug, 13 m. širok sa stupovima, južnu stranu plakate zarobio je vestibul. Na lievu stranu tik crkve uzdiže se 6 korintskih stupova od egipatskog granita, koji „nisu“ zazidani, dok su među desne stupove koji bijahu g.1802. još otvoreni uzidani stanovi; tako je kuća broj 337. zapremio prostor od 4 stupa sa 4 prozora zelenih vratnica i dvie pergole. Medju prvim i drugim stupom, naslonio se Facchi, legatore di libri (knjigoveža), s ove je strane i dvokatnica s raznolikom prozorima.

Do vestibula vode kamena stube, ulazi se na dvoja, a izlazi na treća vrata. Na desno uzidan je medju dva stupa dućan Antončića, pozlatara. Vestibul pokriva porušena i opekama natrpana kupola, koja ima 13 m. promjera, dok je zid visok (do kupole) 17 m. u njemu smješteni su privatni stanovi, a pod njime križaju se dvije ulice. Izmedju vestibula i morskoga pročelja palače bile su carske odaje i atrij, dok je mauzolej zapremila današnja stolna crkva sv.Duje, koja se sada obnavlja.

Uzkom ulicom sv. Ivana dolaziš do bivšega Eskulapovog hrama u kojemu je danas krstionica grada Splita. Vode u nj kamene stube, no kako je ulaz zatvoren nisam prostor mogao razgledati. U kutu hrama je sarkofag kanonika Josipa Selebriusa († 1533.), bila su tu i dva sarkofaga dviju kćerka kralja Bele IV., koje su umrle u Klisu, kamo se kralj zaklonio pred Mongolima.

U uskoj uličici smjestio je Talijan Domeniko P. svoju slastičaru, sprieda mu je dućan, a s njim radionica tako spojena, da sa ulice vidiš što se u njoj radi. Ispred vestibula dolaziš u Ulicu Grota, valjda negdašnji kanal, kojim su plovile carske barke. To je nadsvodjena mračna ulica, pa se valjda zato zove „grota“ (t. špilja). U začetku ima konda na letvu prilipljen papir odaje ti, da

⁸ Arheološki Solinski muzej opisuje Bulić u „Vodju“ od str. 127-193. Tko želi gledati rimsku Salonu i kršćanski Solin, taj ga ne smie tražiti u današnjim ruševinama, već u muzeju u kojem se zrcali sva duša i sav mar Monsignora Bulića i njegovih revnih predšastnika.

se tu toči vino. Crveno bilo je po 16 i 20 nov. litra, bijelo po 28 nov., opolo 20 i 24 nov. Ovom ulicom dolaziš na obalu morsku, a onom Svih Svetih na Gospodski trg, gdje na desnu ruku zagledaš u Ulicu Zvonika Željezna vrata. Na ulazu ulice uzdiže se zvonik sa gradskom urom koja tuče ure po dva puta, a razsvietljena je cielu noć.

Ulica zvonika puna je dućana i tako mračnih, da u nekojima cio dan gori svjetlo. Tu ima i dućana prekomorske robe, ali su maleni i ne ima u njima onoga reda, koji gledamo po našim dućanima. U jednom dućanu prodaju se crven-kape, bisage narodnog veziva, zavinute lule koje prave u Sinju, razni noževi raznoga kroja. Ova ulica veoma je živahna, no kako je uska, puna svieta, treba da se njome ide lagano. Potaracana je kamenim pločama kao sve ulice u Splitu. Ne ima u domovini grada s toliko ulica, koje nose imena svetaca, svetica božijih, koliko ima u Splitu. Tu je ulica sv. Frana, sv. Petra, sv. Križa, put sv. Mande, put sv. Petra, ulica sv. Svetih, sv. Martina, sv. Marije, sv. Duha, sv. Filipa, sv. Ivana, sv. Duje, sv. Klare, a ima i mulj (molo) sv. Petra, obala sv. Frana, trg sv. Mihovila.

Ima u Splitu Ulica od plina, ali ne ima ulicâ koje bi bile posvećene glasovitim Hrvatima. Split je našem narodu dao sjajnih duhova⁹, ali je tek u najnovije doba dobio Marulićevu ulicu i Strossmayerovu obalu.

27.X.
905.

Na ruševinama Salone.

Na vrelu Solinčice. Klis.

Splitu prama zapadu otišlo more u kraj i stvorilo zaton solinski u koji se izlieva rječica Jadro (Jader) ili Solinčica, kojoj se s desne obale bieli današnji Solin. Tu, a na podnožju golemog Kozjaka, krilila se carska Salona, koja leži danas u ruševinama, dok su joj mnogi dragocjeni spomenici pohranjeni u

⁹ Vidi: F. Carrara: Uomini illustri di Spalato, Spalato 1846. str. 1-12., ali bješe i poslije spomenuti po Split i našu knjigu zaslužnih muževa, Sjećamo i na Maria pl. Cattani Seleban, prezaslužnu floristicu, koju je Roberto Visiani, Šibenčanin, ovjekovječio u krasnom alpskom lieru, Liliium Cattaniae!

starinarskom muzeju u Splitu. No mnogi su spomenici i propali, jer su i tu od njih gradili kuće i prema potrebi spomenike razbijali. Mnoge spomenike krije još i danas zemlja, koja je 2-3 m debela a doplavila ju je voda sa Kozjaka; tek pod ovim slojem dolazi prvobitno tlo. Grad je mnogo trpio od neprijateljskih provala akoprem opasan dvostrukim zidom ipak je podlegao. Godine 639. po. Is. provališe Avari koji su Salonu opljačkali i napokon je upalili. Žitelji se rasbijegli na susjedne otoke, i poslije pogibelji počeli se vraćati ali se nisu mogli nastaniti u Saloni, već su pošli u Dioklecijanovu palaču, počeli je naseljavati i podarili joj posve drugo lice.

Franjo Carrara (Karara) počeo je izkapanjima g. 1846. i malo je pomalo odkopao cio obrambeni zid Salone, osim istočne strane na kojoj je gradjen drum što vodi iz Splita u Klis. On bijaše prvi koji je mogao podati prvi tačni tlocrt grada po kojemu znamo, da se sastojao od dva diela: od manjega zapadnoga, i većega istočnoga diela. Carrara izkopao je i pojedina gradska vrata, otkrio mnoge spomenike napose, veliki komad ciklopskoga zida prema Trogiru, izkopao kazalište itd.

Do Solina se može i kopnom i morem. Tko bi htio uživati morske čare, krenuo bi barkom iz Splita, oplovio bi vrh Marjana, upravio put samostana Poljuda, plovio kraj milovidnog Vranjica i došao do ušća Solinčice. Ta bi vožnja trajala nekoliko sati i zato kreću putnici na ruševine Salone željeznicom ili cestom. Bilo je 11. rujna, bilo oko 6 ure u jutro kad sam se spremio do Solina i platio za II. razred željeznice 25 novč.

Željeznica juri prosjekom između Dioklecijanove palače (staroga grada) i predgrađa Lučca te presijeca sjevero-zapadno predgradje Manuš na duljini od 800 m.

Riešiv se krša i kamena, evo prebujnoga Splitskoga polja, evo dalekih vinograda, na lievo skalinastog Marjana, na desno gorostasnog Mosora, pred tobom otegnutog Kozjaka, a medju njima na visokom Klisu Klisa grada a pod njime bujne doline Solinčice i današnjega Solina.

Za malo ugledaš na Glavičini tursku kulu, koja ti priča, da su Turci i Solinu gospodarili. Podalje je zaton sv.Trojstva otkuda se spušta vlak prema zatonu solinskomu u kojem se bieli Vranjic. Kad se vlak ponovno primaknuo državnom drumu, zagledaš na crkvicu sv. Dujma, koji je u Saloni utemeljio

„prvu“ kršćansku obćinu i tu g. 107. po Is. za četiri druga pretrpio mučeničku smrt. Godine 657. prenesoše njegove kosti u Split i pohraniše u stolnoj crkvi. Preko Solinčice prošao si kamenim mostom, vidio već prije Dioklecijanov vodovod, došao na prag "Dalmatinske Rivijere" i zaustavio se na „maloj staciji“ (Haltestelle.) Za jedan čas odjurio je vlak prama Trogiru. Nađem se na cesti, uz mene jedan stranac i jedan župnik, koji je odmah sjeo u kolica i odjurio put sela Solina.

Gledam, obazirem se na sve strane, ali ruševinama ni traga, dok sam mislio, da ću ih odmah ugledati. Najbolje je poći uzbrdice cestom do bližnjega seoca i dok sam uzlazio, već je prema meni hrlio jedan dječak, zaustavi se, pozdravio i sa dlana mi ponudi nekoliko starih novaca.

Za malo došao sam pred „Porta occidentalis“ od kojih vratiju stoji još komad zida po kojemu buji gospina kadulja, a smještena je tu i poštanska škrabica, dok je poštanski ured u Solinu. Krenuo sam kamenim putem prama istoku i došao pred Paraćeve kuće i tu sam pod sobom u dubini ugledao Amfiteatar i onoga stranca koji već namjestio svoj aparat da fotografiše. Došao sam i pred „Porta Suburbia“ ispod sv. Duje i spustio do ruševina oko kojih su smještene i tračnice.

Tu sam lutao poput duha, a žarko sunce izbilo mi debele kaplje znoja, jer sam sabirao spomen- bilje koje je među ovim ruševinama poraslo. Kržljavi tu briest, koprivić, u jednom hladovitom prikrajku našao sam i bršljan, a među ruševinama kužnjak (*Datura Stramonium*) i „ošljebad“ (*Xanthium Spinosum*).

Sad sam krenuo kolnikom do spomenika, koji je složen od samih povjestnih komada, a napis nam svjedoči da ovuda vodi put na „Coemeterium legis sanctae christianae“. Pred sobom zagledam „Tusculum“ Monsignora Franje Bulića, a na desnu stranu njegov vrt, kamo sam najprije krenuo.¹⁰ Tud, što vodi do sjenice ukrasuje sa svake strane osam tankih bijelih stupova, a zarubili ga povjestni odlomci. Po stupovima razpeljana je hajda sa slatkim groždjem. Među stupovima kamene su stolice, dok je sjenica složena od pet

¹⁰ Taj „Tusculum“ sagradio si je Bulić dozvolom vlade na državne troškove od samih povjestnih spomenika starokršćanske dobe. – Povjest i opis Salone čitaj u Bulićevu „Vodji.“

stupova koje nose vinovu lozu, tu je i kameni stol sa kamenim stolicama, pak je od spomenika složena i zdenac, a na okolo mu stupovi, brajde, sarkofagi: kuda svrneš oko i kamo položiš mogu, povjestni spomenik do spomenika.

Pred Bulićevim dvorom stoji njegov dvorski pa se smješkom pozdravlja i nudi „plan“ po kojem se slobodnije krećeš. Pred dvorom uzdiže se to cieli, to skršeni stupovi cielo groblje sarkofaga i zazidanih grobova. To je starokršćansko groblje sa bazilikom najveća ruševina solinska izkopana po Buliću g.1885., a ujedno najveće i najbolje sačuvano grobište iz stare kršćanske dobe.

Na zgodnome je mjestu sjedne strane pogledom na more, a s druge na Mosor i Kozjak, koji se uzdiže iznad njega poput golema zida. I ovo nam groblje svjedoči prolaznost i ništavilo svieta, ali nije ni Kozjak onakav kao što bijaše kad je Salona cvala. I na njemu se mnoga stiena raspucala i za njega se mnoga pećina odvalila, a sve ono kamenje, što mu leži na podnožju, bila je nekoć cjelina njegova kamena trupa. Ono grobište zove narod Manastirine i mnogo je toga na njemu izkopano, a došlo se do groblja godine 1873. kad je izkopan sarkofag solinskoga biskupa Domnija, koji je pretrpio mučeničku smrt g. 229. po Is. Na ovom groblju bijaše više mučeničkih grobova, koje su uništili barbarski narodi.

Bazilici prama sjevero-zapadu leži još jedno groblje iz razne rimske dobe, no ja nisam pošao tamo, već sam krenuo prema Porta Andetria, pa onda na cestu što vodi iz Klisa u Solin, gdje ima više kuća sa rimskim spomenicima.

Kod bijah u Solinu, nisam htio minuti Solinčicu i njezine izvore pod planinom Mosorom i zato najmih jednoga dječaka, da mi bude vodičem. On nije znao ni za Jadro, ni Solinčicu, već samo za „Vrilo“ i zato mu rekoh, da me povede tamo. Prošli smo preko mosta i našli se opet na cesti, što vodi uz lievu obalu riječice do njezina izvora, uzpinjujući se onda zavojima medju stjenama i kamenjem.

29.X.
905.

Od Solina do izvora Solinčice ima oko 5 km. Rječica protiče bujnu, zelenu dolinu i bijaše od davna ključ kojim se je između Kozjaka i Mosora ulazilo u nutarnje krajeve Dalmacije do Sinja i preko planine Prologa u susjednu Bosnu, kako to biva i danas. Da nije ove prerije i Jadra nebi se Salona sigurno bila razvila do svoje moći i slave, niti bi procvatila bila pomorska trgovina. Uz obalu vode ima i livada, rastu tu vrbe, a liepi su joj mrkih jablani, koje su počeli saditi tek u novije doba.

Za pô sata došao sam u Majdan, posjed Marka Vidovića na kome ima 14 mlinica "fabrika od mraza" (tvornica leda) i stupa za sukno. Prošao sam perivojem južne vegetacije, došao opet na cestu, koja vodi pod rebrima kamenih vrhova i za druga pô sata evo me na starodrevnom Jadru oko kojega se motali rimski graditelji i radnici kad su vodili vodovod u Dioklecijanovu palaču.

Okoliš Solinčice veoma je zanimljiv! Uz desnu obalu pruža se stijena do 150 m duga, kano okomita, koja se ostrmljuje sa visine od 70 m. Nije gola, već se u raspuklinama zeleni jasen, divlja smokva, pistacija, česmina, bresina, kuš, ali i krka (Ephedra), koja nalikuje poljskoj preslici. U najvećoj visini stiene pukla je špilja prama iztoku, a pred njome na vrleti vide se ostaci kapelice. U špilji živio je pustinjač, počeo graditi crkvicu sv. Ivana, ali dogradio samo pročelje, na kojem se vide vrata i dovratnice, a nije je dogradio, jer je umro. Solinčica ne ima običnoga vrela, već izvor – jezero kao što n.p. Kupa, Kupica, Jesenica, Dretulja i druge neke ponornice na našem krasu. Jezerce uvalilo se među pećine, voda mu pritiče iz iznekojih šupljina i raspuklina, ali glavni se pritok ne vidi, jer pritiče okomitim pravcem i zato voda na površini jezera kruži kao u viru, a stručnjaci vele da pritiče iz dubljine od 30 m. Kako su neveremena digne se voda i 3-4 m nad korito, a izbija onda i iz drugih šupljina, koje bijahu sada suhe, dapače se ruši slapovima izpod one kapelice. Ovo žestoko izbijanje vode (odlučilo-piše taočno ovako) mnogu stienu, koja se odvalila u korito vode pa joj sprječava nesamo tok već začepkuje i pritoke.¹¹

¹¹ Ono neće biti pravi izvor Solinčice, već odtok jedne podzemne, nepoznate nam ponornice. Ima ih koji tvrde, da Solinčica dolazi od Cetine.

Dva golema balvana visjela su i sada nad našim glavama, a da se odrone i razbiju, zasuli bi jezero, a voda bi u Solinčici jenjala, a ljudi bi u Splitu stradali. To je mjernike zabrinulo i oni poslali ovamo vještaka sa radnicima koji će one balvane barikadama podzidati, dok su ih za prvi mah poduprli deblima.

Snaga je vode tako jaka, da okreće mlinska kolesa i zato ima uvijek tovarnih konja, koji su došli ovamo iz vrletnoga Klisa, da žito samelju u brašno. Kako voda izbija jakom snagom, razbija se po pećinama i balvanima u pjenu i teče bielom pjenom do mlinice.

Iz jezera ruši se prvim slapom i dijeli u dva ciepa: jedan ciep hrli do mlinice, da joj okrene kolesa, dok drugi bukti prama koritu sa više slapova i slapića, a nedaleke mlinice pjena se dieli u šest trakova i hrli k lievom ciepu rječice. Kamenje, što leži u buktećoj vodi, nije golo, već je zareslo divljim smokvama, kupinama, šmrikama, dok je mlin u ruhu zimzelena bršljana. I uz Solinčicu, kao i uz druge vode po Hrvatskoj i Slavoniji, porasla je i konopljica (Eupatorium Cannabinum.)

U onoj velikoj stieni zagledam spomen ploču, a kad sam podoštrio pogled, pročitam ovo: 1885. – 1886. Splitska općina ovu radnju dovrši da kroz starodrevni rimski vodovod sa vijeke vodom opskrbi Split.¹²

Izvor- jezero Solinčice leži nad morem s dnom 33 m. Rimski vodovod bijaše dug 9 km. Vodili su ga kroz jedan vršak kod Mravinaca, kroz 12m. dugi tunel. Tri kilometra od izvora vodili su vodu preko doline 180m dugim viaduktom, koji su nosili 13 četvorouglatih pilastara, koji bijahu 16.5m. visoki, 2m široki. Na dalnjem putu prošle su cievi još 6 prosjeka od kojih bijaše najznamenitiji onaj kod Dujmovače. Cievi bijahu 10m. široke te su imale su zgora otvore iz kojih se vodila voda na bližnja polja i vrtove. U srednjem vieku propao je vodovod, kojega narod nazvao „Suhim mostom“, dok ga nužda opet nije uzkrisila i zamladila, da živi, dok će živjeti grad Split (Petermann 342.).

¹² Nisam siguran da su godine ispravne, jer su ih pokrivalo lišće.

Uputiv se iz Solina na Solinčicu, ugledao sam i Klis, visoko gore na stienama željeznicu, što se uzpinje iz Splita na one vrleti i poželio, da prodjem na njegove „klisove“.

Upitam poduzenika koliko je do Klisa, reče da ne zna, ali da će znati njegovi ljudi. Jedan reče, da je četvrt sata, no jedva da je to izrekao, upade mu žestoko u rječ drugi, kako može, što takova govoriti. Prekorio ga i poduzetnik, no da se opere, reče, da je toliko do prve kuće, akoprem nije ni sada govorio istinu. Kako bijah pod Klisom, htio sam se svakako uzpesti sa ove strane, da ne moram drugoga dana željeznicom iz Splita. Upitam „maloga“ bili pošao sa mnom, a kad sam vidio, da je neodlučan, uzmem svoj torbak, bacim ga preko ramena, napijem se vode i krenem koraknem mostićem na protivnu stranu, gdje sam došao medju šikaru šipaka (mogranja).

Krenuo sam u 9 i ½, a došao u Klis u 11 sati i pokajao se, što sam se dao na put koji sam mogao platiti životom. Bieolom stazom prama jugo – zapadu, spuštam se niz dolicu i dodjem do korita presušena potoka. Podjem preko, dignem se i vidim da se put opet spušta, dok je Klis na visini. Kako po Dalmaciji na žalost ne ima putokaza, zadje čovjek lako, pak sam i ja zašao. Valjalo je istim putem poći natrag i tražiti put, koji se uzpinje. Našao sam ga, našao put, koji Dalmatinci zovu „putem čarlenjakom“, opazio tragova ljudskih i pomislio, da idem dobro.

Imao sam na glavi bielu putničku kapu, na hrbtu veliki bieli oplećak, no unatoč tomu bijaše tako vruće, da je zboj probio i košulju i prsluk i oplećak i oblio mi cielo lice. Nigdje stabalca, nigdje grmaka, nigdje sjene toliko, da u hlad zaklonim samo glavu. Što dalje, to gore, to veća strmen i vrleti. Oćutio sam veliku slabljinu, a uza sebe ničesa, glavom mi je prolazila neobična studen i širila se hrptom po tielu. Bilo je medju ovim kamenjem tako vruće, da sam mislio, danas ću nastradati od sunčanice, ako nisam nikada u životu. Rupcem sam otirao znoj no koja korist, kad je naskoro promoćio do zadnje niti.

Zagledan pred sobom rpu stabala, prepoznam maslinu, pobrzam, da se riešim žarkopeka, no kad tamo, ne modgu do maslina, jer su ih ogradili visokom gromačom preko koje nebi mogao proći. Gledam, uzdahnem i

podjem dalje. Evo me kod tako visoke gromače s koje je pala sjena na 2m. daleko. Pobrzam do tamo, dahnem teško i složim se na kamen. Gorjelo mi cielo tielo, a oči bile vruće kao usijano željezo, žile drktale na sljepočnicama, a srce udaralo, da će sada puknuti. Tu sam ležao i čekao i uzdisao, jer me počela mučiti i žedja, a vode ni za naprstnjak. Čujem kako škripi kamenje, ugledam glavu oprćenu konjica, poslije magarca, a napokon vidim i crven – kapu. Čovjek pozdravio ovako: Dobar vam put gospodine! Nije dragi dobar, zlo je i naopako, evo ubiti će me vrućina.

-Vruće je gospodine, ali podjite i doći ćemo do vinograda, dat` ću vam grozdja da se okrepite, a do Klisa više nije daleko.

Pridignem se, stari oprtio na konjca, a mi se lagano, ali neprestance se uzpinjali. Kad smo jednome mjestu došli medju gromače, kao da smo pali u parni kotao, vrućina nije dala dahnuti, konjic i magarac stali i neće dalje, jedva ih maknuo. Moj dobar Marko ode u vinograd, a ja u suho korito potoka u kojem sam našao tako ugodan, osvježavajući hlad, da sam se i za dalnji se put okrepio. Došla jedna žena, pa je i ona uzdisala od velike vrućine, koja bijaše mjeseca rujna u Dalmaciji neobična.

30. /X. 905.

Došao Marko i pošli dalje kamenim putom i napokon zagledam crkvu u Klisu i rekoh: Hvala Bogu! No moja radost bijaše preuranjena, jer se put motao, strmina ostala ista, sunce peklo sve jače, a štono riječ, nikada kraja.

-Sada ćemo gospodine do zdenca!

Dodjosmo do obzidana zdenca oko kojega se sabralo nekoliko djevojaka; voda tekla na ciev tako lagano da je jedna na drugu dugo čekala, dok je svoju posudu napunila. Voda bijaše mlaka i zato pođoh uzbrdice dalje.

Dokopasmo se sela, valjalo je je još prekamikati jedan strmac da dodjemo na cestu, a s ceste krenusmo do gostionice Vice Perkovića. Prekoračiv prag stupismo u sobu gdje sam ugledao i gospodara, stasita muža, ugodne vanjštine. U prvom spratu dobio sam urednu sobu, krevet bijaše za čas u redu; voda donešena, da se mogu oprati. Kako je ona hladna voda godila

vrućoj glavi, kako bijaše ugodna tielu! Putnička košulja bijaše tako mokra, da sam je teško svukao, no za malo bila na tielu suha košulja i ja se izvalio u krevet, da počinem, da dahnem. Kad sam gledao žile na listanjcima, mislio sam da će, popucati, tako su igrale, odnosno drktale. Sobaricu ismolio sam da me probudi poslije druge ure, jer je umorno tielo valjalo nahraniti i napojiti.

Kao vazda, tako nisam od velikog umora mogao tekom jesti, ali sam zato izpio više od tri litre vode. Posrkao sam juhu, dok si govedinom bieli macan, moj drug, omastio brkove, a meni išle u slast slane sardele octom i uljem i izvrstan suhi pršut (šunka); dobio sam dobru kaplju crna vina, a bilo je i cigara. Bio sam zadovoljan ta bio sam nasamo u kući krčmara, već i u kući poštara i načelnika, koji ovu čast obavlja cio niz godina. Dobio sam liepe karte – razglednice od Klisa i nekoliko ih napisao, u prvome redu svomu domu, da znadu, da sam sretno zabratio i najvrletniji hrvatski grad. Pred gostionicom kameni su stolovi, na njima Ampelopsis, na desno vrtić u kom sam zagledao dva debela badema (mendule), od cvijeća naša „lijepog dječaka“ (balzaminu), pelargonije i bosiljak.

Gostionica Vice Perkovića nije nikada pusta, dapače tu se čuje do kasno u noć, jer se ljudi vraćaju cestom iz Splita. Jedni kreću preko Konjskoga u Muć, drugi u Sinj, a navlastito je živahna cesta za 8. rujna kada je u Solinu veliki pazar kamo segne svijet sa kopna i otoka.

Kako je vruće, vraćaju se ljudi u večer i malo je koji prošao mimo Perkovićeve gostionice. Jedni posjedaju na kamene klupe pa počivaju, drugi zovu vino, kruha, duhana. Dolaze pješice, jašu na konjima, oni od Sinja velikim turbanima na glavi, a dolaze i mala kola pod koja je obično upregnut jedan konj, kojega poganjaju sa: Gija, gija!

U Klisu se čuje dugo, ustaje rano. Već prije pete ure otvarale su se vratnice na prozorima, otvarala vrata i ljudi kretali limenim kantama u vrtove da zaliju kupus. Drugi su oprtili vrećama konja ili magarca i spuštaju se ovim vrletima putem prama Solinčici, odkuda će se mučno i teško, a u žarupeku sunca, opet povratiti. Ovčari kreću ovcama na pašu ne zelenu i bujnu, već onu, što će naći medju stijenama i pećinama. Kako treba u kući i vode,

kreću do zdenca Svetih Triju kralja, da tamo napune svoje drvene „vučije“, da ih napune ako bude vode.

Klis (Clissa)

Priroda je oko Klisa veličajna! Na lievu ruku rasteže se planina Kozjak poput golema neprekinuta bedema, na desnu ruku planina Mosor, kao užarena golet. Medju obima protegla se gola Markezina greda¹³ koja ne veže ove dvije velebne planine, već stoji osebice poput rasklimane stijene pod kojim se redaju vinogradi i maslinici. Svojim položajem nalikuje ta greda onomu osamljenomu grebenu na kome su ruševine Velikoga Kalnika. Ispod grede vodi se cesta, a na desna joj evo drugog grebena u koji se je uzidala tvrđjica na visini od 300 m. Greben ovaj pada skalinasto k jugu, a na njegovim kamenim skalinama uzidalo se tvrdi Klisu na napristupačnim vrletima. Glavna rpa kuća pribrala se pod tvrđjicom oko crkve bielim i crvenim krovovima, a pred njima skalinasto druge rpe, a gdje koja kuća kao da su ju uz stienу pilepio.

Krovovi, koji su pokriveni žliebcima su crveni, a oni bieli pokriveni su kamenim pločama ili škriļjama, koje poslije omažu vapnom jer im je onda pod „bijelim“ krovom manje vruće, pa ima takovih kuća i kod Splita i po drugim mjestima, navlastito u Poljicama, a kamene škriļje dobra su obrana od bure.

S ove južne strane najļjepši je pogled na Klis, od Splita ili sa Marjana i kad ga gledaš, moraš se čuditi onoj glavi koja ga na toj vrleti zamislila i onim rukama, koje su ga tamo sagradile. U gostionici su mi rekli, da ima grad preko 200 „dimova“ (kuća) i preko 2000 duša, ali nije u ono doba imao škole, jer za nju ne ima prikladnih prostora. Źupna crkva posvećena je Uznešenju Majke Božje, a ima i kapelica sv. Ivana, sv. Antuna, sv. Jurja, komu na počast sagradiše crkvicu i na Kozjaku, u visini od 677 m. Groblje zovu „kopalište“ i tamo je crkvica sv. Kate. Spustiš li se cestom prama jugu, stani kod ogradnog zida da vidiš onu vrlet, što ti ispred oka pada prama Klisu i njegovu podnožju. Okreneš li se k sjeveru, zadivļjuje te Markezova greda, a

¹³ Na karti krivo kao „Marčesina greda“

na lievo Osoje (602 m.) s kojim skrene Kozjak spram iste strane svieta. Pod njime je vrelo vode na kome se napajaju ljudi i životinje. Pod onom gredom zagledaš željezničku postaju poviše kuća, na okolo vinograde i malene šumice. Pita sam načelnika dolaze li u Klis stranci; reče da su riedka i splitska gospoda, a stranaca dolazi malo. Ovo je šteta jer je malo vidika kakovim se ponosi Klis, pa bi u Splitu valjalo upozorivati i na ovu tačku, to više jer na ovu vrlet vodi željeznica. Podje li putnik rano ujutro, može se pod večer opet povratiti u Split, dapače može istoga dana biti u Klisu, Sinju i opet u Splitu.

(Nastaviti će se)

Između Krke i Cetine.

Klis. Pogled od Klisa. Sinj. Od Splita do Šibenika.

11. rujna prije pete ure u jutro spremih se, da podjen, do tvrđavice, koja se uzidala u brid grebena. Kako je ispod nje velika vrlet, sa strane zapadne silne pećine i kukovi, sa strane iztočno okomite stiene, mislio bi da Klisa nikada osvojiti ne ćeš. K tomu mu u zaledju Markezina greda, koja ga čuva poput bedema; na puškomet mu daleko Kozjak i Mosor (nekoć Tebron i Mosor) i tako je sa svijuh strana utvrđen prirodnim branilima. No unatoč tomu osvoje Klis g. 1494. Mlečići, a od g. 1523. do 1537. vitežki se brani u njemu protiv Turaka Petar Kružić, kapetan kliski i gospodar lupoglavski. Kad su Turci osvojili Klis, htio se bijegom spasiti po moru no Turci mu stignu brodicu i glavu mu odrube, koju je poslije odkupila sestra mu Katarina i onu Trsat poslala, gdje je sahranjena valjda pred oltarom sv. Petra, kojega je Kružić podignuo u trsatskoj crkvi ima još jedna spomen, koja nas sieća neustrašivoga borca Petra, a to je golema zavjetna svieća u svetištu koja je dospijela ovamo g. 1527. kad su Turci po drugi puta navalili na Klis. Imali su uza sebe diva Bakotu koji je Klisane izazivao na mejdan. Turci su se u njegovo junaštvo pouzdavali toliko da su obećali otići izpred Klisa, ako tko Bakotu svlada. Nadje se Mile Parišević, koji se zavjetovao Majci božjoj trsatskoj, da će joj posvetiti onoliku svičanicu koliki je onaj div turski, ako

mu Bog dade, da ga svlada i Mile ga svlada na očigled oti vojnika. Turci ostave Klis a Mile održa rieč.¹⁴

Po drugi puta osvojili su Mlečići Klis g. 1648. pod Foskolom u čijim je rukama ostao do g.1669., dok ne spade g.1813. pod žezlo našega kralja. Te su godine Englezi izkrkali Hrvate pod Klisom ovi se domogli Markezine grede i postave na nju topove. Počeli su pucati 10. listopada, a 28. i. mj. morao je Francuski zapovjednik tvrđjave položiti oružje. Od onda bila je u Klisu stalna posada kojoj je zapovjedao jedan poručnik, no kako se sa Markezine grede vidi tvrdjavu, ne im prave strategijske vrjednosti i toga su radi g. 1898. veći dio ratne zaire odvezli. Danas je u Klisu posada od sedam momaka kojoj stoji na čelu jedan vodnik i ta se posada mienja iz Splita svakoga trećega ili petoga dana. Ne bih znao, koja je svrha toj maloj četi, ali su svakako razlozi koji ju u strmom Klisu podržavaju.

Tvrđjica zapremila je cio greben, ima dvostruki obrambeni zid, prama zapadu, jaku kulu, dok je utvrda sagradjena sa zapadne strane. Iz sela vodi uzbrdice oširok put, ogradjen zidom, što čovjek više uzlazi, to se vidik više širi, a kad je došao pred vrata tvrđjice koja nose napis: Francesco I. Imperatore e Re 1824., i pošao do zida, stane, kao da je ukopan, tebi veličajan je vidik.

Ponajprije pada oko na otok Brač (Bratia) u našem pomorju najveći, najnapučeniji i najbogatiji otok, koji je dug 40, širok 7-14 km., zapremiv površinu 394 00 km kvadratnih, a živi na njemu više od 22.000 duša. Splitu razkrilio se na sjeveru, udaljen od obale samo 2 km. Nije ravan, opružen, već posut vrhovima, a onaj golemi vrh na kojem ti se zaustavja oko, zove se Sutvid (sv. Vid) uzdignuo se 778 m visoko.

Uz morsko žalo Brača biele se tri mjesta Supetar (sv. Petar), Podstire i Stivanj (sv. Ivan). Supetar glavno je mjesto otoka i broji preko 3000 duša, a okruženo je maslinom i jasno zelenim borićima. U Podstirama i Stivanju

¹⁴ D. Hirc: Hrvatsko primorje, str. 60, 61 – Jedan boj pod Klisom opisuje Ivan Zadrarin u knjizi „Skozovarje od čudnovate rati ča je bila pod naletom u za njom nasliduje rat od Klisa“. U Mlecima, 1725. Ovu je knjigu poklonio „Visokorodnom domorocu Gaju“, Andrija Stazić, bivši učitelj u Splitu 29. lipnja 1841. za njegovu knjižnicu gdje se čuva i sada, odnosno u sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.

poznate su kamenare poznatog bračkog kamena od kojega je građena i Dioklecijanova palača.

Do Brača je Sulet ili Šolta stari „Solentium“ medonosni otok, kojega i danas dalmatinski sladokusci cijene radi kruha, vrhnja (skorupa) i meda. Na Suletu su se za Dioklecijanovih dana odmarali solinski mogućnici; kako to svjedoče razkošni podovi mozajika. Na tome je otoku samotovao Marko Marulić i tu je izdahnuo svoju plemenitu dušu.

Iza ovih otoka iztaknuo se otok Vis, ponajčarobniji otok Jadranskoga mora dok se daleko tamo gubi u nebeskom modrilu Korčula, na kojoj se danas uzdržala šuma, koja bijaše u staro doba puno bujnija pa se zato zvala „Corcyra nigra“ (Crna Korkyra od crnogorice).¹⁵

Između Brača i kopna pruža se brački kanal, pod Marjanom gledaš jedan Splita, uz Solinski zaton, Solin (Portus Salonitanus), prama Trogiru razabiraš otok Čiovo (Bua), koji je vezan sa gradom pomičnim mostom. Od Klis do mora stere valovita zelena ravan u kojoj se kao golemi hljeb kruha uzdiže osamljena Debela glavica, zasadjena skalinastim vinogradima koji su pokrili cio kraj. Tamo uz more nasadio se Stobreč (stari Epetion), gledaš Kamen, koje se mjestimice uzidalo u jedan golemi kamen, Mravince, velike one zavoje željeznice, pak je zanimivo biti ovdje kada se željeznica uzpinje od mora. Nagneš li se preko zida, zamagli ti se pred očima, kada u onoj bezdanoj dubini zagledaš Klis i one male ljude što hodaju po njegovim kamenim podovima ili one, koji se uzpinju vrletnim putima iz mlinica, a možda priečcem i iz Splita ili Solina. Gledam ih kako po postaju, da dahnu i debeo si znoj otaru.

Divno ono more opasano otocima i prebujna ona zelen, podaruju vidiku najljepše prirodne čare, no veličajnom čini tu velebnu prirodnu sliku planine Mosor, što se stere od Klisa do rijeke Cetine.

Ona užasna kamena golet potresa dušom, tek se pod Mali Mosor utisnula ovelika krpa zagasite boje medju sivi Kamen i izpaljena i jedina zelen u ovu stranu planine.

¹⁵ Prirodni zemljopis Hrvatske. I. Lice naše domovine, p. 637. – 639.

Silan je onaj Kamen Debelog brda (1001m.), Plišivce (1072m.), Ljubljana (1201m.), Javorske (1272m.), Mosora (1330m.) i Ljutoga Kamena (1340m.). Prema Mravincima pada u oči osobiti oblik slojeva, kakove do sada nisam vidio i već su pali u oči g. 1776. i opatu Fortisu. Slojevi su se upriličili tako na površini, da svojim oblikom oponašaju polovinu *goleme morske školjke* *losture* ili *butovke* (*Pinna rudis*, *Astura* i *Steck-* ili *Schinken muschel*) koja je tanjim krajem okrenuta spram gore, a debljim dolje i kao da ju je ruka diva položila izpod gorde kovasto nagnute stiene Mosora (Vidi sliku Klisa.) Od tvrdjice prikazuje se paučno i razklimana Markezina greda, prenašajući te duhom u divlje krajeve vapnenih Alpa.

Na povratku zaustavio sam se kod pećine ne bi li našao koji spomen - cviet, koji bi me doživotno sjećao kliške panorame, ali sam ga tražio uzalud, sve je sunce spržilo, pa su se i visoke stablike (do 1,5m.) od postjenka (*Campanula pyramidalis*) uzdizale gole, dapače je i lišće na kosini venulo.

Pošavši cestom prema istoku zagledam na vrleti nekakovu Kulu, upitam jednoga seljaka, kakova je to kula, no on mi samo rekao, da je to „ Kulina na Turati”. Ajde da i nju vidim!

Išao sam prašnom cestom dalje, došao do jednoga puta, krenuo nizbrdice do vinograda, koje uništila trsna uš, tražio put, ali ga nisam našao dok me jedno čobanče nije uputilo kuda mi valja poći. Dođem do korita neke jedne bujice i zagledam čovjeka koji bijaše po licu, nogama i rukama siv poput miša. Pristupim bliže i vidim, da čisti jedan zdenac, da bude više pitke vode. Sad sam uzlazio strmcmem iza pô sata evo me pred kulinom. Nadjem medju šikarom jednu stazu, podjem, ali moram natrag, nadjem drugi puteljak medju pećinama, ali moradoh opet natrag. Obilazim, ali do kuline nisam došao, tek sam se toliko pod nju primaknuo, da sam vidio, da je još nekoliko metara visoka, na Kamenu sagrađena i razpucana. Vraćajući se zagledam jato ptica, koje mi se odale svojim glasom, bijahu to češljugarci, jedine ptice, koje sam toga jutra vidio.

Sinj

1. XI. 905.

U 9 sati nađem se na kolodvoru da krenem u Sinj i pošao sam onamo navlastito toga radi, da vidim Dugo polje, Dicmo i Sinjsko polje. Kolodvor u Splitu leži nad morem 2.4m., a od ovdje do Klisa uzpne se željeznica 350m. visoko te se zaustavi pod Markezinom gredom.¹⁶ Cesta koja ide pod njome vodi kroz Vučje polje, pa onda između kose Bukovače (424m) i Orlovače (524m), uspevši se 412 m. visoko, spuštajući se onda u polje Dicmo. Željeznica ide neko vrijeme uz cestu, no onda krene prema Mosoru, obilazi ga i daje putniku priliku, da svoje oko zaustavi na sjevernoj strani ove gromade, na njezinim vrhovima, a navlastito na Lubljanu koji se ustobočio kao golemi plast siena.

Malo i evo nas u Dugom polju (320 m.) prvoj postaji od Klisa pred kojom se pružilo i Kameno polje posuto razrobljenim bielim Kamenjem na tako daleko, kako daleko ti seže tvoje oko. Nije valovito, izprekidano, već je opruženo (fleh). Površinu mu pokrivaju, na pô metra visoke i tako na gusto zbite pećine kao da ih tko sijao a prerazna su oblika. Među pećinama leži opet bezbrojno razdrobljeno, oštrobriđo, zvonko vapneno kamenje među kojima kržljavi slabo bilje.

Dolje prema istoku leže Kotlenice, gdje ima jedna prekrasna pećina (špilja) sa raznoličnim sigama, i prekrasna je toga radi, što joj tu i tamo stiene pokrivaju kristali kalcita. Vrata pećine visoka su 10, široka 9m., hodnik, kojim se ulazi, 8 m. visok, 3 m. širok, 30 m. dug, svršavajući u pridvorje, koje se upriličilo poput kupole, a ima u promjeru 30 m., a pada pod kut od 35°. U daljnje prostore vodi rupa opet u hodnik visok 3 - 4 m., širok 3 - 5m. , dug 17m. i svod mu pun puncat raznih siga (stalaktita). Ima tu i jedan stup (stalagmita) od 1/2 - 1 m. promjera, ima i zastor od sige. Valja proći trim hodnicima dok se dođe u „pravu” špilju. Pojedini prostori imaju i svoja imena, kao: Gotička kapela, hram sv. Dujma, crkvice sv. Petra, dvorana cara Dioklecijana, stup Herkula, crkva sv. Jurja. Ta je imena dao L. Miotto koji prvi mjerio, kad je kod Kotlenice otkrio željeznu rudu. Špilja leži u Malom

¹⁶ Željeznica iz Splita u Sinj sagradjena je 1903.

Mosoru, a na području vrha Jabukovca, a lanjske je godine uz dvie slike opisao dr. F. Kerner.¹⁷

3.XI. 905.

Kako željeznica juri, u jedan se mah promijeni značaj Dugog polja, jer onu kamenu pustoš zamieni bujna zelen vinove loze i duhana.

Bližnja postaja zove se Dicmo oko kojega se stere Dolnje i Gornje Dicmo, dva kraška polja, koja zapremaju 35.15 □km. I tu ima mnogo kamenja, ali i polja koja su ravna poput dlana i četverouglasta oblika. Pojedine plohe zaobljene su onim kamenjem, koje su povadili iz zemlje, a na takovu požetu polju vidio sam i jato purana. Sad se željeznica spuštala, a pred nama puklo golemo Sinjsko polje, ali ne zeleno, već zagasite boje, jer je izvrgnuto poplavama Cetine, koja ga protiče sa istočne strane. Ima mjesta, koja su usred ljeta suha i zelena, no i ovu zelen izpalilo je sada sunce.

Zavinuv, zagledali samo varošicu Sinj, koja leži 30 m. više od poplavi izvrgnutoga polja, a na lijevo zagledasmo i pećinu kao da bi ju odsjekao, a na njoj ruševine utvrde, što se uzdiže 438m. visoko.¹⁸ Pala nam u oči velika, nova zgrada, za koju nam rekoše da je tvornica duhana, pak se i u Sinjskom polju goji duhan, kojega puše Sinjani iz crvenih ili žućkastih zemljanih lulica u koje utaknu vijugavi izšarani kamiš.

Za čas je stao vlak, da ne podje dalje, akoprem ga vabe te susjedne bosanske planine, da žviždne i zasopoče i na njihovim visinama i da se spusti u daleko Livanjsko polje (379.34□ km.) i tako spoji Bosnu -ponosnu sa divnom Dalmacijom. Ali ...

U Sinju svratio sam se u „Otel Čipčić” , a prva mi i tu bila, da sam napisao nekoliko karta – razglednica, jedne nam predočuju Sinj, druge alkaše, koje nam je u ” Vijencu” onako liepo opisao Šime Milinović. Da sam došao onamo 18. kolovoza, vidio bi to narodno slavlje, koje počima utrkom na konjima, a

¹⁷ Dr. F. Kerner Die Grotte am Nordfuße der Mosor planina. Mittheilungen der K.K.Geographischen Gesellschaft im Wien. Bd XI. VIII N° 4. u 5 p. 220. - 230.

¹⁸ Staru tvrdju sinjsku sačuvao nam Coronelli u svom djelu „Memorie istoriografiche” od g. 1687, gdje od nje gledamo četiri slike. Na okolo bijaše obrambeni zid, ulazilo se mostom - lančnikom. Vidimo više kula, a medju zidovima i 17 kuća.

alkaši u sjajnom narodnom ruhu, natječu se u igri. Alka nas sijeća g.1715, kada se je Sinj oslobodio od Turaka.¹⁹ Rado bih bio razgledao muzej u Sinju, obašao čestite one fratre, koji drže hrvatsku gimnaziju; rado bih bio vidio i čudotvorni kip Majke božje sinjske, ali nije dalo vrijeme, jer sam se radi jednog važnog brzojava morao povratiti u Split. Vuklo me srce i do Imotskoga, do kuda ima 10 ura vožnje (72 km. viševozom) pa bi obašao bio i kraljevski Knin, Vrliku i ostala mjesta, no tako to odložih do bolje zgrade. U 2 i 1/2 ostavili smo sinjski kolodvor , došli do Klisa, a onda se spuštali nizbrdice velikim zavojima i projurili kojim tunelom, a kod Mravinaca krenuli prema Splitu kamo smo došli u 5 sati i platili za tu vožnju u III. razredu Krunu i sedamdeset filira. Jedva što smo se iskricali, spremao se vlak da krene put Knina.

Od Splita do Šibenika

10.XI.
905.

Ako Dalmaciju razdijelimo na stotinu dielova, sedamdeset ih je odprilke, što se obrađuju, dvadeset i dva dila odpadaju na šume, a drugo je sve krš i planina. Ono malo polja župno je i rodi dosta dobro, dapače tu i tamo onom kršu bujno i prebujno, kako nam to svjedoče vinogradi i Poljica. Kiša donosi niz planinu zemlju crnicu i njome naplija dalmatinska polja, pa se ona „poljca” utuste i ugoje. Čuvena su polja Imotsko i Sinjsko radi svoje plodovitosti.

Po Primorju malo je ravnica, već zemljišta leže uzbrdice i nizbrdice, što se sa podanaka planinskih kosa spuštaju do žala morskoga. Tu je zemlja mršava i tanka, ali je i pitna i blagoslovena, jer radja izvrstnim groždjem, koje daje ljubko i traženo dalmatinsko vino. Kada ponesu vinogradi, a ne odnese bolest, može Dalmacija dati do „ tri milijuna” hektolitara vina, gotovo više,

¹⁹ Alka je započela g. 1717. isprva uvijek na dan Velike Gospojine i tako je postala crkveno - narodna svečanost. Za francuske vladavine (1806.-1814.) postalo je utrkivanje, dok ga Sinjani obnoviše 1818. prigodom posjeta Kralja Franje I. Od onda održava se alka na rodjen - dan vladajućega Kralja (Fra Ivan Marković: Sinj i njegovo slavje 1887. p.42.)

nego sve cislitovske zemlje. Osim žitom i vinom rodi Dalmacija po primorju i maslinom, pa kao ponesu masline može ona dobiti za plemenito ulje do 6,000.000 kruna. Još u Dalmaciji rodi buhač, od kojega se pravi poznato pudilo kućne gamadi (Insektenpuliver) , duhan, smokve, izvrstne praskve (breskve), višnje i rogači.²⁰ Najbolje višnje (Prunus marasca) rastu u donjim Poljicima od kojih zadarski trgovci prave maraškin, koji je kao izvrstno piće poznat u celom svijetu.

Dalmacija hrani blizu milijun glava ovaca i koza, a goje se pčele i svilene bube. Med sa istoka Šolte bijaše glasovit već u staro doba. Primorci love ribu, a znamenit je lov sardela, koje se sole i pošaljaju u limenkama u daleki svet. Znadu dalmatinski ribari kadkad zapasati više tisuća kilograma tuna, koje šalju na prodaju u Trst. Na otocima Rabu i Pagu i poluotoku Pelješcu vadi se morska sol, kraj Drniša i Sinja kopa se kameni ugljen, asfalt i paklina, na otoku Braču izradjuju bijeli plemeniti kamen.²¹

Dalmacija ima raznih božjih darova, u njoj bi se na brzo razvila živahna trgovina, kad bi imala svrsishodno sagrađenih željeznica i što više valjanih cesta. Željeznicu što spaja Split sa Sinjem već smo spomenuli, no prvi gvozdeni put sagrađen je tek g.1877. , kad su Split spojili sa Šibenikom, ali ga nisu spojili sa Zadrom, koji je kao jedini „ glavni” grad u monarhiji bez željeznice, kao što nisu i od Aržanova do sada izgradili željeznicu, da spoje Sinj sa Bosnom.

Kad su gradili željeznicu iz Splita u Šibenik, imali su ta dva grada spojiti sa Kninom, ali sagrađiše samo ogranak preko Unešića („ne” Unežića), Žitnića i Drniša do Siverića radi planine Promine, gdje se kopao kameni ugljen.

15. rujna u 6 sati i 20 časaka krenuli smo nas nekoliko iz Splita put Šibenika, krenuli do grada Zvonimirova. Vozeći se prema Solinu palo nam oko opet na golemi Kozjak, gledali smo Vranjic, spustili se k moru, koje je ovdje močvarno, zaraslo raznim biljem poviše plitke površine jasno-modro,

²⁰ Rogači su Dalmatincu ono, Primorcu „karube”, a Zagrebčaninu „rožički”. Prvi gajić vidio sam g. 1904. kod Maloga Lošinja u Čikadu tik kojega je jedan stolar smjestio svoju radionicu. Godine 1902. dobio otok Hvar 2000 Kvintala (centa) rogača i utržio ga 30.000 Kruna, a teško da ima na celom otoku više od 1000 stabala. Kilo prodaju po 14-16 novč. U Jelši ima rogač koji ponese svake godine gospodaru Anti Gamulinu 100 kg. plodova, a Ivanu 100-140 kg. Na Kandiji, Radosu i Cipru rogači su glavni prirod. (Pučki list, 1902).

²¹ Plodovitost Dalmacije. Pučki list, 1896, str.50.

jer je u njemu bujala Statice Limonium, ugledsmo vrletni Klis, u jednom vinogradu smokvu orijašicu koja ima u promjeru do jednog metra. Za 16 časaka bijasmo u Solinu te prevalismo 8 km puta.

Željeznica prolazi dalekim ravnim vinogradima, kraj golemih raspucanih i grbavih maslina te se primiče „Dalmatinskoj rivijeri” Sedam Kaštela i staje u Sučurcu, dok mjesto istoga imena leži tik mora. Druga je mala postaja Gomilica (Castel Abbadessa), treća Kambelovac (Castel Cambio) odkuda vode takodjer putevi među vinogradima k moru. Željeznica ide pravcem prema zapadu, odmiče od obale morske, juri i dalje vinogradima i maslinjacima, dok stane časak na postaji Lukšiću (Castel Vitturi), a prošav još 2 km. na postaji Stari (Castel vecchio) gdje me na kolodvoru iznenadila jedna biela topola i komorač (Foeniculum officinale), koji je tu do 2 m. visok, a našim domaćicama dobro poznata bilina, jer ju meću u kisele krastavce. Po pećinama buji ovdje i velika mlječika Euphorbia Wulfenii, koja je u našem primorju poznata kao „svrab” i mlječnim joj sokom truju morsku ribu. Kod ove postaje odmakli smo se od Kaštelanskog polja moru već na pō sata daleko. Pruga postaje sve to zanimivija, jer zalazimo u krajeve krasa, gdje je snažna ruka Dalmatinca u onoj krši i ljutom kamenu imala svladati mnogu zaprjeku, kao i marna ruka našega primorca na Karlovačko-riječkoj pruzi.

11. XI.
905.

Splita do Šibenika

Od Splita do Šibenika prosjekli su deset kamenih vrhova i stiena, probušili četiri tunela, koji su 750 m. dugi, jedan od njih obzidan kamenim pojasima, stvorili su silne nasipe od kojih je jedan visok 38m., a kako čitah ima u njemu 220.000 kubičnih metara kamena, dok su na pojedinim postajama gradili vodobrane ili cisterne u kojima se sabire kišnica, da zamieni pitku vodu; u jednu rieč pruga je veoma zanimljiva.

Kad smo proletili prvim prosjekom, koji je gol golcat, dok oni riečke pruge, jer već „stari”, zeleni, zagledasmo šumicu česmine, nekoliko grmova pistacije, ali prebujni guštik „brnistre” (Spartium junceum), značajan grm dalmatinske flore kojemu su grančice kao trave zelene i nalikuju sitini. Iza drugoga prosjeka pozdravilo nas miloduh smilje i sočna smokva, a ispod nje

krasa zarasla česminom i mirtom. Dolje četvrtoga prosjeka ima vinograda i maslina, a kad smo minuli peti prosjek, kretala je željeznica oko duboka kamena dola, projurila tunelom i izašla na krasu, koja je sva posuta sitnim kamenjem, a nad njome visoki goli vrhovi pod kojima hrli željeznica i za časak se zaljeska more i prikaže jedna tamna špilja. Prije što smo unišili u sedmi prosjek, naleti željeznica na visok nasip pod kojim ima duboki dol sa kalom vode oko kojega se napajale ovce i skakali vragolasti kozlići.

Kad smo minuli osmi, osobito visoki prosjek prikaza nam se užasna golet, a samo u jednom kutu lapat zemlje i nova cesta. Dođosmo u kameni kraj Labina, „najviše” točke na pruzi, jer se je do ovdje uzpela 362m. visoko, dok je Solin 8m. nad morskom površinom. U toj kamenoj pustoši gledaš razštrkane kuće u kojima živu siromašni Labinjani na svojim mršavim i kratkim podvornicama i sijanicama. Poljca su ravna poput dlana, jer na njima ne ima brazda, a kako je po njima razasuto kamenje poraslo je žito na riedko, mjestimice tako riedko da bi vlati mogao brojiti. Na takovu mršavu poljcu pasle su i ovce, ali sam bi dragi bog znao, što su pasle i kako se napasle, kad je sunce i ono malo poljskoga bilja spržilo, na jednom sam poljcu zagledao i jato bijelo - sivih purana.

Dalje Labina priroda se zaodjeva u zeleno ruhu. Ima i tu krasa, ali ima i zeleni, koja oku godi osobito. Tu ćeš naći zeljnjaka sa glavatim zeljem, tu su među sivim kamenjem šumice hrastića i jasena desno i lievo od pruge, tu ima i dalekih ravnih polja, ima i šumica grabića (*Ostrya carpinifolia*, Hopfenbuche) a pojedina stabalca krase plodovi nalični plodovima hmelja. Zagledao sam daleki i daleki zeleni dol a u njemu poljce do poljca ogradjena gromačama, vidio sam liepe vinograde, vidio na obroncima golih vrhova i podzidane podove na kojima se zelenila vinova loza, a među lišćem se crnili oni sladki i teški grozdovi. Priroda je tu bujna, vesela, ljudi zadovoljni, pa kako i ne bi, kad je ovo najplodniji kraj dalmatinskog Zagorja, a naselje mu od dola i dolaca zaslužilo ime Dolac, prema kojemu je željeznica pala za 2 metra.

Na postaji stali smo i tu samo časak i zato sam vrime pribilježio u svoju putnu bilježnicu, da pred postajom raste jedan japanski dud debeo 1/2 m.

Dalje Dolca redala se polja dalje, pojavile se opet puste krase na kojima zagledah domaće blago, kojega ovoga dana još nisam vidio, zagledao sam četiri krave, koje se probijale među onim razdrobljenim i razasutim kamenjem. Sada se reda jedan goli vrh do drugoga, no pod zadnjim nenadano se iztakne zelen dol, onda krase zarubljene šumicama, a mi opazili da hrlimo nizbrdice, da stanemo na postaji Perković - Slivno, što leži iznad mora 201m. visoko.

Na ovoj je postaji tromedja dalmatinske „Krnje” željeznice, jer se odavle jedan trag pruža prema Kninu, druga se spuštala k Šibeniku, dok treća tače do Splita. Kninska pruga ima ove postaje: Koprno (6 km. daljine), Unešić (10 km.), Žitnić (14 km.), Drniš (11 km.), Siverić (3 km.), Kosovo (12 km.), Kaldrma (3 km.) i Knin (9 km.). Najviša je točka kod Unešića, 356 m., dok Knin leži 221 m. visoko.

Kod mjesta Perkovića, koje leži po sata daleko, stvorila je čovječja ruka na onoj goleti čudesa; tu je sabiralište vode. Krševiti obronak jednog visokog vrha popločili su i površini od 11.000^m kamenim pločama i zamazali sastavke zamaljkom (cementom), dok su prostor od 10.000^m zasadili drvećem i tako ga ošumili. Ovaj ogromni prostor hvata svu kišnicu, koja se prije gubila u zemlju, pa je vodi dvim kanalima do sabirališta, koje drži 6000 kubičnih metara vode, kojom se snabdiavaju lokomotive željeznice.²²

Na postaji ima i gostionica, a na pruži „botanička” bašća, jer je zarasla raznim biljem, pa sam i tu botanizirao, kao i na kolodvoru u Splitu. Čekali smo po sata, dok je na nas došao red da krenemo put Šibenika. Od Perković-Slivna do Šibenika ima 27 km, koju duljinu proleti vlak za 55 časaka, i hrleći nizbrdice. Prva je postaja u Dabru do kojeg nas pratila tužna golet, no od ovdje do Vrpolja porasla je šuma od šmrike, koju zamieniše nasadi bora, koji su nas pratili do Šibenika, kamo smo stigli u 9 sati 40 časaka i zaustavili se na kolodvoru što leži 18 m. nad površinom morskom koju je pred nama odsjevala srebrnastim sjajem. Dvoredicom i prašnom cestom spuštismo se k moru, da pristanemo pred „Svratištem Krka”.

²² Prva željeznica u Dalmaciji, Vienac, 1877.

Niz rieku Krku

Bilo je poodavno, bilo godine 1874., kad sam mlad počeo „svojima zubima kruh jesti”. Daleko od zavičaja, miloga mi Zagreba, uvijek sam neuztrpljivo čekao čas, kad će mi doći pošta iz Severina na Kupi. Kada sam dospio, pošao sam seoskom poštaru i na po sata daleko u susret, primio poštu, i zavatio sporiš, dignuo koljeno i najprije razrezao „Vienac”, kojemu bijaše tada urednikom Šenoa.

Pa kako i nebi, bio sam kao „zagrebačko diete” na selu, bio u kršu, a zanimalo me, što je nova u svietu i čime će me „Vienac” razveseliti. Primio sam br. peti i našao u „Pouci” članak „Slap na Krci”. Napisao ga je Šime Milinović, koji nam je u „Viencu” opisao mnoge dalmatinske krasote i čari, a poslije pošao istim putem rano preminuli Luka Mrazović, bivši tajnik „Maticе Hrvatske”.

Nije slavnoga Humbolata, piše duhoviti Šime, zanio južni zvjezdarski Križ, niti divni Niagarski slap, što je mene uzhitio tvoj još veličanstveniji slap, oj hrvatska Krko! Jer mi je ne samo u srdce i u oči padnuo tvoj preliepi slap, nego me je još više uzdrmla i stresla spomen, da je nekoć tuda i hrvatske junačke krvce dosta protjecalo, i te čvrste hridine obilno zaškropljivalo, braneći vjeru, slobodu i milu otačbinu. Pa tko zna kakvih si još čudnovatijih i šarovitijih prizora stvarala, kad se je hrvatska krv sa tvojijem pjenećim se bjesnilom mješala. Tko zna, kakvih je još plemenitijih duga ogrljivalo mrke tvoje hridi? Kakav bi se onda mukli i jaučući glas tom stranom razliegao? Ja ga razumiem, no ga poviedati neću, nego volim još tvoju ljepotu razgledati. Godine 1878. napisao je profesor Klaić „Prirodni zemljopisi Hrvatske”, prenio u nj Milinovićev opis, a na stranici 273. predočio „Skradinski buk”, zadnji slap Krke kod Skradina.

Ne bih znao reći koliko sam puta gledao tu sliku i gledajući uživao. Svaki sam puta duboko dahnuo, i uzdahnuo, i dušu mi obuzela sjeta i bol, jer sam se bojao, da moje oči ovo veličje neće nikada vidjeti. Mislio sam tako u

Bakru, mislio u Osieku, mislio u Zagorju, gdje sam službovao. Bilo mi i onda teško, kad sam primio u ruke Pavlinovićevu knjigu „Pučki spisi” u kojima nam također opisuje Krku, a pogotovo kad sam prolistao La Valléeovo skupocjeno djelo. Tu su dvie prekrasne slike, odnosno table (br.29. i 30), koje nam predočuju riekku Krku. Zanielo me i djelo: „Dalmation und seine Inselwelt” , koji je napisao poznati putopisac Hinko Noë, koji nam Skradinski buk prisposoblja veličajnim slapom rieke Rajne.²³

Vruća moja želja, da vidim jedan dio Krke ispunila se lanjske godine 16. rujna.

Sjedio sam u Šibeniku pred kavanom, i prizvao konobara i upitao ga ima li karta - razglednica. Donio mi cio snopić, a ja brzo listaj; no naskoro sam stao, jer zagledam u bojama „ Skradinski buk”. Uzeo sam nekoliko komada, i javio kući i dobrim svojim prijateljima, da ću sutra na zdrave svoje oči gledati ono veličje, koji oni gledaju na mrtvom papiru.

Bilo mi je, kao da sam na žeravici, vrime mi se otegnulo i jedva sam čekao drugu uru kada ću se ukrcati u mali parobrodić „Obrovac”, koji me je imao provesti do Skradina, da drugoga jutra u cik zore ostavim stare mu zidine i drevno tlo i da odmaknem pod „Skradinski buk”.

Sa šibenske obale odtisnuo se parobrodić točno u 2 sata, a na njemu osim mene, kapetana i dvijuh mornara, ni žive duše.

Krenuli smo šibenskim zatonom, koji nalikuje veliku jezeru prema sjeverozapadu i zagledasmo pred sobom cio Šibenik, a poviše njega kameni Trtar (496 m.) na kojemu rodi plemenito vino, a znamenit je i svojim vidicima na Svilaju, Prominu i Dinaru.

More je bivalo sve to uže, kamene obale sve to bliže, a vapneni slojevi sad okomiti, sad položeni, kosi, vodoravni, a na jednom mjestu zagledasmo u „stienama prirodni most“, takozvanu „ Šuplju stinu”, koju nam na slici predočuje Fortis. Napokon je more otišlo u tako uski kanal, da bi s jedne

²³ Noë-ov opis donosi „Vienac” g. 1877. str.64. - La Vallée napisao je svoje djelo po dnevniku Louis - Francois Cassasa. Učeni ovaj Francuz rodio se 3.lipnja 1756. u Azay-le Ferronu, u departementu Indre; bio je arhitekta i slikar. Njegove orginalne slikarije čuvaju se u biblioteci u Parizu. La Vallée Joseph, marquis de Bois-Robert, franc. književnik rodio se 23. listopada 1747. u Dippe-u, umro 28. veljače g. 1816. u Londonu (Vidi: Nouvelle biographié générale. Paris Vol XXIX. p 980).

strane na drugu preniela puška.²⁴ Na jednome mjestu tik mora bieli se mala crkvica sa niskim zvonikom, a oko nje zeleni se nekoliko kržljavih grmića. Plovismo dalje istim pravcem, a kad sam se obazrao, vidim da smo zakrivudali i more nam se opet pričinilo kao jezero, što se razlilo među kamenim vrhovima. Ono je bivalo sve uže i uže, krivudali dolje i zagledali nekoliko kućica u zeleni i krenuli pravcem tamo. Došli smo u seoce Zaton, a ura mi pokazivala 4 i 1/4, vozili smo se dakle pravcem sjevero-zapadnim 3/4 sata. U Zatonu sve izašlo, da vidi parobrodić za čas bijaše obala puna ljudi. Bilo je tu i bačava, koje su smjestili u hlad debelih dudova i spremili za jamatvu (berbu, branje, trgatbu). Muškarci su zamašiti, hlače im modre, prsluci zagasiti, a crven-kape tako malene da im tek pokriju tjeme na glavi. Da im kapa ne padne, podvezena je straga. Tu smo stali dok se nešto robe izkracalo, a onda krenuli dalje. Zanimalo me kuda ćemo sada, jer niti vidim izlaza, niti ulaza, ali opazim, da kormilar upravlja parobrodić prema sjevero-iztoku (?) i opet mi se pričinilo, da sam u jezeru no bio sam u istinu na ušću Krke, koja se odavle krivuda poput zmijurine, kojoj se tielo savilo pet puta. Svaki zavoj nalikuje malenu jezeru, koje se razlieva medju pustim i golim kamenom. Tu se Krka probila, tvrde ju litice zapele, no ona tiha niti ne trgne, jer joj je površina mirna, odnosno se ne vidi, da bi voda tekla. Mislio sam, da ću naskoro zagledati Skradin, tražio ga okom u svakoj strani, prema kojoj smo zastrančili, ali Skradinu ni traga. Kad smo iz onog krivudavog tjesnaca izašli, zagledah pred sobom veliku vodenu ploču, koju obrubiše ponajveć goli vrhovi, tek u jednom kutu zelenlo se tik mora nekoliko smokava. Sjajna ona vodena ploha sve se to više širila i mi zaplovili glatkom površinom Prokljanskoga jezera, koje se razlilo od sjevera prema jugu, a po geologu je F. Kemeru postalo, kad je tlo poniknulo i propalo i rieka ga Krka napunila, koja i sada u nj utiče. Sa sjeverne strane jezera pribralo se nekoliko zidanica seoca Prokljana, sa juga seoce Mrvoš. Kako smo krivudali onim uzkim fjordima godilo mi oku jezero, koje se pomalo počelo gubiti, parobrodić unišao u kanal skradinski i mi zagledali

²⁴ Po generalštabkarti (Kistanje i Drniš) more je tu 36 m. duboko

nekoć znameniti Skradin, a daleko pred sobom riekü Krku, koja se mirno razlieva medju kamenom obalom.

15/XI. 905

Ploveći medju kamenim vrhovima kanalom skradinskim, desna se obala Krke u jedan mah premetne u bujnu zelen, najbujniju od Skradinskoga buka do njezina izljeva u more. Dugi otegnuti jedan vrh iz daleka se pričinja crn, a u onoj crnini ne vidi se jedan kamen. To je veliki guštik od crnike ili česmine (*Quercus ilex*), zimzelene vrste hrasta u koje list nalikuje listu lovorike. Gdje taj guštik prestaje, tamo se po vrhovima ističe jasno zelena boja druge šume u kojoj je porasla vrsta borovice crvenih zrna, koju i Dalmatinci zovu „brika” (*Juniperus phoenicea*), dok su dalnji niži i viši vrhovi žučkasto-zeleni i u prvi mah nisam znao kakovu gledam šumu. Gledao sam veliku šumu, kakovu još nikada nisam vidio, šumu od ajlantusa (*Ailanthus glandulosa*) Götter ili Himmelobaum, koji je poznat u cijeloj domovini, jer ga ima po vrhovima, u dvoredicama, kraj zdenaca i druguda. Ima od njega u našem primorju n.p.oko Sv. Jelene šumica, ali takove šume ne ima nigdje jer se je od Skradina protegla uz riekü Krku na uru i više daleko, podavajući kraju osobito neobično lice. Ajlanthus, koji nam je iz knjiga poznat i kao „pajasen” u primorju kao „jerš”, nije domaće stablo, već mu je domovina u dalekoj Kini i u Japanu. Lišće je u ajlantusa perasto, a peteljka na kojoj je poraslo, i na metar dugo. Oblikom lista nalikuje datulji, pa ga zato u Skradinu i druguda po Dalmaciji zovu „divlja datulja”.²⁵ Ploveći dalje, zagledamo na kamenu vrhu poviše grada razvaljenu utvrdu, a od Skradina tek nekoliko kuća uz obalu morsku dok su se ostale kuće poredale straga u jednu drugu potaracanu ulicu, što se pruža prema zapadu. Pokrajnom jednom uličicom došao sam na trg na kojem stoji župna crkva i vječnica i onda pošao ulicom, gdje su mnogi izašli, da vide, tko to dolazi, jer su stranci u Skradinu riedki. Čitam na tabli „Restaurant”, podjem

²⁵ Poznato je, da je u Kini svila običan latak, no svilu ne daje samo pravi svilac, već i druga jedna vrsta lepira (*Saturnia Cynthia*), koja živi brojno na ajlantusu i daje čahurice po dva puta na godinu. Goje ju i u Alžiru i Franczkoj, pa bi se tom gojitbom moglo pokušati i u Dalmaciji; uspije li, o čemu ne dvojim, evo narodu nove privrjede!

unutra i pitam za stan. Nisam ga dobio ovdje, već preko ulice u jednoj privatnoj kući. Odložim stvari, podjem opet prema jednom malom trgu sa kavanom i krenem cestom u Skradinsko polje, gdje ima i liepih vrtova u kojima su zalievali povrće. Voda im je blizo, jer je tik grada jaruga Rivina, koja daje vrtovima gnojnu vodu, ali kako je mrtva, daje Skradinu i malariju. Gledajući gadnu i smradnu ovu vodu, koju su zarubile vrbe, sjetio sam se staroga Medveščaka u Zagrebu, koji nije bio samo potok, već za stanovništvo Potoka gnojište i smetište, jer se je u nj bacala svaka suvišna stvar i tu sticao smarad iz sviju kuća, koje se uza nj sterale. Takovo je gnojište i ova Rivina u Skradinu i zato mori ljude malarija od koje trpe katkad i po dva mjeseca . Čujem, da će ovoga trovališta naskoro nestati, pak Skradinu svanuti bolji dani bar u zdravstvenom pogledu. Tik ove Rivine ima i sajmište, koje me je sjetilo one dobe, kad je i u Zagrebu bilo sajmište do g. 1890. u gradu, odnosno na Sveučilištnom trgu, što već danas mnogi ne vjeruju.

16/XI.

905.

Silna je protimba onoj Rivini i sajmištu sivo-zelena šumica od tamariške (Tamarix africana). Prvi puta vidio sam ovo stablo na otočiću Kašljunu kod grada Krka, g. 1903. nekoliko debelih stabala oko luke ovoga grada, g. 1904. liepa stabla u Nerezinama na otoku Lošinju opet nedaleko mora, dapače je na prvome staništu rasla u samoj morskoj vodi, pa joj toga radi pepeo ima klora i natrija. To bijahu pojedina stabla i grmovi, no ovo kod Skradina šumica, koja će zaustaviti svakoga, kome je to stablo poznato i u misli ga prenieti u žarku Afriku gdje mu je prava postojbina. Ugledna i osobita mora biti ova šumica kada se u ljetu stabla nakite cvietnim grozdovima.

Cestom došao sam do groblja na kojem se takodjer mrgode ciprese, a odavle pošao sam pod kamenim vrhom dalje. Da sam se oprostio Skradinom i krenuo prama sjevero-zapadu, došao bi bio u Bribir, u djedovinu Šubića knezova bribirskih.

Vraćajući se cestom, došao sam medju skradinske vrtove i gledao ljude kako marljivo polievaju povrće. Tako gledajući pade mi u vrtu u oči nekoliko stabala osobite vanjštine. Plodovi su visjeli na dugačkim stabkama poput debelih suza spuštajući se prema zemlji. Gledam i gledam, ali stabla

prepoznati ne mogu. Prizovem jednoga čovjeka i upitam ga za ime toga drveta.

-To su gospodine “žužulje” i dobre za jist’, i poda mi nekoliko komada.

Kušao sam i tek mi se toga ploda dopao. Sad sam znao da su to žužulje, ali mi to ne bijaše dosta, želio sam znati, kako se to stablo zove latinski.

Dodjem do kavane, sjednem pak se zamislim, nisam li još taj plod već gdje vidio; činilo mi se, da jesam, samo se nisam odmah dosjetio, gdje sam ga vidio.

Tek u večer sjetio sam se, da ga prodavaju u Zagrebu sa južnim voćem, da žužulje prodava i jedan Talijan.

Žužulje nalikuju maslinama i žuto-crvene su boje. Tek sam u Zagrebu tu “žužulju” odredio, kad sam u pomoć prizvao herbare kr. sveučilišta.

To se stablo zove latinski Zizyphus vulgaris, njemački “Judendorn”, bude i preko 2 m. visoko, domovina mu je u Siriji, ili kako neki hoće u Perziji.

Poslije sam žužulju vidio i drugunda po Dalmaciji, ali se sjetio da je ima i na otoku Lošinju.

Došla večer i ja pošao u gostionicu, da pričekam na večeru, koju mi je spremila supruga gostioničara Buljana. Sprieda je gostionica sa dugim stolovima i klupama, tik nje je pod stubama ognjište, a u prvom spratu soba za gospodu. Našao sam na stolu četiri staklenke sa crnim vinom i prema tomu sam sudio, da će biti i četiri gosta.

U restauranta Buljana ne ima “Jestvenika”, on ponudi sam što ima za večeru jer sam mu rekao da ću se hraniti domaćom hranom obećao mi je ribu, ako je bude. Dobio sam kuhanu ribu, a poslije nje friganu, no ovo ne bijaše riba, ako ju i Dalmatinci tako zovu, već glavonožac sipa (Sepia) od koje se dobiva poznata boja istoga imena. Meso je u sipe bielo poput sniega, a u mrvice uvaljana i na ulju frigana, bila mi je vazda mila hrana. Nije mi teku smetao niti oblik tiela, koji nalikuje mošnjici, niti su mi smetala njezina hvatala, koja bijahu, kako običavamo reći “reš” pečena. Sipa, a k tomu čaša skradinskoga dobroga vina, prava je poslastica, a platio sam za veliku sipu 60 filira, dok sam za pô litre vina dao 16 novčića, okrepiv se dobrom kapljicom. Pojedina mjesta u Dalmaciji diče se svojim vinima; tako je na Braču najbolja “vugava”, u Omišu “refosko”, a u Skradinu poput rubina

crveni “opolo”, Kada popiješ čašu, tjeme ti probije znoj, a kad si popio drugu čašu, srce ti poskoči od zadovoljstva.

Kako bijah za stolom sam samcat, mislio sam na svoj sutrašnji put, mislio i znao, da će mi se izpuniti davna želja, da vlastitim očima gledam “Skradinski buk”, da neko vrijeme živim i uživam u kraju, kojega su čari daleko znani i koji su La Valleóovu dušu tako zanieli, da je uzkliknuo: “Takova slapa ne ima pod suncem božjim!”

19/XI.

905.

Skradinski buk.

Bilo je četiri sata ujutro, kad sam izašao na kamenu ulicu Skradina i krenuo prama glavnomu trgu. Nisam sreo žive duše, jer se u Skradinu u ljeti vrućine radi kasno legne, ali i kasno ustaje. Mjesec se na modrom nebu sjao, kao da je saliven od suhoga srebra, mir i tišina vladala je na kopnu i vodi, niti je listak zadrktao, niti je koja ribica praćnula u tihoj Krki.

Pošao sam cestom uz samu rieku, lievu joj obalu, za koju bi rekao, da je prije oveliko jezero, jer ne vidiš, da voda teče. Mirna je uz obalu, mirna u sredini, jer se nijedna vlat trave, što u njoj raste, nije njihala i po tome bi u prvi mah mislio, da to nije rieka, već koji zaton morski.

Visoki kameni vrhovi, zarubili su obalu Krke i padaju strmo k vodi, navlastito s lieve strane, dok se uz desnu obalu probila cesta, sagradjena u novije doba. Desni su vrhovi goli, krševiti, dok su lievi zarasli ajlantungom, a u dražicama ima i maslina razpucanim deblima.

Došao sam do jedne daščare, u kojoj se zgurio čovjek, kabanicom omotao i spavao. Bio je to brodar, jer je ovdje prevoz na drugu obalu s koje vodi cesta do Šibenika.

U početku išla cesta uz vodu, no poslije se počela obala dizati, pa su ju na više mjesta morali podzidati. Obala nije pusta, već je uz nju porasla naša najviša trava, ali ne trska (*Pragmites communis*, Schilfrohr), kako čitah i u školskim knjigama, već je to trstika “Spanisches Rohr” koja je pod tim imenom u Hrvatskoj dobro poznata. Latinsko je ime ovoj travi “Arundo

donax” i bude na Krki nekoliko metara visoka te se uz obalu zbija u guštike u kojima se nastanjuju povodne ptice. Kako bijaše površina vode mirna poput ulja, odsjevala je u njezinim dubinama trstika, a na jednome mjestu otegnuo se zelen otok zaresao tom travom nad koju se izdigla jedna vrba i briest. U trstiku oglasila se jedna ptica, a na visokim stjenama gavran. U šest sati taknilo je sunce vrhove lieve obale, koja se sva prevrnula u vodi; stao sam i nekoliko časaka gledao ovu prekrasnu sliku, pak vidio i onu crnu špilju što se uvalila kao dubka u žestoku vapnenu pećinu.

Čujem, da nešto jako pljuska u vodi, u prvi sam mah mislio, da se bacila riba, no udarac bijaše prejak za one ribe koje žive u Krki. Ugledam ladju, dvojica veslala, dok je treći stao uz njezin kljun i pridignuo osti, da “tuče” ribu.

Sve me ovo nije toliko zanimalo, koliko Skradinski buk, koji mi se imao naskoro prikazati, jer mi je vjetrić donosio buku vode. Ta buka bivala sve to jasnija i zavinum dva tri puta, ugledah poput sniega bieli slap, ugledah drugi, treći i jednu veliku zgradu. Vidio sam tek jedan dio od Skradinskoga buka, jer ga krije bujna, razkošna, ta tropska vegetacija.

Voda bukti sve jače, moje srce poskakuje, jer još časak dva i davna se želja izpunila i stojim pod Skradinskim bukom.²⁶

Došao sam do jednoga vrelošća i potočića i onda pošao uzbrdice do jedne mlinice pred kojom je stajalo nekoliko konja, koji su u hladu odmarali i iz daleka donesli žito u mlin. Pogled mlinara odavao mi, da su naputaši ovdje riedki. Zakrenuo sam stazicom na desno uz zaglušnu buku vode.

Krka se razvila u raztoke, slapove i slapiće, orosila se bielom pjennom, zadimila vodenim dimom kao gustom maglom, što pada iz zraka, da te orosi i poškropi. Mlinar usjekao u mrku stienu žljeb što mu dovodi vodu sa takove strmine, da ne vidiš vodu, već samo pjenu, koja leti tako naglo, da ti se magli pred očima, ali magli i onda, kada prelaziš preko prebačene daske ili debla ili ti valja skočiti na protivnu stranu, a voda ti leti izpod nogu tako naglo, da ti se pričinja da ona stoji, a ti letiš. Ova obmana vida bijaše na jednoj brvi tako jaka, da sam od straha zavapio i rukom se uhvatio za pećinu. Kako je voda

²⁶ Nepoznata mi duša opjevala Krku u „Zori dalmatinskoj“ g. 1844. br. 19.

Krke vapnovita, staložila je već ovdje vršiče i brežuljke od "sedre" (Kalktuff) preko koje lazi ili se ruši voda. Vegetacija je ovdje prebujna! Rastu tu divlje smokve, dudovi, vrbe, tako na gusto, da se čovjek ne može probiti, a gdje bi to i bilo moguće, sprieči ga trstika, koja se tu zbila u gustu šumu. Po drveću lazi bršljan, divlja loza ili vinjaga, dok je grane ispreplela šebutika ili hmelj tako na gusto, da bi si čovjek u tom guštiku samo nožem ili sjekirom mogao prokrčiti put. Kad je tako, mnogi nam je vodeni čas pritajen, pa bi ga tek onda ugledali, kad bi nestalo guštika. No neka buji, neka raste, kad k onoj zeleni tako liepo pristaje pjena, što se tu i tamo mota i previja kao velika biela zmijurina, koja hrli nizdolicu, da je ne ostaje u sunovratu i buku Krke. Konopljica (Eupatorium Cannabinum), koja prati i dalmatinske vode, i uz Krku je porasla, ali joj je u razpuklinama one preliepe sedre poseban nakit Gospin vlas (Adiantum Visianici), naša ponajlepša i prava vodena paprad. Sila je vode već u začetku i buka tako jaka, da se trstika savija, da joj lišće trepti pa zato i šušti, da se stabla sagiblju, da uz obalu, kako se zrak potresa, lišće drkće i treperi, a lepira vjetar ponaša.

Vidio sam nešto, ali pravo veličje tek sam imao ugledati. Kuda ću poći, nisam znao, jer je voda na sve strane i zato upitam mlinara, kojim ću pravcem. Uputio me, da podjem kraj velike mlinice, pa da ću onda doći pod buk. Prošao sam, izašao i nadjem se u jednom zapuštenom voćaru. Vidio sam šimširom zarubljene puteljke i stazu, koja je vodila do zapuštene sjenice. Vidio sam, da je tu netko nekoć morao stanovati, da je u toj buki vode i veličju prirode uživao, ali nisam doznao, tko to bijaše.

S druge strane zagledam veliku jednu zgradu, straga je još dvie goleme cievi, do zgrade jednospratnicu, a poviše gore opet zgradu. To je električka centrala za grad Šibenik ili kako vele u Skradinu, to je „elektrik“, kojega podiglo jedno talijansko društvo. Dok ne bijaše te centrale, bijaše na Skradinskom buku više mlinica, no odkada ide „vabrik ne ima vode“. Danas ima 15 mlinica, a u svakoj po jedna duša, koja tu spokojno živi i uživa.

Prošao sam vrtom, ogledao voćke koje pokrivaju mahovi i lišaji, gledao brojne gušterice kako se sunčaju i uplašene brzaju na protivnu stranu puta, gledao, pak se sjetio da su i ovomu zakutku minuli liepi dani, da je one duše valjda već nestalo, koja je tu uživala, ali da će nestati i voćaka, pod kojima se

blažila. Doći će sjekira i presjeći voćke, doći zidari i razvaliti onu malu sjenicu, a na ruševinama svega toga podići kakovu tvornicu kojoj će podavati života vodena snaga silovite Krke. Kad sam ovom vrtiću došao na kraj, zagledam Skradinski buk u celom mu veličju. Nije me iznenadio svojom visinom, već svojom širinom i jakošću vode, pak mu u malom nalikuje Ozaljski slap, najveći slap rieke Kupe.

Skradinski buk širok je preko 200 m, a ruši sa visine od 60 m.

1.XI.

'905.

Skradinski buk.

Rieka se ruši preko tri stepenice sa dva velika i bezbroj malih slapova od kojih se vidi samo pjena. Buka je zaglušna, a snaga tolika, da ti se pod nogama tlo trese. Biela poput sniega pjena valja se niz slap poput golemih gruda sniega, a kad se survala u sunovrat, opet se povraća prama visini, dok ju prebije nova pjena, koja skače visoko u zrak, da pada po tebi poput sitne kiše.

Nad stepenicama s lijeve strane zagledam visoki bieli trag, koji me sieća Plitvičkoga slapa. Praši već uz put, sama je pjena, probija guštik trske, koja drkće kao riba na ostima i ruši se okomitim pravcem u duboki bazen.

Duboki bazen u koji se pak ruši Skradinski buk kao da je uzkipio od biesa. Tu se pjeni, bukti, voda skače, rasprašuje se i bielom pjenom orešena hrli prama zelenu utegnutu otoku, koji ovdje Krku dieli u dva traka.

Postavio sam se na jednu zgodnu točku, ali nisam cio slap ili bolje slapove mogao pregledati i zato mi je valjalo potražiti bolje mjesto. Smišljajući kako ću na drugu stranu, zagledam čovjeka, koji se vozio čamcem, došao do mene, izkrcao se, pozdravio i prije, što sam ga mogao zvati, nestalo ga izpred očiju. No evo dolaze trojica, da se prevezu, a snjima i ja, pak baš izpod samoga buka i biele mu pjene. Pošli smo izbrdice, došli do jednoga maslinjaka i tu sam našao sgodno mjesto odkuda sam gledao nove vodene čarove.

Zagledam poput jezera veliki bazen, kojega je zarubila na okolo sedra i tako stvorila batricu ili ogradu preko koje izlazi voda "polokružnim" slapom. Iza ovoga jezera opet se medju batricama razlilo zeleno jezero, a onda kreće veliki nad koje se diže sedam stepenica ili podova koji su na 2-6 m, visoki u jednoj pjeni okupani, a voda se tu ruši u sedam slapova. Osobito je jak jedan slap s desne strane, kojega bujna zelen dieli u tri biela traka koji se kupaju u zelenom jezeru.

Svi slapovi i nevidljivi slapići pune one bazene, padaju preko stepenica, koje su do 100 m. široke, polokružne ili vijugave te se sdruže u čudesni Skradinski buk za kojega veli i stručnjak Guttenberg, da je "najzanimiviji" od svih evropskih slapova.

„Pokročiv još malo na niže dimovi se iz rivine pod oči izvijaju ; kroz dimove zapreo kam; tu Krka nabujala, zamodrila, udarila u kolovrate i jasenje nad Krkom trepti, klenje se pod njom savija, brine se oko nje same, al' joj se ta kam s puta ne uklanja. Krka biesna sklopila ga odasvud; stisnuv ga, pljusnu niz grede, niz pole, hrleć u sunovrat, pa strašnom bukom pada u duboko korito u kojem se svija na jezero... Ježnja te spopada, bježiš ili te zanese pomamom svojih sunovrata... Posvuda joj skoka, igre, slike, i klisa i vojske i kule i konjanika i svotiga.” (Pavlinović.)

Pod slapom i okolo svih slapova staložila je Krka ciele brežuljke od sedre, odnosno staložila je vapno, što je u njoj raztopljeno.

Gledajući ovo tlo, moraš se čuditi tvornoj snazi vode, jer je stvorila slatkovodne koralje najraznoličnijih oblika, rek bih dapače, da u moru ne ima takovih koralja, kao što su ovi sedreni rieke Krke.

Od Skradinskoga buka do visine od 30-40 metara staložila je voda samu sedru, koja se pod nogama razprašuje, a kad po njoj stupaš, kao da stupaš po debelim sagovima.

Prilike, što ih je voda stvorila, mjestimice zadivljuju i kad bi moguće bilo, čovjek bi kući ponio cieli jedan vršak, da ga sjeća Krke i njezine tvorne snage. Sedra je žućkasta i tako mekana, da se dade nožem rezati, da se dade cjepati i piliti i na lahak način uobličiti.

Sa sedrenog vrška pošao sam sedrenom stazom dalje, ugledao u mladoj borovoj šumi crkvicu, izašao na oširok put i došao u seoce Krku ili Gornje

Mline, gdje je takodjer mlinica, kojima čuješ štropt, dok ga dolje pridušuje gromovita buka slapa.

Zagledam kućicu, na njoj napis Ante Slavica, i dok mi je cimer odavao, da sam pred krčmom. Pridjem i sjednem za dugačak stol sa dvie klupe. Ovo bijaše krčma, koju je gospodar odielio letvama, a iza njih smjestio svoj dućančić u kojem bijaše i bačvica sa vinom, duhana, cigara, puno žigica, u jednoj staklenki ovčjega sira, a sa konopom spuštala se jedna papirom omotana suha šunka.

Kako nisam od večere ništa jeo, bio sam tako gladan, da mi je bilo mučno.

-Imate jaja?, upitam momka, koji me je čudnim okom pogledao.

-Ne imam, gospodine!

-Imate kruha?

-Ne imam, gospodine!

-Ta šta jedete za Boga dragoga!

-Imate cigara?

-Ne imam, gospodine, već duhana.

-Pa šta imate?

-Imam sira i kolača.

-Dajte sira i kolača i čašu vina.

Segne do pretinca, uzme staklenku sa sirom, zagrabi prstima i poda mi na tanjurić toliko sira, koliko bi vrabac pojeo. Dade mi i „kolača”, no to bijahu tvrđi primorski baškoti za koje mora čovjek imati dobre i zdrave zube, dok ga u ustima samelje. Dao mi je i mjericu vina.

Dok sam jeo, evo i crvenkapaca koji su došli u mlinice, da samelju žito, a donieli ga na svojim konjima, koje su smjestili u hladovinu, da odmaraju i bacili im šaku siena, da se nahrane.

Jedan imao sira, ali nije imao kruha, a drugi, posjednu do njega iztegne „mrkoga” kruha, ali nije imao sira.

-Daj mi malo sira! Evo ti, a ti mi daj malo „mrkog” kruha, pa ćemo i pol litre vina.

Poslije ovoga „zajutarka”, platim 22 novč. i krenem na cestu, da vidim još od Krke, što se ovdje dalo vidjeti. Cesta bijaše puna vapnovite, teške prašine, a sunce tako pripeklo i izsievalo iz pećina, da me je malo probio znoj.

Slapova je nestalo, a Krka se preda mnom razlila poput velikog jezera uklopljena i tu medju krševite gole ili zelene vrhove. Modra površina vode ukrasila se sa više zelenih otoka i otočića, koje pokrila trstika. Po njima pasle krave i koze, koje vodu valjda preplivaju, jer nisam vidio ladje, koja bi ih prenašala.

Divotna bijaše desna obala Krke u vodi, jer se je prevrnula i u njezinim se dubinama zrcalila.

Jablan ili nerod svakomu je dobro poznato stablo i u nas se sadi ponajveć u dvoredicama. Mislio sam odavna, kako osobita i zanimljiva mora da bude šuma u kojoj su porasla ova piramidalna i ugledna stabla, ali se nisam nadao, da ću ju naći u svojoj domovini. Našao sam ju i gledao uz lievu obalu Krke i to mladu šumu, kojoj su se debla bielila kao u breze. Kako bijaše vruće, pognali su ovčari u njezin hlad svoje ovce; bilo ih je nekoliko stotina, koje su na gusto zbite polegale na hladnu zemlju tik vode. Jedno čobanče uzelo u ruke mješnice i počelo svirati, dok su drugi oko njega plesali. Baciv okom na daleku Krku, pogledam veliki poluotok, kojega obliče voda, ali ne rieka, već rječica Čikola, koja pritiče od Drniša.

Kako bijaše nesnosno vruće, krenuo sam natrag, i sastao nekoliko crvenkapa. Samljeli žito, uprtili konje i počeli se vraćati ne novom cestom, koja vodi na velike zavoje, već starim i tako strmim putem uzbrdice, da ti se čini, da pogoniči i konji tu i tamo lebde u zraku. Došli su iz Šibenika u zoru, za hlada, a vraćaju se kući u najvećem žaropeku sunca.

Petra, koji me prebacio preko Krke, nisam našao; on me ostavio i otišao, ali ne u mlinicu, već do svoga susjeda, da mu pomaže u „veselu” poslu.

Uz put sam još razgledao šmrk za vodovod, kojim se voda vodi u Šibenik, dok su ju prije onamo vozili u bačvama.

17/XII.

1905.

Na povratku još sam jedan put sustao, da uživam na bielim slapovima ovde, na onoj bujnoj zeleni, a onda sam se spustio do električke postaje, neznajući, kako ću na drugu stranu. Strojovodja dao mi svoga pomoćnika i ovaj me

prebacio izpod buka na drugu obalu. Došavši do velike mlinice nadjem i Petra, koji me nije ni pitao, kako sam preko došao, već svomu drugu držao prase, koje su zaklali, da ga sutra, u nedjelju, izpeku i pojedu. Kod druge klupe ugledam opet kozlića, s kojim će takodjer na ražanj. Posjeo sam tik drugoga mlina na klupu, gdje sam odmorio u preugodnom hladu i Krke i bilja i sladko se napio vode, koje mi u staklenki donio Petar iz prvoga vrela, kojih ima na stotine. Dao sam mu za trud, što me vodio, nekoliko grošića, on se zahvalio i opet otišao do praseta, da ga ražčinja dalje.

Oprostiv se s mlinarima, podjem kroz mlin u kojem su mljeli svi žrvnjevi, uz nje stali bieli mlinari, dok su konji odmarali pod dudovima tik vode.

Kao što je osobit Skradinski buk, tako je osobit na njemu život. U Dalmaciji ne ima rieke sa toliko mlinica, kao što ovdje, ne ima je možda na daleko i široko, ne ima slapova, koji bi čovjeku tako služili, kao slapovi ovoga buka.

Barunica Ida Düringsfeld²⁷ (Aus Dalmatien I. Bd. 1857. ti. 257. 258)

pripovieda da su za mletačke vladavine mlinice sa iztočne strane Krke spadale Mlečićima, a one sa strane sjeverne Turcima, dok je otok pred bukom svojim pristaništem bio takodjer u mletačkim rukama. Mlečići su imali 12 mlinica i 9 stupa u kojima se stupalo sukno, dok su Turci imali u svojim mlinicama 7 kolesa, koja bjahu spora, kao i njihovi gospodari. Da im posao procvate, sagradiše jedan most i utvrdu te prisile žitelje s onu stranu Krke, da melju u njihovim mlinovima.

Mletačke mlinice davale su mletačkoj komori u Šibeniku godišnju dobit od 1700 dukata.

²⁷ Barunica Reinsberg – Düringsfeld rodila se 12. studena g. 1815. u Militsch, u donjoj Slezkoj. Kao vrlo darovita počela je pisati već u 15 godini u beletrističke listove. Godine 1835. izdala je pod imenom „Tekle“ svoju prvu sbirku pjesama, g. 1838. cijelo čislo romana, a malo zatim sbirku romana i pripoviest. Godine 1845. udala se za Ottona baruna Reisenberga, živjela na imanjima majke, u Italiji, Dalmaciji, Belgi, Francezkoj, Švicarskoj, Njemačkoj i umrla u Stuttgartu 22. listopada g. 1876. Od ljute boli i tuge za dragom si ženom, drugoga se dana suprug otrovao. Glasovito je njezino djelo: Sprichwörter aus der germanischen und romanischen Sprache, 1872. – 1875. 2 knjige. Iz dubrovačke prošlosti napisala je poveću pripoviest „Milena“, o Dubrovniku priobćivala je crtice u „Globusu“, izdale češke pjesme g. 1851. pod naslovom „Böhmische Rosen“. U gore spomenuton i po nas vrlo simpatično pisanom djelu, opisuje i sastanak sa profesorom Budmanijem. Prezaslužne ove žene sjetio se i „Vienac“, kad je preminula.

Sa desne obale Krke ima mala lučica u kojoj se usidruju brodice i barke, koje dolaze morem, a u petdesetim godinama bila je takova lučica i s lijeve obale, koje je ne stalo odkada sagradiše električnu centralu.

Kohl u ono je vrijeme boravio na Krki, gledao lučice, koje bijahu pune brodica, pak nam u svom djelu zabilježio, da su na Skradinski buk dovažali žito iz krajeva između Zadra i Splita, koji su 20 milja daleko. Kako je tekuća voda po otocima riedka, plovile su u ono vrijeme na Krku brodice i sa svih napučenih otoka Zadarskoga i Šibenskoga otočja i boravili na Skradinskom buku tako dugo, dok su svoje žito samljeli. Iz daleka su došli, put daleka se doma morali i vraćati.

Kohl razgledao je i stupe, koje nam potanko opisuje, pa se čudi njihovoj primitivnosti, a čudio sam se i ja na Krki, kao i u Studencima na Cetini. Takovih strojeva (?) nisam vidio još nigdje i nikada, pa mi je misao hrlila daleko iz Evrope...

Barunica Düringsfeld uživala je u brodicama u večer kad je na njima zaplamsao oganj, da sprema večeru! Lagano je u mraku titrao plamen, tihi bijahu ljudi, tiha priroda; sve bijaše u skladu, sve jedinstveno.

Obilazio sam još nekoje slapove i slapiće, koje bi bilo teško opisati, jer ih gledaš u svim mogućim oblicima. Gdje se voda ruši preko vapnenca - kamena, kao što je to u domovini obično, slapovi su jednolični, no na Krki se sve ruši preko sedre, pak su zato raznolični i bezbrojni; da ne ima sedre, ne bi bilo Skradinskoga buka i onih slapova i slapića. Tu se za vodu mogu upotrebiti sve rieči njezina gibanja, dapače nam za nekoja gibanja takove i manjkaju. Iz gornjeg jezera teče voda u bazene, iz ovih se valja i kotrlja, hrleći do glavnoga slapa kao biela pjena s kojega se ruši i bukti, praši i razprašuje, da se dalje otoka primiri. Drugi slapovi niz visoke stiene i litice samo laze, treći se obaraju gromovitim trieskom, četvrti hrle, da ti zamagljuju oko, dok su oni mali slapići kojih ima na tisuće, kao raščešljani pramovi kose, a svaki slapić tanahan poput vlasu. Ima stiene po kojima se voda samo ciedi, ima takovih po kojima suzi, sa visoke trske i grmlja pada poput debele rose, dok u sedri, u kojoj ima na tisuće rupica, prokapljuje, roni se poput bisera ili krupnih suza, da se opet zabeli bielom pjenom i

dimom. Da, sedra, koja je puna i prepuna šupljica, stvara ovu bijelu pjenu, koja se stere po svoj vodi, kao da bi ju pokrio bielom rubeninom.

Teško mi bilo, ali došao čas, da se raztanem sa Skradinskim bukom. Dielio sam se od njega tako teška srca, kao što se teško dielimo od groba miloga nam pokojnika. Zaustavio sam oko još jednom na slapovima, sjetio se onih bezbrojnih mu suza, ali i ćutio, da se po mom licu “raztočila” vrela suza, koja je pala na posvećenu onu dalmatinsku grudu.

Komadić sedre, koja oblikom oponaša mahovinu, brižno sam spremio u torbak, da mi krasi kod kuće moj stol, dok sam na jednoj vlažnoj livadici tik Krke zagledao ružičaste cvjetne glavice, koje su mi odavale bilinu novu za moju dušu. Prepoznao sam cviet Succisa australis, tik koje sam našao i jednu bilinu, koja me u jedan mah preniela u Zagreb, preniela do mog doma, jer je ima po livadama izpod mojega stana. Bila to “grkljanka” (*Prunella vulgaris*), koja svojim crvenim cvietom krasi livade ciele domovine.

Pomotavši sabrano bilje u papir, prebacim mapu, pridignem štap, poravnam svoj veliki bieli oplećak, otarem znoj i izvadim uru. Bilo je deset i pō kad sam stupio na tvrdi kameni put znajući, da ću se do Skradina okupati u znoju, jer bijaše tako pripeklo, da ona vrućina ni gušterici nije godila. Bliže mlinica sreo sam nekoliko natovarenih konja, a poslije nisam sreo ni žive duše, jer svuda prolaze, samo oni koji moraju bilo u mlinice, bilo na pašu, bilo na Krku, da napoje blago.

Krka izvire na južnom podnožju Dinare, u visini od 1811 m., gdje izbija bistri potok Krkić, protičići 15 km. dugu i uzku dolinu, koja kod Knina prelazi u Kninsko polje. Kod Topolja, nedaleko Knina, ruši se preko zelene stiene 30 m. visoke u više velikih i malih slapova. Uz obale dižu se visoke pećine kao zidovi. Jedan kilometar daleko od te stiene u ljeti Krkić presuši, ali “ne presuši” rieka Krka, jer joj Krkić “nije” pravi izvor. U onoj pećini ima velika špilja, koju inače pokrivaju slapovi, a iz te špilje izbija toliko vode, da Krka ne presuši. U njoj mora da ima Krka jak podzemni pritok, koji prima vodu iz utrobe goleme Dinare. Ovaj “odtok” ima se smatrati kao “pravi” izvor rieke

Krke, a voda je tako jaka, da malo dalje okreće nekoliko mlinova- žličara. Kada Krkić ne pada, vide se u stieni kamene stube, kojima se silazi do špilje, koju je razgledao Fortis. U toj špilji sakrivali su se razbojnici, ali i hajduci - junaci.

Osim Skradinskoga buka ima Krka još ova slapove: Bobodol, Bilušić, Brljan, Manojlovac (ne "Majlanović" kako čitam i u našim knjigama), Kaludjerac, Rosni i Roški slap. Kako vidimo, rieka Krka pada na "podove", kao i naša Plitvička jezera, pa bi prostor od jednoga slapa do drugoga morali smatrati kao "jezero", kako to činimo kod Plitvica i okrstiti ih po slapovima. Takobi ja uzvao prvo jezero Bobodolskō, drugo Bilušić-jezero, treće Brljan-jezero, pa Manojlovac, Kaludjerac, Rosno- i Rožko jezero. Manja jezerca, kojih ima mnogo, uzvao bih imenima po kakvim zaslužnih muževa i nebi pri tome zaboravio na Milinovića, Pavlinovića, Fortisa, Guttenberga i druge muževe, koji su zaslužni po geografiju Kraljevine Dalmacije.²⁸

U Skradinu

Vruć bijaše put, vruće pećine, kraj kojih sam prolazio; vruć zrak, vruće tielo, ali i onaj debeli znoj, koji je probio i košulju i oplećak. Da se bar nešto zaštitim od nesnosne vrućine, privežem o štap svoj rubac, pridignem ga i branim se tim „suncobranom“ od žarkoga sunca. Pol sam sata išao, dok sam došao pod tako visoke ajlantuse, da sam mogao pristati u njihov hlad i odmoriti na jednom kamenu, koji mi je svjedočio, da na ovome mjestu i drugi ljudi odmaraju. Žedan nisam bio, ali sam oćutio, da sam gladan. Moja uzdanica bijaše gostioničar Buljan i njegova supruga, a tješilo me, da neću zlo proći, kad je „na košti“ imao četiri gospodina.

Sjetio sam se i opet barunice Düringsfeldove, kad je ono boravila u Skradinu, odlučila da ostane tamo nekoliko dana, ali je otišla radi slabe hrane. Sjetio sam se i Kohla, koji je za svog boravka, a na polazku pitao

²⁸ O rieci Krki biti će više govora u II. knjizi "Zemljopisa Hrvatske: Naše vode

„liepu“ gostioničarku bi li mogli dobiti „maslaca“. Ona se stoga upita zabezegnula i rekla, da je jednom bio u okolici neki častnik, kojemu je njegov gospodar priredio maslac, no u Skradinu, da maslaca ne ima. Kohl je upita, bi li mogli dobiti riba, no ona odgovori, da ima riba, ali u vodi, a kako je branje, da ne ima nikoga, koji bi pošao u vodu.

„A molim vas, bi li bar mogli dobiti jaja?“. Sad je domaćici odlanulo i ona odmah skočila, da nadje nekoliko kokošnjih jaja. Kohl se tješio, da će dobiti ribe pod Skradinskim bukrom, ali je ni tu nije dobio. Čuo sam na buku, da ima u Krki liepih pastrva, da ima ugorova, mrena, drlja i cipolja, ali nisam ni jednu vidio, akoprem me mrena i drlja uvelike zanimala .²⁹

Do Skradina bi trebao bio pet četvta, no kako bijaše vruće, otegnuo se kameni put u žaropeku sunca i više. Napokon evo me na pragu grada, evo me pred kavanom gdje sam našao i svog gostioničara. Kad sam sjeo tielo mi drktalo, a oči mi bile vruće, kao da su usijane. Što da pijem? Podjem u kavanu i pitam, bi li mogao dobiti „framboa“ pod kojim je imenom i ovdje poznat sok od malina, pomješšan vodom. Dobio sam, ali k tomu i nekoliko komadića leda, da si piće hladim, koje mi je tako godilo, da sam izpio dvie velike čaše. Pomislih si, Kohl nije dobio ni ribe, a ja se liepo u kavani hladim malinovim sokom, koji se u ljeti pije i drugada po Dalmaciji; ta planina ima dosta, mora biti i miomirisnih malina.

Dok sam pred kavanom sjedio, dodje jedno djevojče i zagleda se u rpu sitnih jabuka. Ona se zagledala u to u Dalmaciji riedko voće, a ja u njezino liepo crnomanjasto lice i kapicu, kojom je pokrila svoju glavu. Ta kapica bijaše sva obšivena srebrnjacima, pa joj prema tomu i ciena. Vidio sam pred kavanom i nekoliko gusaka, a gdje ima takove peradi, tamo ne ima gladi. Zanimale me nekoje tržne prilike, pa sam zaznao da u Skradinu kilo govedine stoji 60 nov., kilo bravetine 44-48-50 novč., par mladih pilića 70-80 for. 20 nov., starih 1.50-1.60 for. Jedno jaje stoji 3-8 filira. Upitam za „hrvatskog tiča“, za purana i doznam, da jedan par prodavaju po 5-7 for.

Dodje vrieme i k objedu i ja sjeo zviedljivo za stol. Dodje juha sa rižom, manistra (varivo) i bravetina i „pulastra“ sa salatam, a to vam bili naši

²⁹ Mrena će biti valjda Barbus plebejus, koju nam Heckel i Kner bilježe za Krku kod Knina. (Die Süßwasserfische der Österr. Monarchie, Leipzig, 1858. str 84.)

blaženi pilići, akoprem bih volio bio slatkovodnu ili morsku ribu, ali je gostioničar nije mogao dobiti. Sve sam to zalio dobrom crnom kapljicom, a ovu hladio „ledenom vodom“; dobio sam u staklenki vode, a na pladnjiću nekoliko komadića leda.

24.XII. 905.

Poslije objeda pošao sam u stan i tamo do u predvečerje odmarao, a zatim pošao Skradinom, razgledao mu glavnu ulicu i pokrajne uličice i na okolo grada došao do mora i tu posjeo tik Krke na jedan kameni stup o koji se vežu brodovi.

Kako se Skradin stisnuo medju kamene vrhove, usredotočio se sav njegov život u nutrinji grada, dok je obala Krke dosta pusta i prazna. Tu se usidrio parobrodic, a nedaleko mene izkrcavali su iz jedne brodice žlibce, kojima će pokriti koju kuću.

Gledajući na Krku, kojoj je površina vode milo titrala i po njoj se večernja rumen razlievala, nadošao je i onaj čas, kad se sunce oprastalo sa ovim tihim i mirnim krajem.

Danas je Krka tiha, danas vlada mir i tišina i u Skradinu, ali ne bijaše tako za rimske dobe. Rimljani su je zvali „Titius“ i bila je pogranična rieka izmedju Dalmacije i Liburnije. Stari su riedi Krki posvetili osobitu pozornost i na sgodnim mjestima podizali gradove; izpod Knina bio Burnum ili Liburnum, na njoj se razvila i Scardona, dok su današnji Skradin sagradili Hrvati.

Scardona nije valjda stajala tamo, gdje je danas Skradin, već na Prokljanskom jezeru. Kod današnjeg Prokljana ima poluotok izmedju potoka Goduče i Mokrice, a nedaleko prvoga rta ima kameni otočić za koji na karti bilježe ime „Stipanac“ i označuje za nj ruševine. Louis Cassas u već spomenutom djelu zove onaj otočić „Sustipanac“, što je i izpravno, a znači „Sv. Stjepan“, odnosno bila je tamo crkvice sv. Stjepana. No još je znamenitije što nam ob onom kraju učeni Francez priča dalje. Našlo se oko Prokljana rimskih starina, našlo mozajika, a na otočiću ruševine jednoga hrama. Otočić bio je vezan sa kopnom, vodio je do njega kameni nasip, kojega Cassas nije vidio, jer ga zamuljila voda i pokrila, kao što je pokrila i

druge rimske starine. Cassas bilježi, da za taj nasip još u njegovo vrieme odavalo razilo (Senkblei), kad ga je spustio u vodu.³⁰

Pentingerova ploča bilježi nam Scardonu za Prokljansko jezero, što je i sigurno, jer su Rimljani svoje gradove podizali na zdravim mjestima, kakovo bijaše i ono oko današnjeg Prokljana, dok je okolina Skradina sigurno i u ono doba bila močvarna, kao što je i danas.

Scardona bijaše jedan od najznamenitijih gradova zemlje, jer se tu držao „Conventus juridicus“ t.j. sabor za sjevernu Dalmaciju. Grad je cvao i napredovao, dok i njega g. 639. ne razoriše Obri.

Na ruševinama Scardone nije niknuo hrvatski Skradin, već su Hrvati sagradili novi grad na Skradinskom jezeru, a sigurnosti i bure radi podigli ga medju kamenim vrhovima. Najstariji dio grada biti će „Zagrad“, nad kojim se uzdiže kameni vrh sa podrutinama bivše tvrđjice.³¹

Skradin bijaše takodjer kamen smutnje, jer su se za nj otimali i Turci i Mlečići, što je gradu veoma škodilo, jer je propadao i g. 1890. brojio samo 244 kuća i 804 duše. U prijašnje doba podržavao je Skradin živahnu trgovinu sa Bosnom; dolazile bi ovamo ciele karavane sa tajnom robom, no i ta je trgovina zaspala.

Budućnost Skradina leži danas u snazi rieke Krke na kojoj će svakako niknuti i procvasti prometni život, a valjalo bi ovamo nakrenuti i promet stranaca rada rieke i njezinih divotnih slapova.

Već se prvi mračak spustio, božanska ona rumen utrnula je poput svete luči, voda titrala je sada sivim srebrnastim sjajem, a naokolni kameni vrhovi zamirali sa ono malo života, koje je preko dana žarko sunce oživljavalo. Krka sterala se preda mnom tako mirno, da se ni šaš nije ljuljao, niti je na trski treperilo ono veliko liepo lišće. Svečana tišina u ovom zatišju izmamila mi dubok uzdizaj, okrenuo sam se prema sjeveru i duša mi se krilila preko dola

³⁰ Drugi nam poznati putnici ovo ne bilježe, ali nalazim iste bilješke u „Wiener Taschenbuch für 1803. u kome ima prevod Cassova rukukopisa (Historiche-malericshe Reise durch Istrien und Dalmatien. Vien, 1803. str. 1.-88., bilješke o Scardoni str, 37.-38.) Prevod je ukrašen sa više slika iz francuskog izvornika.

³¹ Stara slika Skradina sačuvala se iz g. 1687. u Coronellijevu djelu "Memorie istoriografiche"... u kojem je opisana i Dalmacija. Gledamo ga na str. 78., leži na polutotku jezera skradinskog, koje se kod grada salieva Krka. Jedan je dio grada utvrđen, tik utvrde vidim crkvu, onda nekoliko redova kuća sa još dvie crkve. Poviše grada vidi se utvrđen kaštel.

i dalekog mora do podnožja ubave Zagrebačke gore, do miloga mi zavičaja, do Jurjevske ulice i blaženoga mi doma. Mislio sam na dragu si ženu, mislio na svoju dječicu, koja su sada daleko, daleko od mene. Mislio, da li su svi živi i zdravi, kad već dugo ne primih glasa od kuće, dok sam ja pisao sa svakoga mjesta i svakomu poslao liepu kartu - razglednicu.

Lagano stupajući dodjem do kavane i posjednem. Zavezao sam se u misli, kad me prenuo umiljati ženski glas. -Dobar večer gospodin Hirc, dobar večer i dobro došli, i brzala do mene, ženska, čiji glas mi rek'bi poznat. Još se nisam sabrao evo je preda mnom.

-Gospodin Hirc, vi me poznate, ja sam kćerka S.-a, čula sam, da ste ovdje, pak sam vas došla pozdraviti.

Ovaj susret u dalekom Skradinu sa odličnom zemljakinjom vanredno me se ugodno dojmio, jer se nisam nadao da bi ovdje, da bi tako daleko od Zagreba, našao Zagrebkinju.

Pozdravismo se, izrukovasmo se, razpredosmo razgovor o mom putovanju i obećah, da ću dom gospodje, koja tu udata za ljekarnika C. posjetiti.

-Hvala vam liepo gospodjo, jer ste me preugodno iznenadila i ja ću to vesela srca priobćiti gospodji majci, kada dodjem u Zagreb.

Uoči svog odlazka oprostio sam se sa cienjenom obitelji, a po starom hrvatskom običaju, oprostio se sa čašom vina. Dodje na stol staklenka, a u njoj poput rubina crveno vino; bio to skradinski „opolo“, najplemenitije vino toga imena u Dalmaciji. Kad sam u zdravlje, sreću i blagoslov božji obitelji iskapio prvu čašu, oćutio sam naskoro u tielo tu plemenitu i žarku kapljicu, a kad sam ispio i drugu „malu“ čašu, probio mi znoj tjeme takova je to kapljica, što je porasla na ovim pustim stienama i škrapama skradinske okoline.

Kako mi je gostionićar obećao ribu, veselio sam se večeri i sbilja mi donese ribu, ali ne iz Krke, već iz mora. Bila je to trilja, poznata kao „barban“ (Mullus barbatus; rothe Meerbarbe), jedna od najtećnijih i najljepših morskih riba. Crvena je poput karmina, s donje strane srebrnasta sjaja, žutih plitara! Rado se pase na algi Fucus sacharinus, koje žućkastome mesu podaje osobiti okus zato ju i vole sladokusci. Ova prekrasna riba lovi se osobito s proljeća i u ljeti, a bude 30-40 cm. duga.

K ovoj ribi dobio sam i dobre šalate i opet vrstnu kaplju vina i rado iztičem, da sam u gospodina Buljana bio veoma zadovoljan. Bio je spram mene ljubezan i susretljiv, zasladjivao mi je časove ugodnim razgovorima, a tako mi pristojno računao, da to rado ovdje iztičem, a iztičem to radje, jer se inače putnici pa bili oni i Hrvati, po Dalmaciji tu i tamo briju bez britve.

Drugoga dana bila nedjelja, a kako sam htio, da Šibenik vidim u svečanom ruhu, spremio sam se za put. Bilo 5 sati u jutro, kad sam svojom mapom, torbakom i putnim štapom izašao na kamenu ulicu na kojoj još ne bijaše žive duše; bio sam sâm samcat i krenio prema crkvi, a odavle do obale, gdje se je parobrodic „Obrovac“ već dimio, a mornari spremali sve nužno za put. Kako još bilo dosta vremena, pošao sam u kavanu da popijem kavu.

Gospodarica tek došla u kuhinju i naložila vatru. Bila je tako spora, da o kavi ne bijaše ni govora i zato sam srknuo čašicu šljivovice i pošao do parobrodica.

Nebo se naoblačilo i počela duvati bura, a malo zatim i škropiti kiša.

Zabrinuo sam se, jer dalmatinski krajevi u kiši nisu liepi, a prekrasni, kad su obasjani suncem ili kad ih u noći posrebrenio mjesec. Na parobrodicu bio sam opet sam, no poslije došao gradski liečnik iz Skradina i jedan seljak, da se i oni povezu do Šibenika. U 6 sati odriešili konope, utegnuli mostić i mi se odtisnuli niz rieku Krku.

Bura je tako jačala, da sam se morao zaklanjati, a kiša škropila sve jače, no kako se medju oblacima u većim i manjim krpama modriilo nebo, kako bura duvala, nadao sam se liepu vremenu, koje je uistinu i osvanulo. Kad smo došli u Prokljansko jezero, bilo je tako uzburkano, da se parobrod počeo jako ljuljati, no kad smo unišli u onaj krivudasti kanal, našli smo mirnu rieku.

Na lievoj obali kanala nešto sam oštrim okom tražio i napokon našao. Bila to mala špilja u kojoj je duhovita barunica Düringsfeldova sprovela pognuta puna tri sata, jer ju je ulovilo nevreme. U ono doba nije se putovalo parobrodom, već čamcem put Šibenika, pak bi bila sa bratom Otonom promočila do kože, da se u tu špilju nije zaklonila. S desne strane kanala ima još jedna špilja u koju bi se moglo smjestiti 20 ljudi.³²

³² Aus Dalmatien, Prag 1857., I Bud p. ili str. 46., 47. (nastaviti će se)

Krenuli smo i ovaj puta do Zatona, gdje se ukrcao nekoliko ljudi, a onda upravili plovidbu prema Šibeniku, kamo smo došli u 7 i ¾ sata. Krenuo sam ravno u kavanu hotela „Krka“ i naručio si zajuttrak, a poslije se spremio da razgledam grad, koji je našem narodu dao više mudrih i vrućih glava.

26.12.
905.

Šibenik

Čudim se kako je Guttenberg za ovaj grad mogao napisati, da je „najgadniji“ među dalmatinskim gradovima, da su mu brojne uzke ulice nečiste, dok se je mene dojmio veoma ugodno. Dojmio me se ugodno, kad sam ga gledao iz kanala sv. Antuna, ploveći na pučinu morsku; razdragao me, kad sam došao na ušće rijeke Kreke, pak ga gledao sa strane zapadne, s koje nalikuje gradu Kninu.

Barunica Düringsfeld zagledala je Šibenik takodjer prvi puta sa rijeke Krke, pa se je i nje dojmio ugodno. Bio je okupan u zelenom sjaju, kojega je poslije kiše prosjevalo sunce. Nije gledala kamen na kamenu, već oćutila ugodan dah do daha, koji je segnuo i do kamene mu pozadine, koja se takodjer sjala u onom sjaju.

Viktor Thiel napisao je ljetos (1905.) članak „Eine Reise nach Dalmatien“ i štampao ga u „Österreichische Reone“. Za Šibenik veli, da leži slikovito, da je ovjenčan tvrđicama, a položaj mu prisposoblja sa gradu Genovi, isto čine i profesor Petter te Kohl.³³

Šibenik zovu gradom Krešimirovim, jer je taj hrvatski kralj u njemu najradije boravio. Stare knjige prvi puta ga spominju za Petra Krešimira, a g. 1066., kad su Mlečići g. 1125. srušili Biograd postao je Šibenik velik, jer se priseliše Biogradjani. U XIII. vieku vladali su Šibeniku knezovi bribirski, a ban Pavao Šubić i sin mu Mladen zavolili su Šibenčane i njihovim

³³ Poviše Šibenika bijahu tri tvrđice: tvrđica sv. Ante, sv. Ivana i tvrđica Baron. Tvrđavu sv. Ane sagradiše na ruševinama drevnoga kaštela sv. Mihalja. Nad njom podigoše poslje utvrdu sv. Ivana, da učine prvu tvrđavu neosvojivom. U kapelici sv. Mihalja čitao je svečanu misu sveti Ivan Orisni Trogirski u prisuću kralja Kolomana g. 1105., kad je ovaj posjetio grad Šibenik. Utvrdu Baron gradió je g. 1647. barun Degenfeld i jednom je prilikom hrabro branio. (Ida Düringsfeld l.c. knj. I p. 62.)

nastojanjem dobili su biskupiju.³⁴Poslije su se odmetnuli od bana Mladena, protiv njega se pobunili, a nakon mnogogodišnje borbe pali opet u mletačke ruke. Šibenik je imao svoje vlastite novce, a godišnji promet iznosio mu u godini 50.000 dukata. Godine 1890. imao je Šibenik više od 7000 duša, dok je za svog najvećeg blagostanja, kako se priča, brojio preko 20.000 žitelja. Šibenska općina zaprema 458.55 □ km, a spadaju k njoj mjesta Primošten (Capocesto), Krapanj (Crappano), Rogoznica, Zaton, itd. Pod kotar šibenski spada i Tisno (Stretto) i poveća sela (Betina), Murter (na otoku istoga imena), Tribunj (Troboccioni), Zloselo, nadalje otok Zlarin sa trgovišten Zlarinovim i veća sela Prvić (Provicchio), Žirje (Zuri) na otocima istoga imena. Osim sudbenog kotara šibenskog spada pod šibenski kapetanat i kotar Skradin (301.93□ km. i 9056 duša) Petermann). L.F.Cassas pozna Zloselo kao pusto i nepolodno. U tome zakutku da živi pleme koje je možda najdivlje i najtuplje u Europi. Ovdje ne ima žita i drugih korisnih bilina, ne ima ni drveća i plodova, jer to žitelji sve uništuju. Oni se hrane kukcima, ribama, koje jedu sirove, te školjkama koje izbacuje more. Ovi ljudi ne shvaćaju najjednostavnijih pojmova, oni ne rade ništa, ne misle na drugi dan, leže pred vratima svojih kukavnih koliba ili na kojoj bližoj pećini. Crno-žute izpaljene kože, pogleda ukočena, uzrasta slaba, no više su plani nego zli, više tupi nego divlji i ne zna se kojega su poriekla. Možda su potomci omraženih Uskoka.

6.I.906.

Iz kavane uputih se ravno do ribarnice, koja leži tik mora, da vidim kakovih ima riba. RIBE bijaše malo, no ono, što sam vidio, gledao sam prvi puta, akoprem mi bijaše po imenu odavna poznata riba. Gledao sam ribu, koju ribari u Šibeniku zovu „zubatac od korone“, a Talijani „Dentale della corona“, dok je u knjigama poznat kao „Krunati zubatac“ ili „Zubatac krunaš“, a latinsko mu ime Dentex gibbosus.

³⁴ Narod govori "šibenski, Šibenčani, Šibenski školjevi, šibensko vino" itd., a ne "šibenički, Šibeničani, Šibenički školjevi" i td.

Zubatac spada među „plemenitu“ morsku ribu, a ovaj je zubatac „značajan“ za šibensko more, pa ga bilježi i barunica Düringsfeld (Bd. I. p. 266.) i dodaje, da ga love samo u kanalu sv. Antuna.

Po imenu sluteći mislio bi da ta riba nosi na glavi kruni naličan izrastak, no ono, što ribari zovu „krunom“, ne nalikuje „kruni“. To je debeo, mesnati, izrastak, porasao u zatiljku ribe, koji bih prisposodobio redovničkoj „kapuci“. U jednoga pojedinca bijaše osobito jako razvita, dok bijaše u drugoga za polovinu manji. Tegnuli su 7 – 8 kgr., no ribar mi reče, da mogu nagnuti 15, 16, a najveći 18 kgr³⁵. Kako sam ugledao svoga gostioničara, nadao sam se, da ću taj šibenski „specijalitet“ moći u njega i okusiti. Iskusio sam ga o podne, ali i "slano" platio. Dok je gostioničar, dobio kilogram za 60 novč. platio ja za jedan zarezak zubatca 50 novč., a dva dana prije za jednu lokarku 40 novč., pak se osvjedočio, da se i u Šibeniku putnici to domaći, to strani briju bez britve.

Od ribarnice krenuo sam morskom obalom do stolne crkve sv. Jakova, koja da je najljepša od svih crkava u Dalmaciji, a sagradili ju troškom od 80.000 dukata. Pred crkvom ima na jednoj kući uzidan lav, nad njime uklesan sv. Mihalj, polag biskupija sa grbom, a do nje četverouglasta kula na četiri sprata izpod koje se uzlazi „svodom“ (holtom) do stolne crkve, koju su gradili Ivan Tvrdoje i Gjuro Matejev. Uzašav stubama, evo te na popločenu trgu na kojem stoji crkva na pročelju sa veličajnim gotičkim vratima sa svake strane sa jednim gotičkim prozorom, dok se nad vratima uzdiže golema ružica (rozeta). Sagradjena je od klesana kamena i bogato ukrašena mramorom. Ima tri ladje, srednja sa šest stupova, kupolu, visoku 93', koja je pokrivena kamenim pločama. Sa svake su strane po tri žrtvenika. Na lievo od glavnoga stoji žrtvenik propetoga Isusa. Slika je pokrivena staklom i ukrašena raznim zlatnim i srebrnim predmetima u deset uzdužnih redova. Ima i žrtvenik sa slikom Triju kralja, koju je slikao Šibenčanin Andrija Medulić, kojemu je grad Zagreb postavio pred akademijском palačom spomenik i u donjem gradu jednu ulicu ozvao njegovim imenom. Glavnome ulazu na desno

³⁵ Ovu je ribu kao novu vrstu opisao g. 1832. i de. Adoepf Rèuss u Renovom časopisu "Isis" i na posebnoj slici predočio (Tafel XI, p.626.-628.) i ozvao je Dentex gibbiceps. U ono se je doba mislio da je ima samo oko Šibenika, no živi i oko Španije, Napulja, Sicilije, Palerma, Mesine J.V. Coous bilježni je kao D. Gibbosus (Prodromus Fame Mediterranae).

grobница je biskupa Jurja, koji je umro oko g. 1453. U stieniu je uzidan sarkofag, a na njemu isklesan biskupov kip sa mitrom na glavi. Na lievo je spomenik Antuna Josipa Fosca (Foska) i sarkofag na stupu, a na pokrovcu kip biskupa J. Lucića³⁶.

Kad sam izišao na pobočna vrata, zagledam na desno i lievo ima kipove Adama i Eve, a na zidu crkve preko 70 glava, raznih osoba, koje su klesane od kamena i nekoje obnovljene.

Na tom trgu stoji i loža sa devet lukova, sagrađena g. 1552. u koju se ulazi dvojnimi kamenim stubama. Na trgu bazilike zagledam kuću u kojoj se rodio Nikola Tomazeo 9. listopada g. 1802., poznat odavna po svojim „Iskricama“ i brojnim djelima.

U istoj se ulici rodio dvije godine prije Tomazea glasoviti botaničar Roberto Visiani, koji je napisao klasično djelo „Flora Dalmatica“ i ukrasio ga sa mnogo slika.³⁷ Umro je kao sveučilišni profesor u Padovi. U Šibeniku ugledao je svjetlo božje i Antun Vrančić, Ivan Tomko Marnavić, pjesnik Petar Divnić i drugi.

Stojeći pred rodnom kućom Tomazejevom, sjetio sam se i Šibenčana Ivana Polikarpa Severitana, koji se je rodio i Šibeniku od ubogih roditelja g. 1472. U 25 godini pošao je, željan nauke, u Italiju, ali ostao vjeran svojoj domovini. U Vičenci stupio među Dominikance, odlikovao se znatnim književnim i naučnim radom, no ne znamo, kada i gdje je umro.³⁸

Spustiv se kamenim stubama, pošao sam do trga na kojem prodavaju voće, ali sa voćem i bieli splošteni luk, crveni luk i luk ljubičasti; dva momka došla iz Livna pa ti nude kruške, jabuke, groždje, krumpir, koji mu je došao iz Trsta, dok je luk naručio iz Italije. Do trga je ulica mesara, a mesnice pune bravaca i ovaca za koje se ljudi trgaju, kao da ih sieče badava.

Uzkom uličicom, a opet kamenim stubama, uzpeo sam se do mjesta, gdje žene prodavaju „kapure“ (fileke) i knjižice kojima se natrpali kablove. Tu se sabrao sviet, koji ne ima novaca za pečenku. Jedan veći burak stoji 24 novč.,

³⁶ Englez Jackson opisao je Dalmaciju u djelu Dalmatia, Quarnero and Istria. U knjizi I. (1887.) opisuje i Šibenik (str.368.-418.), donša njegovu sliku, sliku stolne crkve, ulaz od trga, lukove, prozore itd. Predočuje nam na slici i dva Šibenčanina i dvie Šibenke na pazaru.

³⁷ Život i djelo Visanijeva opisao je dr.Šulek u "Radu jugoslavenske akademije g. 18879. (knj. E 50. str. 116.-197).

³⁸ Mirko Breyer: Prilozi k starijoj književnosti i kulturnoj povijesti hrvatskoj. Zagreb, 1907. p. 37.- 42.

manji 12 novč., koja je ciena i knjižcima, koji su u Zagrebu poznati kao „rajžleci“. Vidio sam nekoliko žena, koje čuče iza kabala i oštrim noževima čiste ovčje noge i prodavaju dvie po 3 novč.

Pošao sam dalje stubama i došao u ulicu, koja je potaracana „kogolima“, odnosno valuticama (Gerölle), kojih dakako ne ima u moru, već ih donožaju iz takovih krajeva, gdje ima rieka, koje ih stvaraju. Kada su te valutice jajolike i biele, onda izgleda potaracan prostor, kao da bi ga obložio kokošnjim jajima. U toj ulici ima bogatih zlatarija, a u njima osobito velikih i težkih zlatnih nauška i raznih dragocjenih predmeta za crkvu. Kad sam se gradom nahodio, podjem do svratišta, da sjednem i da se nagledam kršnih Šibenčana, koji su se sabrali na obali morskoj. Uvijek sam uživao, kad su vinom doplovili u Bakar, da ga tamo na Margaretinje (sajam) prodaju. No to bijahu samo pojedinci, dok se ovdje sabralo puno naroda iz okoline šibenske.

„Šibenčani su kršni, stasiti, liepi ljudi pod crvenim kapama, u kaporanima, koji sprieda kao da gore u crvenoj čohi; pa su lipi na Šibenčaninu srebrni zasponci pod grlom, puca niz ječerme, gaće obtočene gajtanom i benevreci izpleteni i izmišani u stotinu vezova svake boje. Šibenčanin je kršan, kipom, ozbiljan u licu, otvorite pameti, gostoljubiv i razgovorljiv. Kad je u Šibeniku kakova narodna svečanost, tada bude veliko oduševljenje, vas puk povrne listom na misto svečanosti, te se veseli, piva, pa, ako ga je volja, zavrže se tu u čas kolo, kao od šale. Poput Šibenčana i Šibenke su kršne, pristale i vatrene Hrvatice. Šibenka je srčana kao mužka glava, te su osobito pučanke otvorite i razgovorljive“.³⁹

Hotel „Krka“ podignut je na veoma sgodnom mjestu, tik obale morske, podignut na tri sprata i okrenut pročeljem prema zapadu stoga radi pada od

³⁹ J. Kohl je osobito uživao u ovom kršnom narodu to više, jer ga je u Šibeniku gledao za vrijeme "jamatve" (branja, trgatbe) i liepo ja opisao, dok ima pisaca, koja nam narod iz Dalmacije u stranom svietu ozloglašnjju. Medju takove pisce spada i profesor dr. Franjo Swida, koji je g. 1882. štampao u Beču knjižicu: "Das Königreich Dalmatien.Land und Lente". Cielu ovu klasični zemlju opisao je na 58 stranica (16°), a dodatak "Das Insurrections-Gebiet (str. 61.-62.), koji je napisao njegov drug D.Haardt. Veleučeni Swida (?) dopušta da se Krivošije mogu zvati "Austrijskim kavkazom!", ali povladjuje svim oim piscima, koji joj žitelje prispodablaju sa Indijancima. U Krivošijama ne treba humanih sredstava, jer je narod glup; za takve divljake ne treba imati ni srca, ni čustva, kad mu je poznato kakve bijahu Krivošije g. 1869./70. Za Boku Kotorsku veli isti profesor, da nije bolja od Krivošija. Prof. Swidi preporučamo, da uzme u ruke djelo: "Das was verschwindet", koje je napisao prejasni nadvojvoda Ljudevit Salvator, pa da čita kako on piše o dalmatinskim Hrvatima.

njega daleka sjena i tek oko podne segne sunce do stolova i stolica, koje brojno poredaše pred kavanom.

Šibenski zaton nalikuje velikomu jezeru, a otegnuo se na 9 i ½ milje u duljinu, a 1 milju u širinu, okružen kamenim golim ili zelenim vrhovima, medju kojima je najznamenitiji Trtar (496m.), na kojemu rodi glasovito vino opolo i maraskino, koji se pravi od suha groždja.

Kako sam unišao u grad željeznicom i kako nisam vidio morske pučine, nisam znao, kuda ću izaći. Pred sobom zagledam razpuklinu, koju sam držao za ušće rieke Krke, no poslije se osvjedočio, da je to kanal sv. Antuna koji veže šibenski zaton sa morem.

Dok sam u hladu sjedio, doplovio je golemi parobrod „Sultan“, a na njemu pomorski častnici bijeli kao mlinari, koji obaviju poslove, ravno se uputiše u kavanu. Tu su posjeli, s drugim se časticima našli i izrukovali, a onda svi, kao u jedan glas, naručili „Vlahov“, koji su pili, kao vođu. Bilo je pomoraca, koji su se hladili sladoledom, sokom od maline, pili crnu kavu i jagnili se za talijanskim novinama. Doplovio je i parobrod „Sebenico“ (Šibenik) nakrcan ovcama, kozama i volovima, a poslije jedne ure evo i parobroda „Budapest“ u koji su ukrcavali kameni ugljen iz Promine. Na desnu ruku od svratišta ima malo šetalište na tri stepenice. Na prvoj stepenici uzdiže se prekrasan spomenik Nikole Tomazea, onda ga prosjeca ulica sa koje dolaziš na drugu i treću stepenicu šetališta po kojemu rastu cedrovi, borovi, akacije od guste prašine tako bijeli, kao da bi ih posuo brašnom kao i klupe po kojima sjede ljudi. Zlo je uradio, tko je šetalište smjestio tik najprometnije i po tome najprašnije ulice, odnosno ceste.

Iz Šibenika u Trogir i Split

14/I. 906.

Valjalo se oprostiti i sa Šibenikom; došao sam ovamo iz Splita željeznicom, a vraćao sam se parobrodom, da vidim morsku obalu, a navlastito da sa mora gledam „Dalmatinsku Rivijeru Sedam Kaštela“. Nagledao sam se i kamena kopna, užio se bliza i daleka mora, jer sam se parobrodom vozio punih šest sati. U 1 i ½ nadjosmo se na parobrodu „Dubrovniku“ i za malo krenusmo prema onoj strani, koju sam držao za ušće rieke Krke, primicali se kanalu sv. Antuna, koji veže more sa šibenskim zatonom. U začetku kanala pod

kamenim je vrhom jedna villa, ogrnun se zimzelenom šumom, dok je desne vrhove pokrila maslina, koja se spušta do žala morskoga. Kanal je dug 1 i ½ milje, a do 100° širok, i opasan visokim stjenama i pećinama, protegnuo se od istoka prema zapadu. Najuži je na svom kraju, koji bijaše nekoć priečba, te ga je tijekom vremena ili probilo more, kao što probija priečbe ili prevlake i danas ili je obala na tome mjestu poniknula u dubinu morsku. Ako bijaše tako, što mi se po obličju tla čini posve prirodnim, onda bijaše današnji šibenski zaton jezero kojemu i nalikuje primajući svu vodu rieke Krke. Kanalu je ime od spomen – kipa sv. Antuna što se usadio na tvrdu liticu poviše mora. Kad smo unišli u kanal, kao da plovimo prvim kanalom rieke Krk i tek kad mi bijasmo na kraju, puklo je pred nama daleko more. Nekoć su na ulazu kanala bile dvie kule, a od g. 1381. zatvarao se lancem, kao što nekoć i zaliv bakarski. U ove kule spašavali su se u ratno doba ljudi, a g. 1409. zaklonili se ovamo pred razdraženim pukom i šibenski plemići i branili se godinu dana, kad im u pomoć priskoče Mletčani. Danas su te kule porušene, ali se zato utvrdio s lieve strane ostrvo sv. Nikole, kojemu je utvrda zapremila cijelu površinu, kao da bi na nj naklopio golemu kacigu, koja se nije zakitila ukrasnim perjem, već ubojitim oružjem. Ostrvu su podali oblik trokuta, koji ima u obsegu 300° i tri utvrde, koje sežu sa bedemima tik samoga mora. Glavna je utvrda okrenuta k vratlu kanala, spram koje je napereno pet topova nad kojima se vije carska zastava. U tvrdjici ima stan zapovjednika, posada, crkvice i vodobran, a u utrobi ostrva osobite tamnice u koje su se zatvarali politički zločinci. Nad ulaznim vratima krili se mletački lav, koji je opružio svoja krila, vele, da je jedan od najljepših u Dalmaciji. Francezi su ga oštetili, ali ga kralj Franjo dao popraviti. Ovu su utvrdi dali sagraditi Mlečići, kako i tolike druge po Dalmaciji, a gradio ju arhitekt i inženir Sammicheli ili San-Micheli. Za mletačke vladavine bijaše zapovjednikom uvijek jedan plemić, koji svoje mjesto nije smio ostaviti pod smrtnu kaznu. Izašli smo u kanal šibenski, zagledali jedan školjić sa „laternom“, a do njega drugi za koji nam se pričinilo da je s njime vezan, kao što nekoć i bijaše. Prošli smo uzkom priečbom, zagledali tri mala kamena školjića i unišli medju Šibensko otočje, koje je složeno od 60 to većih to manjih otoka i otočića, koji su pusti ili naseljeni, puni rtova, grebena, stiena,

litica, sunovratnih pećina, a odijelilo ih more, dalo im oblik... im oblik, pak ih odijeljuje i danas.

Parobrod je plovio prema zapadu, skrenuo k jugu i mi zagledali na desnu ruku more i nebo, koje se gubilo u nedogledu i uzбудilo u nama čuvstvo veličanstvenosti.

Bilo ih je na parobrodu, koji su povadili očalnice i pratili otočje i morsku obalu, ali nisu znali, što gledaju. Jedan je otvorio i knjigu, ali ju i naskoro zaklopio, jer mu je slabo pomogla.

Kako sam prije mjesec dana svršio opis „Hrvatskoga pomorja“ u „Prirodnom zemljopisu Hrvatske“ nisam putovao kao „peregrinus in patria“, a pomogla mi i generalštabskarta, pojas „Sebenico und Trau“. Čovjek nebi vjerovao kako su domaći ljudi slabo upućeni u mjestne prilike, što je za putnika veoma neugodno, pak su u nji slabo ili nikako upućeni i sami mornari. Zviedljivi putnici rado pitaju i zapitkuju, ali kad ne dobe odgovora, putuju kao i ona prtljaga, koju su poneli na daleki put.

Zagledasmo četiri kamena vrha, koji su ispresjecani plohama na kojima će zasaditi novu vinovu lozu. Vidjeli smo koji vrh, kojega pokriva sama brika (*Juniperus phoenicca*).

Na jednome mjestu zagledasmo kuću bijelu bjelcatu, a pod njome medju bielo-sivim pećinama stado crnih ovaca. Ima i vršića, koje je uz more pokrila sama drača (*Paliurus australis*).

Gledajući one ovce u kamenu, pita čovjek što pasu, čim se prehrane, pa se je tome čudio oko Skradina i Kohl, pišući da dalmatinska biljka more u sebi imati više hraniva nego li u Njemačkoj cio bus.

U 4 i ½ začusmo glasove: Trau, Trau! Pošao sam na prednju stranu parobroda i zagledao daleko tamo grad, vidim jednu kulu, rpu kuća kao da plove na moru. Bio je to u istinu Trogir, drevni zavičaj Ivana Lucića, kroniste trogirskoga, zavičaj Augusta Kažotića, bivšega biskupa zagrebačkoga i mnogih drugih znamenitih i glasovitih muževa, koje nam podao taj čelični hrvatski grad.⁴⁰

⁴⁰ Kažotić, porodičnim imenom „Gazotti“, poslije „Cassiothi“, rodio se od oca Nikole i majke Dragoslave. Njegov je život opisao Baltazar Krčelić, kanonik zagrebački i štampao ga u Zagrebu g. 1747. pod naslovom: Življenje blaženoga Gazotti Augustina, zagrebačkoga biskupa

Zagledavši Trogir, prenesle mi se misli u ranu moju mladost, sjetio sam se kralja Bele IV., sjetio divljih Tatara, koji ga ovamo progonili, ali i onoga mladenačkoga zanosa, kad nam je učitelj spomenuo da su Hrvati Tatara nad Trogirom tako potukli, da je od krvi pocrvenilo more. Milo mi bijaše da ću Trogir zagledati, njime proći i da ću ugledati otok Čiovo (Bua) pod kojim se ona užasna bitka dogodila.

Plinije bilježi Trogir kao „Tragurium oppidum Romanorum marmore notum“, a Lučić priobćio nam je u knjizi „Marmora Tragurensia“ historičke napise sa trogirskog mramora.

2.II. 906.

Primaknuv se gradu, zagledasmo na obali razvaljenu mletačku kulu, nekoliko sgrada bez krova, stolnu crkvu i ostale crkve, koje imadu na vrh krova crne kruglje, u koje je utaknut željezni šiljak umjesto križa. Morska obala na kojoj je poraslo nekoliko stabala bijaše pusta, ležalo tamo nekoliko bačava, zagledasmo kavanu sa tri stola, no poslije došli smo do veće kavane pred kojom je imala svirati glazba. Tu sam posjeo i na brzu ruku napisao nekoliko liepih karta – razglednica, a onda se uputio u stolnu crkvu, koja je u Dalmaciji „najljepša i najveličanstvenija“, pak vele da bi pristala i vječnomu Rimu.

Čudesni portal crkve sagradio je g. 1240. hrvatski umjetnik Radovan, dok su zvonik gradili Matija Gojković i Trifun Bokanić. Jedan dio kipa i ornamenata da je na pročelje prenesen iz crkve sv. Marije u Bihaću, prijestolnice hrvatskih kraljeva iz koje da je u crkvi i dvoredica stupova koja ju dieli u tri ladje.

Desno i lievo od ulaza stoje dva lava i kip Adama i Eve, kako ga gledah u Šibeniku.⁴¹

Pod propovjedaonicom ima kamena ploča pod kojom počiva od godine 1348. Mladen Šubić Bribirski zvan „štit Hrvata“, dok su u kapelici s lieve strane u

⁴¹ Englez Jakson tvrdi da je trogirski spomenik magjarske gotike. Stara je crkva razorena g.1123., a obnovljena u XIII. vieku za vlade Arpadovaca, ali je sasvim sigurno, da su hrvatski umjetnici cijeloj crkvi dali oblik. Od kipa i ornamenata, koji su ovamo prenešeni, misli prof. Kršnjavi, da bi to mogla biti samo ona dva ornamenta, što su u okruglim prozorima s objiju strana portala, dok je sve ostalo jedinstveno i logično, a ne od ostataka složeno. (Iz Dalmacije, Zagreb, 1900. p. 57.)

divotnom mramornom sarkofagu pohranjene kosti sv. Ivana Orsinija, biskupa trogirskoga, koji je biskupovao od g. 1062. – 1111.⁴² Na trgu stolne crkve stoji „Kneževa palača“, koju je občina obnovila g.1890., dok im po kućama zanimljivih prozora romanskoga stila, balkona, balustrada, raznih rezbarija i zato bi valjalo u Trogiru probaviti nekoliko dana. Kom bi to bilo moguće, taj neće minuti i rodnu kuću Lucićevu, i bana Petra Berislavića, knjižnicu Garagnin-Fanfogne, kojoj je položio temelj grof Luka Garagnin, koji je g. 1783. umro kao biskup splitski i koju nam opisuje barunica Düringsfeld.

O prošlosti Trogira pisalo se mnogo, ali manje o zanimivom položaju toga drevnoga grada. Trogir leži na „otoku“ te ga spajaju dva mosta: jedan pomični most za otokom Čiovo, a drugi sa rampom, no sigurno je, da je nekoć bio cjelina kopna i da su vožnje radi probili priečbu, koja bijaše između današnjega grada i Čiova. Ob onom mostu, koji je grad spajao sa kopnom piše Ivan Lucić u svom djelu „Memorie storiche di Tragurio ora detto Traù“ koje je štampano 1674. ovo: „Peti od onih šest vrhova koji okružuju Trogir, moru je najbliži, udaljen od istoga samo 80 koraka.

Nalikuje opružen trokutu sa kojega je vodio u grad most od 15 svodova, kojega razoriše za turskoga rata. Po iskapanjima dade se naslućivati, da je otok na kojemu danas stoji Trogir bio „poluotok“, no za vrijeme Konstantina Porfirogeneta bijaše Tragurium na „otoku“, kojega je s kopnom spajala uska i suha priečba, kojom su ljudi prolazili. Kad se more počelo dizati, sagradiše most, a poluotok pokrilo more, što se događa i danas u Kvarnerskom zalivu.⁴³

Bilo je još toliko vremena, da sam pošao do pomičnoga mosta izpod kojega je imao proći jedan brod, a da to bude moguće, valjalo je željezni most otvoriti, odnosno njegove dvie pole razmaknuti. Kad si prošao mostom, evo te na

⁴² Život ovoga biskupa opjevao je Ivan Kanavelić u pjesmi: „Sv. Ivan Trogirski i kralj Koloman“, koja je štampana prvi puta troškom biskupa Strosmayera u Osieku g. 1858. (str.1-6i6.) – Barunica Düringsfeld (l.c. II. p. 201. 202.) bilježi nam da je grad na dan svoga svetca dao crkvi dva duplira od 80 funta, 4 velike mjere ulja za razsvjetu i 12 za žižak.

⁴³ Ovo čitam u I.C.Poggendorff: Annalen der Physik und Chemie, Lepzig,1838. – Kod Tiesna (Sretto) more je također tako uzko da su ga mogli vezati s otokom Murterom. Kod Lošinja Maloga bijaše mostom vezan otočić Koludare pa je tamošnja priečba morska i danas poznata kao „Most“. Ljudi pamte kad bijaše otočić Košljun kod Krka vezan mostom sa susjednim mjestom Puntom (Pons=most). Pomičnim mostom vezan je grad Osor sa otokom Lošinjem, dok bijaše i tu sigurno uzka priečba, koju su plovidbe radi probili.

otoku Čiovu, koji ti svojom bujnom zeleni ugadja oku. U staro se doba taj otok zvao Bubus, Bavo ili Boas i bijaše utočište rimskih prognanika, ali od g. 1214. i mjesto molitve, koju i danas obavljaju Franjevci u tamošnjem samostanu. Na Čiovu sproveo je Nikola Tomaseo svoje mlade dane u jednom seminaru.

Podneblje je na otoku tako blago, da tamo datulja uspieva pod prostim nebom, voće je sladko, riba okolo otoka u obilju i potome sudeći nisu rimski prognanici stradali, već u onim krasnim krajevima preugodno „ljetnikovali“. Kad bi sa otoka odplatio prema jugo-zapadu, došao bi do školja Kraljevca na kojem da je boravio kralj Bela IV., kad se pred Tatarima morao ostaviti grad Trogir.

Prije, što je parobrod treći puta dao oduška parnom kotlu, našao sam se na njemu s kojega mi je valjalo uživati obalu morskou, što se sterc od Trogira do Splita. Imao sam gledati „biser Dalmacije“: Rivijeru od sedam kaštela“, koju nam barunica Düringsfeld onako zanosno opisuje.

Kad smo se primakli k mostu, u jedan se mah razmaknuo tako lako i tako tiho, da nije škrinuo jedan lanac; mi prošli i on se za čas zaklopio. Na desnu nam ruku bio otok Čiovo i vrh Marjan, na lievu golemi Kozjak, a pod njime rajski onaj zimzeleni kraj u kojem se bieli sedam kaštela, sedam bielih varošica jedna nedaleko druge uz divotno modriilo našega mora. Izmedju Trogira i Kaštela Novoga, zagleda oko na jednom visu kapelicu sv. Nofara, a bliže k moru kapelica sv. Marije, koje svakomu Hrvatuu označuju ono sveto mjesto na kome je stajao hrvatski kraljevski dvor Bihać, pa je nedaleko Novoga stajala i crkva sv. Petra od Klobučca, jedna od najstarijih crkava, koju su sagradili Hrvati. Za Kaštel Sučurac spominje se knez Mislav, gdje je sagradio već oko g. 830. crkvu sv. Jurja, koju je kralj Trpimir poklonio poslije Splitu.

Vozeći se prekrasnim Kaštelanskim zalivom nastao je na parobrodu podpuni mir, tako je priroda obuzela suputnike, koji su gledali uzbuđene duše kraj vječnoga pramaljeća.⁴⁴

⁴⁴ Sedam kaštela bilo je nekoć sedam kula, sedam utvrda. Varošici Stari pripada prvenstvo jer je tu g. 1476. položen temelj prvom „Kaštelu“. Godine 1489. niknuo je Kaštel „Sučurac“, a g. 1487. podigoše utvrdu Vitturi dva brata od trogirске obitelji istoga imena. Novi se zabieli g. 1512. i tako je nicao Kaštel za Kaštelom, dok ih napokon bilo 13, od kojih danas postoji sedam. Četiri zovu „trogirski“ kašteli (Štafilic, Novi, Stari i Lukšic (Vitturi), dok

4.II. 906.

Što bijasmo bliže Splitu, to se više isticao i golemi Mosor, a medju njime i Kozjakom ono milovidno i bujno Solinsko polje, a visoko gore na grebenu stari Andetrium, današnji Klis.

Mada sunce naginje k zapadu istaknu se sive pećine zlatnim sjajem, dok ne planu u divotnom zlato-žutom sjaju, koji se lagano prelieva u ružičastu boju i to u onu nježnu, pravu boju koju gledamo na ruži, za koju nam se čini, da su je na one nježne laticе dahnuli nebeski angjeli.

Božanske ove boje, preugodni ovaj čar ne traje dugo, crvenilo tamni, najnježnija crven prelieva se u još nježniju lila boju, ova u zagasitu, dok se sve boje rastope u jednu: nebeski se svod zavije u sivo ruho, gasnulo je svjetlo, nestalo je sjaja, koji ćete opet drugoga dana razdragati.

Split nam bio blizu i zato razabrasmo kako sviet hrli na morsku obalu, da vidi, tko dolazi ili da svoj dočeka svoga.

Na Marjanu

Bilo je prvi dan moga boravka u Splitu. Prošao sam starim gradom ispod Dioklecijanova perystila, došao na morsku obalu i do kavane, da se ohladim limunadom i da čitam novine. Upravio sam oko prama otoku Braču i Šolti, a onda ga zaustavio na „Monte Marjanu“, kojega mi valjalo takodjer obaći. Zanesen u misli, slučajno se obazrem i zagledam na pločniku kavane znanca sa našega sveučilišta, koji je upravo htio da sjedne.

-Gospodine!, ja vas pozdravljam u Splitu gradu. Čeznuo sam da dodjem ovamo i evo me bogu hvala.

Znanac se brecnuo i u prvi me mah nije prepoznao, no kad me prepoznao „po glasu“, bio je veoma veseo i k meni prisjeo. Pitao me, kad sam došao, šta

su ostali poznati kao splitski kašteli (Kambelovac, Gomilica, Sućurac), a dr. G. Chiodina opisao ih u posebnoj knjizi (Le Castella di Spalato e Traù. 1895.)

sam prošao, kuda još kanim, kako dugo ostajem u Splitu, pitao za Zagreb itd. Svršivši brzo razgovor za kratko će: Hoćete li na Marjan?

-Kako nebi na Marjan, ta znate, da ga kao botaničar ne smijem minuti, pa štono rieč „padali topovi iz neba.“

-Kada podjite gore, nemojte minuti Sv. Jere, gdje vam je flora posve afrička, ona će vas iznenaditi.

O Monte Marjanu, pod kojim je imenom taj kameni vrh poznat nesamo u Dalmaciji, već medju botaničarima „cijele“ Evrope, čuo sam pripoviedati odavna, jer je to „botanička bašća“ južnoga bilja. Nijedan ga botaničar nije minuo i mnogi njega radi došao iz dalekih krajeva pišući o njegovoj značajnoj cvjetani. Po stotinu puta preletila mi misao do Marjana, kad sam pisao o hrvatskoj flori, kad sam prekapao po herbarima Kr. Sveučilišta ili listao po djelu „Flora Croatica“. Sto i sto sam puta uzdahnuo, kad mi u ruci bila knjižica „Wegweiser in die Flora von Spaalto“ koju je napisao prezaslužni splitski profesor Franjo Petter. I nuti došlo vrieme, došao dan kad sam imao obaći njegove stiene i pećine i upoznati vlastitim očima ona čeda božice Flore, kojima je zakitila njegove kamene grudi. Taj je dan osvanuo 19. rujna. Spavao sam, kao obično na putovanjjima, nemirno, uzbudjeno, pa tko da i spava , kad mi je poći na vrh za kojim čezne od rane mladosti. Prvi puta probudio sam se u jedan sat, otvorio vratnice, zagledao zvjezdovito nebo i oćutio onaj južni dah morske blizine. U 4 sata bijah na nogama i već sam se spuštao prema moru. Kavana na Gospodskom trgu bila otvorena, no ja sam krenuo na obalu, da budem bliži moru i k cilju svoga današnjega puta, jednoga od najzanimljivijih putova moga života.

More bijaše još mirno, pusto, obala dosta prazna, jer je uranio tek onaj, koji je uraniti morao.

Dodjem do monumentalnoga zdenca i zapitam nekoga ćovjeka kuda se ide na Marjan.

-Na „Mrljan“ gospodine, ovuda, ali možete i onuda, ili ovuda gore, onuda dolje.

Palo mi u oči, da nije rekao „Marjan“ već „Mrljan“ i pritome sjetio sam se, da sam o vrhu toga imena čitao u „Prirodnom zemljopisu“ prof. Klaića.⁴⁵

Na vrh Marjana vodi nova, tek sagrađena cesta, sagrađena brigom grada Splita. Prošav uzbrdice ulicom sv. Franje i dokrajčio ju, počeo sam lagano uzlaziti. Razgolio sam košulju, skinuo kapu i putnu kabanicu, krenuo ravno cestom i odmah uzbrdica, gdje su me primili mladi nasadi čempresa.

Što sam više uzlazio, a uzlazio, kao da idem Dugom ulicom u Zagrebu, sve se više širio vidik prema istoku. Da ne vidim, kako se otvara list za listom u knjizi božje prirode, gledao sam na lievo, dok ne dodjem do prvoga zavoja i do one klupe, koju je tamo smjestila neka mudra glava. Kad sam bio pred njome, obazrem se, da gledam kraj, okupan u jutarnjem ljetnom i prozirnom gradu.

Pozadina je prvoj slici golemi Kozjak i još golemiji i potresni Mosor, a medju njima ona osobita razvala u kojoj je oštro izcrtana Markezina greda i greben sa sunovratim klisom, a na kraju obzorja otegnuti Prolog.

Na Kozjaku se liepo vidi, gdje prestaje ona mu užasna golet, a gdje počima zelen, a počima na odplavljenoj zemlji, koju su zapremile kulture, u prvome redu vinova loza. Milovidan je pogled na Solin i Solinsko polje i na onaj otegnuti poluotočić na kome se bieli Vranjic, obtočen modrim morem, koje se tu razlilo poput dvaju jezera. Samo bliže zagledam opet more u prilici jezera, a u kutu mu samostan Poljud sa mrkim čempresima, a do Splita Splitsko polje, koje su zapremili vinogradi do samoga mora, a u njima se izticala sive masline. Od „Dalmatinske rivijere“ vidio sam samo komad Kaštelanskoga zaliva i varošicu Sućurac i školjeve Barbarinac.

Tik domene bila mlada borova šuma, zelenile se smokve, uzdizali ugledni čempresi medju sivim razdrobljenim kamenjem i pećinama, malo je zemlje, ali mnogo bilja, jer je ova zemlja plodna, pak je zato i vegetacija bujna. Još

⁴⁵ V. Čurković u „Zori dalmatinskoj“ g.1844. str.167. piše „Mrljan“, dok je Alberto Fortis (Reisebeschreibung Dalmatien, II. Bud, str. 58) već G. 1797. pisao „Marian“, no i C. A. Bakotić, a po njemu prof. Klaić pišu „Mrljan“ (Prirodni zemljopis Hrvatske, str. 189. O ugušenom vatrometu Mrljanu.)

Ime „Mrljan“ postalo je od talianskoga imena „Margliano“. Barunica Düringsfeld (l.c.I.Bud, str. 279.) misli, da je ime briegu od onih dviju kapelica, koje stajahu na njegovim obroncima, a bijahu posvećene „Mariji“, majci božjoj. U vieku XII. Zvao se Marjan „Kyrie-eleison“ i bila na njemu crkvice posvećena sv. Cirjaku. – Kako čitam u „Pučkom listu“ od g. 1895. str. 149. („Splitske šetnje“) ima na Marjanu i sada crkvice sagrađena na čast Majci božjoj i to na onome uglu gdje se vinogradi s Marjanova dna spuštaju k moru. Ispod Marjana bila na otegnutom laptu zemlje i „Kulina“ koju su sagrađili splitski plemići Ugrusovići XVI. vieka da se iz nje brane protiv Turaka kad bi ovi navaljivali smora. Uz kulu sagrađili su bogate dvore i crkvicu.

sam od ove klupe zagledao nekoje kuće novoga Splita, a onda posjeo i upro okom u ono silno kamenje Kozjaka i Mosora, od kojega bi našem Posavcu ili Podravcu srce u gaće palo, kad bi ga zagledao prvi puta.

Tek sam koraknuo i opet mi bijaše sustati, jer sam zagledao cio Kaštelanski zaliv, sedam Kaštela kao sedam biserića, mrki Trogir i poluotok Čiovo. Bilo je 5 i $\frac{3}{4}$ sati, no more posve pusto, tek dalje Poljuda virio je iz mora koji greben ili plitvac.

Od zavoja protegla se cesta dvoredicom borova do gostionice s koje se za blagdana i u svečanim prigodama vije hrvatska trobojnica. Na tabli čitah: „Do Telegrina“! i podjoh uzbrdice blaženo uživajući bajnovno jutro. Prošao sam šumom borovom i za časove opet ostao kao prikovan. Zagledam zaton splitski, otoke Brač, Šoltu, daleki Vis i Korčulu, na prvome Stivan, Supetar i druga biela mjesta, a prema dalekom jugu prvi puta veličajno Biokovo, za koje mi se pričinjalo, da se ruši u more. Nad Mosorom nebo se žarilo južnim rumenilom, otegnuli se poviše njega razčešljani oblaci, kojima je prosjevao srebrnasti sjaj. Za malo kao da bi nad njime prosuo suho zlato, otoci se zaodielu u tamno i modro ruho, bijelo Biokovo zastrlo modrilo neba, Kozjak potamnio, dok se daleki jug ogrnuo sivim velom, a ciela se priroda iztakla u svojem najčarnijem ruhu. Svečan čas, divotan užitak sa Marjana kojega je i mudri car Dikolecijan častio u Dianinu hramu.

(Nastaviti će se)

11.II. 906.

Između Krke i Cetine

Na Marjanu – Samostan Poljud – Ugodan susret

Što sam više uzlazio, to se preda mnom više širilo more, otvarala velika splitska luka i iztaklo cielo golemo Splitsko polje i zabieli grad Split. Cesta me vodila prama zapadu, do lovorove šume i zavoja, gdje su smještene dvie klupe. Tu posjedni i upravi oko prama dalekom jugu, zrij, poziraj, pasi, pari oko i pribiraj u dušu velebnu sliku Biokova, primorja, mora i pomorja „čarne

Dalmacije“, sliku koja neće nikada ugasnuti u tvojoj duši. Na okolo tebe, na svakoj stieni, u svakoj razpuklini buje Agave, buje pod borovima i značajna ova bilina obična je u Dalmaciji. Ne treba ti biti botaničarom i nekoje će ti bilje pasti u oči, u prvome redu gospina kadulja (Inula candida), koja je poput mlička biela, pasti će ti u oči Onopordum Illyricum, Inula viscosa, smilje, *Smilax aspera*, *Heliotropium europaeum*, ali i Aloje, tik kojih se zeleni ježevina (*Ruscus aculeatus*). U vapnenim pećinama padaju u oči veliki gomolji sive boje. Kad bi takav gomolj razbio, prepoznao bi tvrdi kamen, kojega ima po Marjanu na više mjesta.

Dok sam ovdje sjedio, razaberem zvuk zvonova, koje mi ovamo povjetarac nanio. Palo mi oko na splitsko groblje i one mrke čemprese u hladu kojih počivaju pokojnici, dok se u Sustipanskoj crkvi groblja čuvaju brojne krunice, koje su namijenjene pokojnicima.

Još jedan zakret i cesta prestaje, a prestaje nedaleko velikog kamenog križa od biela vapnenca (gradjen 1900.-1901.) na kojem čitah: Žive Isus Kris, Bog čovjek, kraljuje, caruje, dok je s druge strane isti napis u latinskom jeziku. Ovaj križ stoji na najvišoj točki Marjana i zato pada iz daleka u oči.

Dalje ovoga križa stere se značajan kras, kojega do sada nije takla ruka, koja uredjuje Marjan i zato putnik ne zna na koju bi stranu krenuo, da dodje do kapelice sv. Jere, najzanimljivijeg i najznačajnijeg mjesta na Marjanu, a obzirom na floru, možda i ciele Dalmacije. Stanem, gledam, obazirem se, ali nigdje ni žive duše.; vladala je na okolo ona velebna tišina koju čutiš samo blizu mora. Zagledam dva kamena puta, ali nisam znao, kojim bi prošao, da u tim oštrim škrapama ne zadjem. Pozirući prama zapadu, opazim veliku jednu stienу poput zida, a pred njome sgradu. Pomislih to bi mogao biti sv. Jere, i krenem napried. Dodjem do razkršća i nisam znao bili lievo, bili desno. Vidim vinograde, uzpnem se na jednu stienу i gledam ne bi li gdje ugledao kojega čovjeka. Evo ga, u jednom vinogradu gdje probire grožđe. Doviknem mu dobro jutro, a on me uputio kuda mi volja poći, da dodjem do kapelice, ali me i upozorio, da ono što gledam, nije sv. Jere, već da je to crkvica „Betlehem“.

Za po sata stajao sam pred crkvicom i onom okomitom stienom. Crkvica je gradjena od klesana, kockasta kamena, dok je svod od sedre (Kalktuff). Duga

je preko 8 m, široka 3.50 m, a ulazi se u nju na dvojna vrata od kojih su jedna okrenuta k jugu, a druga k zapadu. Ona su posve otvorena, visoka 2 m, široka 1.10 m, dok su ova razvaljena i leže na podu, što me se za staru ovu crkvicu veoma neugodno dojmilo. K istoku je okrenut jedan poveći prozor, dok ima mali prozorčića, u veličini kamenih kocaka, više. Na kraju kapelice stoji od kamena gradjen oltarić, dug 2.26 m, visok 1.30 m, širok 8 m. Slavni kip uklesan je u kamenu ploču, a predočuje je nam porod Isusov, pa zato i „Betlehem“. Desno i lievo uklesana je u kamen po jedna slika, dok je nad kamenom pločom, polukružna ploča sa slikom propetoga Isusa, koja je takodjer uklesana u kamen. Nekoja nabožna duša, koja za tu crkvicu još mari, metnula je na oltarić kitu od masline, smilja i gospine kadulje, kada zapuštenoj crkvici ne može da dade drugi koji darak. Izašao iz crkvice, sustao sam pod stjenama koje zovu „Šantine“, pribilježio bilje, nekoje metnuo u botaničku mapu, a onda krenuo uzkim, kamenim putem nizbrdice.

Tek sam zavinuo i zapanjen sustao, ali ne zato što se more prikazalo okupano u jutarnjem modrilu, već zato što sam pred sobom zagledao cielu „šumu“ od Agava, a na kraju joj kapelica Sv. Jere.

Djetetom gledao sam Agave u nadbiskupskom vrtu u Zagrebu, gledao ju neke godine cio Zagreb, kad je procvala, slušao pripoviedati da cvate svake stote godine, no to bijaše pred dvorom tek jedna, dok sam ovdje zašao u guštik, kakovi su u južnoj Americi, gdje joj je prava postojbina.

Čuvstvo, što obuzme čovjeka, kada zagleda takovu u nas neobičnu šumu, teško je opisati, a pogotovo čuvstvo gorljivoga botaničara.

Golema ona stiena skrenula je sada od iztoka prema zapadu nekoliko stotina metara daleko, a biti će 50-60 m visoka. Mjestimice je gola kao dlan, mjestimice okomita kao zid ili su pećine sunovratne i razklimane, na vrhu zarubljene kukovima i šiljcima. Raste po njima jasen, i ona osobita oblika Efedra, koja svojim oblikom oponaša Kositerku (*Equisetum hiemale*), kojom se nekoć čistilo kositreno posudje. Plodovi su joj dozrieli i zato se zakitila crvenim bobama kao koraljima. Bilo je i drugoga bilja, no najmiliji cviet bijaše mi vrsta zečine Centaurea Ragusana u koje je cvieće poput četruna

žuto, dok je inače ciela bilina pustena i biela poput mlieka te ju ljepote radi gajimo u perivojima.

Prošao sam lagano i štono rieč „pobožno“ medju Agavama, vidio dvie sa velikim batvima na kojima je bujalo na stotine bielih cvjetaka, i došao do kapelice. Pred njome je malo potaracano dvorište sa cisternom i kamenom klupom, a na okolo toga prostora gromača ili suhozid kao ograda. Dvorištu pristaju liepo tri mlada čempresa, sa onim okomitim stjenama spomenuta zečina, u raspuklinama ovdje riedka paprat „ribica“ (*Asplenium Trichomanes*), koje ima i oko Zagreba.

Pošao sam najprije do kapelice sv. Jere, koja ima otvoren zvonik sa jednim zvoncem. Mjesto vrata ima željezne rešetke, a nad njima u kamen uklesan kip sv. Ivana evanđeliste. Osam polukružnih, kamenih stuba vodi do rešetke. Na kraju kapelice malen je žrtvenik, u sredini slika sv. Jerolima u špilji, sa svake strane po jedan svetac, a s gora kip ranjenoga Isusa. Svi su kipovi rezani od drva, ali nisu rezani „u drvo“, i bojadisani. Vidio sam i tri klupice, na stjenama obojene slike valjda na platnu i dvie glave, naslikane u medaljonima; na podu crkve ima i grobnica, koje će jamačno biti veoma stare, jer crkvice potiče od one dobe, kad je u Dalmaciji cvao pustinjački život. Da je taj život cvao i oko ove kapelice, svjedoče u onoj okomitoj stieni „pustinjačke špilje“.

Vidio sam u domovini koju stotinu špilja razna oblika duljine i veličine, ali takove špilje gledao sam ovdje prvi puta u životu.

Ova pustinjačka špilja visoka je razpuklina, okrenuta k moru, pa se vidi i sa parobroda, komu je njezino mjesto poznato. Sama špilja izgradjena je na četiti sprata, u svakom spratu sa jednim prozorom. Od kapelice pošao je pustinjač na desno, uzašao prvim redom kamenih stuba, onda drugim i trećim sa ogradom i došao pred prva vrata, unišao je u hodnik kojega razsvitljuje jedan prozor i onda krenuo stubama do drugih vratiju i u svoju ćelicu, nad kojom bijaše i valjda i druga ćelica, što sudim po prozorima. Nad četvrtim prozorom s desne strane uzdiže se dimnjak, dok je prostor špilje nad njime zatrpan kamenjem. Ovaj nam dimnjak svjedoči, da se pustinjaci nisu hranili samo korenjem i napajali rosom, već bi si oni na svom ognjištu

znali speći sigurno i janje ili morsku ribu, kad bi ju dobili od koje nabožne duše.

Nedaleko od ovih ćelija zagledam u pećini i drugu zazidanu pustinjačku špilju sa jednim prozorcem i bez dimnjaka.

Tko se htio odreći javnoga života u Splitu, tko je htio mirno i spokojno živjeti, ljepšega si mjesta nije mogao odabrati od onoga na kamenom Marjanu. Tu su pustinjaci živjeli, tu se upokojili, po smrti ih u kapelici sahranili, a nadgrobne ploče označuju grobnice u kojima im trudne kosti počivaju.

18.II. 906.

Razgledav pećine i špilje, posjeo sam na privrat kapelice, u ugodan hlad i pario oko po modrom moru i modrom nebu, pa ga poslije zaustavio na zelenoj obali, u onim bujnim vinogradima u kojima zagledam i ljude kako režu groždje. Započela je „jamatva“, dalmatinskim gospodarima najveće veselje.

Upravio sam oko sad ovamo, sad onamo, prisluškivao sam na sve strane, nebili razabrao bar zujak pčele, ali u zalud, ni kamečak se sa onih vrletnih stiena nije maknuo. Ovakova tišina uz obalu mora nesamo, da je svečana, već je i veličajna, jer ti uzbudjuju svu dušu tvoju. Ko na jednom me iznenadili osobiti ptičji glasovi, koje slušaš samo uz žal našega mora. Nalikuju otegnutim glasovima frule, a divotni su u večer kad se sunce oprašta sa morem. Nisam te glasove slušao od g. 1903. kad sam putovao otokom Cresom. Javila se na najvišoj stieni prva pjevica dalmatinska, prekrasni modri kos ili modrokos, (Blauamsel; Monticola solitaria), kojega Talijani zovu „Il passero solitario“, a Niemci prema tomu „Der einsame Spatz“. Kakvo su more i nebo, tako je djelomice i njegovo pernato ruho. Poslije sam zagledao i drugoga, pa trećega, četvrtog i nabrojio u svemu šest komada od ove plemenite ptice, koju na Rieci prodavaju po 40-120 kruna.⁴⁶ Nahraniv svoju dušu divotnim prirodnim slikama i blagozvučnim pojem, valjalo je misliti na povratak. Deveta je ura prošla, ja se dignuuo, krasno ono

⁴⁶ Modrokosa ima i na otoku Prviću kod Nove Baške, ali ga tamo zovu „modrac“, u Istri (oko Beršeca) „stenski kos“, u našem Vinodolu radi modra perja „modrak“. – U Grčkoj poznat je tu i tamo kao „Božanska ptica“ i pričaju, da je to onaj „vrebac“ sv. pisma koji je sjeo na križ Isusa Krista. (O. Reiser: Materialien zu einer Ornithologie der Inseln der Adria. III. Theil. Wien, 1905. p. 116.)

bilje pometao u mapu, svezao ju i oprtio, da podjem opet šumom Agava od kojih sam se teško dielio, jer Bog bi znao, hoću li šta takvoga već ikada gledati.

Nedaleko Betlehema vidim seljaka u vinogradu kako reže groždje. Pozdravi me i reče: „Zapovidajte gospodine groždja?“, i za čas mi mali donese bjeline i crnine, koju sam sladko zobao, a narezao je toliko, da bi segnulo za više osoba. Ponudim mu dvie „banice“ za duhan, ali ih nije htio uzeti. Kad sam ponudio po drugi puta reče: „Dajte malom“, što sam i učinio i s ovim se dobrim čovjekom oprostio.

Točno u 10 sati nadjem se na pragu svoga stana, donesem sa zdenca svježe vode, napijem se, legnem u krevet, gdje sam sladko zadriemao. Nisu me toliko umorili kameni putevi, koliko me umorilo žarko ono sunce.

Samostan Poljud

Kad si u Splitu, ne smiješ da mineš samostan Poljud, njega sagradiše g. 1400., dok bijaše crkva sagradjena već g. 1020., kako nam to pripovieda barunica Düringsfeld.

Pošao sam do samostana prašnom cestom i susretao ljude, koji su kretali u grad: žene su nosile povrće, dok su mužkarci poganjali konje i magarce, koji bijahu oprćeni mješinama. Uz cestu izdižu se gromače, a poviše gromača živica od šipaka ili mogranja. Za po sata zagledam samostan, a pret njime lučicu. Lievo od ceste steru se tik mora povrteljnjaci u kojima zapremaju prvo mjesto pomidori i kupus. U vrtovima ima u jamama i bunarima i sladke vode, kojom se povrće zalieva.

Uz more zagledam stazicu, koja je posipana sitnim morskim kamenčićima i posuta vogama koju je more sa nekojim pužićima i školjkama izbacilo.

Dodjen i do živice, ali ne od trnule ili gloga, kakove su po Hrvatskoj i Slavoniji, već do živice od tamariške, koja pozemca preugodno iznenadjuje. Išao sam stazicom dok se dalo, a onda posjeo na jedan kamen u hlad gromače, zapalio si smotku i spremio se, da uživam i ovaj kraj.

Pređa mnom caklio se Kaštelanski zaliv od Poljuda do Trogira, ne lievo mi bijaše Marjan, na desno Kozjak, pod njime Kaštelansko polje i Kaštela. More

je milo titralo i ovdje je tako plitko da bi u nj mogao zaći po volji. Ono je dapače močvarno, gnjilo, zato u njemu raste razno bilje, među njime i brojno Stalice Limonium, koja bijaše u najbujnijem cvietu.

Blizu mora zgleдам i grm, kojem je od žege lišće popadalo. Kako sam ga ovdje prvi puta susreo, htio sam da odrežem dvie tri grančice. Akoprem sam oprezno rezaо, ipak sam se nabio na trn i očutio bol, kao da me je guja ujela. Ta bilinska guja zove se u Dalmaciji „Bieli trn” (*lycium barbarum*) a raste po Visijaniju i na otoku Hvaru.

„Il convento di Paludi” znači „samostan močvara”, pak se veli i „La Madonna delle Paludi”.

Kaštelanski zaliv kako bijaše na oko sa sviju strana zatvoren, pružio se poput jezera po kojem su tri brodice punih jedara plovile prama Sućurcu. Samostan Poljud ograđen je obranbenim zidom i utvrđen četverouglastom kulom. Vode do njega i crkve čempresi u četiri reda. Prostor pred crkvom potaracan je nadgrobniim pločama, jedna od g. 1618., dok su druge ponajveć izlizane.

Slavni žrtvenik je od mramora sa slikom splitskog slikara Jerolima Santa Croce, a straga novi pozlaćeni sa deset slika u dva reda poklonjen po našem Kralju. Lievo su tri žrtvenika, desno 2. Uz škropionicu uzdiže se staro propelo, kakovo do sada nisam vidio, jer je cielo tielo Isusa Krista (dapače i vlasi) štono rieč, okupano u krvi.

Kad sam posjeо na kamenu klupu, zagledam nad ulaznim vratima (od ceste) medaljon u njemu križ, a izpod njega dvie unakrst složene ruke pod kojima je rimskim brojkama uklesana g. 1664. Kako bijaše rano, nisam pošao u samostan, da razgledam psalterij fratra miniaturiste Bonaventure Razmilovića, kojega je ovaj ukrasio sličicama, koje je bojadisao raznim bilinskim sokovima i radio na tome punih 10 godina, dovršio ga g. 1675.⁴⁷

U samostan Poljudu živio je i fratar Bernardin Splicićanin od kojega imamo „najslavniju” hrvatsku „neglagolsku” knjigu, koju je štampao u Mletcima g. 1495. Dugo izdanje štampano je 1543., treće g. 1586. Koliko je poznato

⁴⁷ Kohl je taj psalterij vidio te nam ga opisuje i u zvezde kuje (l.c. I. dio II. p. 138-139), a govori o njemu i barunica Dürignsfeld.

obstoje od I. izdanja ove dragocjene knjige samo tri eksemplara: jedan u gimnazijskoj knjižnici u Zadru, druga u knjižnici fratarskoj na Trsatu, treća u Odesi, u knjižnici imperatorskoga novorosijskog sveučilišta.⁴⁸

U kr. Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu čuva se treće izdanje, koje zaprema u 8° 116 stranica, a pohranjeno je u Gajevoj biblioteci. Izvorni mu je naslov ovaj: „Pistulo i evangjelija po sfe godischie harvatschim gazichom stumacena, Nuovo pristampana, ispomgnom priugena, po nacinu nonovoga missala naregena po sfetoj materi crichui”. Knjiga se prodavala u Mletcima u knjižari kod sv. Žuliana, koja je tvrdka imala za znak mačku sa mišem u zubima.

25. II.
906

OMIŠ

Bilo je 21. rujna, kad sam prije četvrte u jutro otvorio vratnice prozora i bacio okom prama nebu. Sune mi u lice zaparni zrak, nebo ne bijaše jasno, a tu i tamo iztaknuo se koji gusti oblačić sivo-crna obruba, što je dalo slutiti na zlo vrijeme.

Imao sam razgledati cio primorski kraj od Splita do Omiša, odnosno morsku obalu glasovitih Poljica, a meni se sprema za taki put nevreme. Ne volim putovati morem za kiše, jer se ciela priroda očituje u žalobnom ruhu pogotovo pak onaj vapnenac, koji postane siv ili malome crn. Kada pada kiša zastire i na moru daleki vidik, a kako parobrod sječe zrak, pojavi se vjetar, pak ti kiša pljuska u lice. Takove te prilike sile, da se moraš spustiti u utrobu broda, gdje ne boravim rado ni za najljepšeg dana.

Prije pete ure krenuo sam u kavanu, a onda potražio parobrod, koji će nas povezti do Omiša. Jedva što sam nekoliko puta koraknuo, počela škropiti

⁴⁸ Prvo izdanje izdala je g. 1885. Jugoslavenska akadaemija (str. I. - XXV. I 1 – 228.), a spremio ga za štampu i predgovor mu napisao prof. M. Maretić, pod naslovom: Lekcionarij Bernardina Splječanina.

kiša. Kako bijaše tamno, prepoznao sam Don Petra Škaricu po glasu, kao i prijatelja Roka, koji će poslije mene zaploviti put Trogira. Ukrkali smo se u parobrod „Eco” (Eko) i u 5 sati odtisnuli od morske obale. Počelo svanjivati, ali i kiša sve to jače padati, a kako i jačao hladan vjetar, spustismo se u brod, gdje smo našli više zaspanih ili spavajućih putnika, ali među njima nijednoga iz Omiša, ali ih bilo iz Makarske. Utroba parobroda pričinjala mi se kao velika prirodna panorama, našto te još i više sjećaju ona okrugla, debela stakla (okna) kroz kakova gledamo u panorami.

Tamo gledamo krajeve, koje je prenesla na papir ili platno čovječja ruka, katkada vjerno, katkad na pola idealno, dok su slike u našoj panorami prirodne i potome vjerne i istinite.

Odmaknuvši se od Splita, prva mi bijaše pred oknom slika vrletnog Klisa i gordoga Kozjaka. Poslije mi se nametnuo oku Stobreč (stari Epetium) i gordi Mosor. Gledao sam u Poljicama Podstrane, a kad mi se uz more zabieli brzojavna i poštanska postaja Krilo, znao sam, da su blizu i Jesenice, domaja usloga Don Frana Ivaniševića. Iztaklo se i Duče i mnoga nova prirodna slika, kao da se pomičem u panorami od okna do okna, dok sam ovdje sve gledao na jedno okno.

Opazio sam, da se Don Škarica nalukava na desno i da nešto okom traži. Kad bijaše ono, što je tražio blizo, uzadje stubama, dodje natrag, reče mi, da se dobro omotam i da podjem na krov parobroda.

-Da vidim, kad se toliko čudite, šta ćete sada reći; podjite gospodine Dragutine!

Podjoh, ali mi malo koja prirodna slika tako utomila dušu, kao kad zagledah gradić Omiš, pod onom užasnom goleti planine Dinare, koja je svojim kamenim vrhovima tu nastala, kao, da si ju „bacio iz vreće”. Pa k tomu rieka Cetina, koja je te silne stiene vjekove probijala, prala, ispirala, podjedala i napokon probila, da si kod Omiša si dade oduška u blizom moru. Užasna i potresujuća prirodna slika koju nam tumači fotografija prof. Antuna Roje. Omiš sa okolinom možeš smetnuti u dušu, ali je opisati ne možeš niti nam je tko do sada opisuje.

(Nastavi će se.)

Između Krke i Cetine

Omiš i okolina

Bili je sedam sati kad smo se iskricali u maloj luci i krenuli glatkom cestom prama fratarskom samostanu, a dvoredicom (alejom) kakovom sam priv puta za života prošao. Cesta ide tik mora, koje je pod njome pljusovalo, na lijevu ruku zarubila je vinograde gromača, a nju živica, ali ne gloga, trnule ili kojega drugoga otičnoga grma, već stabalca od šipka (granatapfel, Punica granatum) po kojima su se crvenili poput naranče veliki plodovi. Nad ovim uglednom drvoredom buje smokve i masline, a pod njima modri se ružmarin i titra mnogi cvietak preliepe dalmatinske flore. Medju morskim stjenama ima šumica tamariška, a malo dalje razkrilio se nad sivim pećinama tamno zeleni bor, a pred crkvom dudovi.

Pred samostan uzdiže se brajda po kojoj su marni fratri razpeljali vinovu lozu s koje su visjeli veliki grozdovi crvena Kozjaka.

Pred samostanskim vrtom opet je jedan bor, a glavni put u njemu zarubio je šimšir (Buxus, Buxbaum) sa velikim i debelim oleandrima. U samostan nas primio vikar Marko Ivandić, onako mило i lubezno, kako naši fratri po Dalmaciji primaju.

Odahnuv, prebacim mapu preko ramena, mašim se za štapom, no Don Peiedro, kako ga zvao pokojni Pavlinović, dovikne mi, da uzmem kišobran, jer, da bi mogla kiša. Krenuo sam prema putnomu planu Ivaniševiću do Zakučca, koji leži uz desnu obalu Cetine, ali sam imao unići i u grad Omiš. Ulazi se kamenim vratima nad kojima se krili mletački lav. No ono me nije toliko zanimalo, kao ono, što zagledah na desno od vratiju. Zagledam kućicu, do nje špilju, a u njoj – kuhinju. Vidio sam u nas špilja u koje se zaklanjaju ovčari i kozari za nevremena ili omare, znam i za takove špilje, koje su i danas nastanjene, ali kuhinju u špilji prvi puta sam gledao pred vratima grada Omiša. Razgledavši taj prostor, krenuo sam potaracanom ulicom u grad, kad susretosmo gospodina, koji će ravno k nama. Bio je to mjestni ljekarnik F., kojemu me don Ivanišević toplo preporučio. Pozdravši se, do skora vidova, odem do Cetine, pa železnim mostom na desnu obalu i krenem

kamenim putem preko narušena kamenja pod razklimani vrh Babjača koja se uzdigla poput goleme grude sniega. Okolo kuće zagledam nekoliko starih razpucanih maslina, a pod jednom i ženu, koja posjela i plela. Uz put pribilježio sam mnogu značajnu bilinu, a onda se počeo putem – čavljjenjakom uzpinjati. Na jednom dočujem glas, da ne idem dobro i zato se spustim na put, koji se pružio tik Cetine. Došao sam u ždrielo Dinare, sa svijuh me strana zatvorili visoko kamene vrhovi, ali zatvorili i vidik. Dok sam sabirao bilje spusti se kiša, u malo zatim takova ploha, da sam se zaklonio pod jednu smokvu. Slabo pomoglo; kiša bijaše tako gusta, da je propuštala i smokva i kišobran, a ja nisam znao, bili branio sebe, bilo čuvao mapu u kojoj bijaše bilja.

Impozantno ono ždrielo, premetnulo se za čas u „paklensko ždrielo” od kiše se napunilo gustom maglom, a putevima i vrhovima probila se voda.

Uхватиło me nevreme jednom na Veloj Učki u Istriji, uхватиło po drugi puta pod našim Snježnikom, gdje sam u bukovoj šumi proboravio punih šest sati, uхватиło me drugom prilikom u Gorskom Kotaru, kad sam se iz Zajca vraćao u Crni lug, ali takovu oluju ne doživjeh nikada. Bio sam prvi puta u ždrielu goleme planine u kojemu bijaše grmljavina užasno – veličanstvena, gromovi su trieskali, da me u srcu zeblo, tri puta je striela udarila u kamene vrhove, tri puta odjeknula grmljavina, da su klisure stenjale, i tri puta mi srhovi prošli tielom. Drktao sam sa ove veličanstvene pojave i zamislio se, kako ću iznieti živu glavu. Nigdje stvora, nigdje žive duše, a da sam prošao do blizoga Zakučca, ubila bi me bila oluja.

Gromiljanje bilo sve dalje, ždrielo se pročistilo i ja se počeo vraćati. Dostigne me jedan momak, koji je poganjao konja i uzme mi mapu, da mi pomogne. Voda bijaše na putu tako visoka, da mi ulazila cipelama, gaće se – hlaće priliepile o noge, a rukavi o lakte. U samostan sam došao mokat poput miša, no dobri mi fratri odmah pomogli. Dobio sam „fratarske” hlaće, na noge mi prikopčio „fratarske sandale”, izvukao iz torbaka svježu košulju i za čas bijah pola fratra, pola svjetovnjaka na veseli posmjeh samostanaca.

Ono vrieme, što sam ga u smrtnom strahu proboravio u ždrielu Dinare, ostati će mi trajnom uspomenom na moj prvi boravak u Omišu.

11.II.906. Uredim se „na samostansku”, izađem iz sobice, da pozdravim častnog otca Vicu Vrduljaka, gvardijana samostanskoga, koji me je primio razkriljenim rukama i otčinskom dobrodošlicom pozdravio. Kako je dvanaestu odbila, a samostansko nas zvono pozvalo k objedu, spustismo se stubama u blagovalište, poredasmo se u dva reda i pomolismo Bogu. Sjednuvši za stol, ponudi mi otac Vice naprije čašicu vina, kojemu su i boja i miris odavali, da je nešto fina i plemenita. Bio je omiški „proseko” kojega i od jedne čašice oćutiš u celom tielu, pogotovo u trudnom, planinarskom tielu. Poslije proseka došao je red na „pršut” (šunku), ali ne kuhanu, već sirov onaj pršut, koji spada među značajna jela našega primorja i Dalmacije. Crven je poput rubina, a tako tečan, da bi pristao svakoj trgovini delikatesa, gdje prodavaju talijanski pršut i cienne kilo po 2 – 3 for., kako sam se u Zagrebu sam osvjedočio. Poslije pršuta, evo tečne i mastne juhe, ali ne od govedine, već od bravetine. Mnogi će se od cijenjenih čitača kod ovoga jela možda stresti i odsuditi ovo meso sa: „brrr, nije dobro!” no ja velim, da je veoma dobro, jer to nije meso od hrvatskoga, već od dalmatinskoga bravca. U Dalmaciji su bravci veliki kao u nas telići, gojeni, tusti, debeli, pa kad vise u mesnicama, čovjek bi meso stono rieč, jeo sirovo. No dalmatinski bravci imadu aromatičku pašu, dalmatinski bravci imadu i „slanu” pašu, oni se, kao ovce i koze, mogu napajati na moru. Dalmatinska bravetina, dalmatinski kozlići i janjići, spadaju među naše najbolje meso. Kuhana bravetina bijaše prhka, pečena slastna, a sve to prikvasili smo dobrom kapljicom stolnoga vina, koje izbija znoj na tjemenu i od kojega ti nabreknu žile na rukama. Poslije došlo na stol voće: fine prasve (breskve) i groždje. Zobali smo crno, sitno, rahlo groždje „okatac” i bielu „vugavu” od koje se pravi glasovito vino istoga imena. Kad sam već kod jela, odati ću vam i večeru prvoga, pak i objed drugoga dana.

Oko četvrte ure začujem buku, podjem k prozoru i zagledam ribare kako potežu mrežu, koja bijaše blizo obali. Skočim, brzo se spremim i podjem da vidim, što će iztegnuti, no na žalost iztegnuli su sitnu ribu, bacili ju natrag u more, spremili mrežu i odplovili dalje. Kad sam gledao ribare, nadao sam se, da će k večeri biti „morske” ribe, koju volim od ribe slatkovodne, dok se moji Zagrebčani s morskom ribom ne mogu nikako sprijateljiti.

I k večeri pozvalo nas samostansko zvonce. Poslije juhe i bravetine, evo fratra Pavla Letice gdje nam nosi ribu pečenu i posadi pred nas, rekavši: „Služite se gospodine, ovo je "cipal”.

Ova je riba radi tečna mesa poznata u cijelom Kvarneru, a drži se rado uz morsku obalu gdje izbija sladka voda i gdje ima obilnu pašu, onu dapače voli vodi „slanicu”.⁴⁹ U Kvarneru zovu je mulj, ćifalj i cefalj, latinsko joj je ime Mugil cephalus, talijansko „Cievalo”, njemačko „gemeine Meeräsche”. Obilan je ribolov na cipole na ušću Zrmanje, Krke, Cetine, a navlastito na ušću Neretve, gdje ikru njihovu dime, prešaju i kao „kavijar” prodavaju. U Omišu pričaju, da cipli dolaze u Cetinu iz Neretve, tu se mrieste, a kad se mladi izlegu, opet se vraćaju u natrag. Kako je cipol crvenkaste boje, paze na njega ribari. Kod Skradina ima „cipolja” i oko Skradinskoga buka, što svjedoči, da je tamo voda još slana.

Poslije ribe došlo opet na stol groždje i praskve, a kako „riba mora plivati” i kako se valjalo ojačati za sutrašnju podalju „ekskurziju” krepili smo se domaćom kapljicom. Po večeri pošli smo u predsoblje prvoga sprata, da si zapušimo jedan cigaretu „bosanskoga”, drugi cigaru „cislitavsku” i da se do volje porazgovorimo. Otac Vice podje od stola i donese flašu neobična oblika, a u njoj vino osobite boje i poreda po stolu „male” čašice, koje rabe za „fino” vino. Kušao sam i pio prvi puta u životu najplemenitije dalmatinsko vino, daleko znanu „vugavu”. Evo jestvenika i od objeda drugoga dana! Bio je petak, bio post, a ja se veselio, da ću se užiti morske ribe. U onim krajevima domovine kamo je sjeo Hrvat – kajkavac dobro su poznati oni kao zlato – žuti „žganci” od kojih miriši ciela kuća, u primorju obična je palenta, koja je „suha” i bez koje primorac nebi mogao živjeti, dok su po Kvarnerskih otocima – Dalmaciji obični „makaroni”. Došli su najprije na stol blaženi makaroni ili po našu „surlice”⁵⁰ na kiselo, koje je zamienio „brodeto” svakom primorcu i pomorcu milo jelo i posebne su ribe, koje zapada čast, da ih na „brodeto” pripreve. Sočno je to jelo, nalikujući gulašu ili paprikašu, no naš

⁴⁹ Ovo sam ime pribilježio na otoku Krku za „lužnatu vodu” (Drackvasser), koja postaje od sladke vode, kad se ona mješa sa slanom morskom vodom. U Omišu vele „lužnatoj” vodi, da je „bocatna”, kod bocatne vode ima uvijek „lipe ribe”.

⁵⁰ O makaronima pisao sam u „Prosvjeti” g. 1903. p. 39.

brodeto bio je od mladih ugora (talfish) priredjen lukom i pomidorima. A znate li što su pomidori? To je u primorju i Dalmaciji tako obično povrće, kao u nas krumpiri, repa ili zelja. To su vam paradajzi, kojima velimo i „rajčice”, dok ih je Talijani, koji ih strastveno vole ozvat „Pomodoro” (Pomo d'oro) t.j. zlatna jabuka. Ovaj brodeto bijaše tako dobar, da je otac Vice uživao, kako ga sladko jedem, zagrabio žlicom obilno i metuno mi u tanjir. Brodeto zamieni jedan veliki cicol, kojega je priredio fratar – kuhar „aleso” t.j. ukuhana. Završili smo objed opet groždjem i praskvama, a da me gvardijan Vice počasti osobito, dao je iz vrta donieti jednu ananas – dinju, koju nismo jeli ušećerenu, već smo je posipali biberom (paprom, prpnom) Kad bijaše „siesta” uz prozor kroz koji gledasmo na more i otok Brač, osvane na stolu opet ona „osobita” flašica sa vugavom.

18/3

Istoga dana poslije podne krenuo sam cestom iza samostana prama obali morskoj, da pribilježim bilje, koje onuda cvate i da razgledam kraj. Za crkvom opet je druga živica šipka, a medju njima Kapar (Capparis spinosa, Kapperstrauch), koji poraste i na metar visoko. Njegovi nerazcvali pupovi sabiru se, meću u ocat i troše kao umak.

Iza samostana ima i zdenac Slavinj, a pô kilometra daleko potok Brzet sa mlinicama u kojima se melje samo za kiše, jer je inače korito potoka suho, jer „sušni“ kao i mnogi potoci na našem krasu. Tik obale morske naslagao se „grohot”, odrenjeno, ali čvrsto sliepljeno kamenje u kojmu sam zagledao šest špilja, koje nisu duboke i u koje seljaci spremaju gnoj! To su „Gubavčeve spile”.⁵¹ Jer da su se nekoć na tome mjestu kupali gubavci i kupajući se svoje rane liečili.

Dalje ovih špilja prestaje ona liepa cesta i sada treba uz more poči preko tora i obora. Vrletnim stazama uzlazili i silazili su seljaci svojim konjicima. Kada su uzlazili nosili bi konjici svoje gospodare, a kad su se vraćali, išao je

⁵¹ U Omišu ne vele „špilja” već spila. Ovu nam rieč bilježi Ignjat Gjorgjić u pjesmi; Uzdasi Mandaljene pokornice u spili od Marsilje, koja je štampana u Mletcima g. 1728.

gospodar pješice, a konj nosio po dvie mješine mošta, od kojega će postati plemenito omiško vino. Kad je put prestao, stupio sam na morski naplav i gledao one suncem izpečene morske školjke, pužice, morsko bilje, koje je more izbacilo. Vidio sam, kako se ajtlantus širi i tik morskog žala, a zatim sam posjeo na jednu stienу, skinuo šešir i zurio u more, koje je pod mojim nogama gogljalo i uzkom pjenom morske hridine zarubilo. Pod večer krenuo sam i na malo, ali udobno šetalište, na koje se stere tik mora. Zaustavio sam se pred jednim vrtom, a zaustavili su me golemi oleandri. Ima po hrvatskoj liepih oleandara, ali nema takovih, kao što su oni po Dalmaciji, gdje se grm razvije u stablo 3 – 4 m visoko, koje bude jedan decimetar i više debelo. Uz oleandre uzdizala se konopljika (*Vitex Agnus Castus*) pod kojom se po priči rodila božica Hera. U našem primorju poraste konopljika kao grm, no na otoku Cresu bude, kao i u Dalmaciji stablo i na 2 -3 m. visoko, a 1 dm. i više debelo. Listom nalikuje konopljika „konoplji”, cvate modrim, ružečastim ili bielim klasom i najkrasnije je stablo naše cvjetane, a oku preugodna, kada je zarubila daleka korita potoka, sive one stiene i pećine. Ako se lišće tare, miriši opojno kao i sjeme, koje se sabire, meće u žito i rabi kao pudilo od žižka (*Calandra granaria*). Ima na šetalištu i u blizini japanskih i običnih dudova, koji su debeli poput hrastova, ima vodoklena ili platana i glangulića ili koprivića (*Celtis australis*). Obašav i šetalište krenuo sam u samostan, a poslije večere u svoju sobu, prislonio se o prozor i upravio pogled na more. Gledajući prama otoku Braču, zagledam 8 žarkih plamena, kao osam usijanih očiju, koje se pomicahu lagano napried, podavajući onoj tihoj noći osobiti morski čar. Bile su to „svjećarice”, ribarske ladjice, a ribari izašli, da svjetlom vabe ribu, da je zapašu i iztegnu.

Kasno sam legnuo, a prvi se puta probudio u 2 i ½, drugi puta u 5 i ½, a u 6 sati već sam se spremio, vesela srdca u novi i nepoznati kraj, imao sam priči dolinom Cetine do Radmanovih mlinica. Poslije šeste ure doplovio je u Omiš parobrod „Metković”, izkrcao nešto robe i krenuo dalje prama jugu. Malo poslije toga evo i ribara, kako plove pod samostanom, spremiu svoje mreže za lovinu.

Baciv torbak preko ramena, krenem šetalištem do Cetine i njezina železna mosta, tik kojega su u stienу uzidali spomen – ploču, kada je sagrađena

cesta uz Cetinu. Gradio je cestu mjernik Eugenij Walach od Omiša do Zadvarja, a kako je kamen žestok, gradio je od g. 1890. do g. 1899. kada je 11. listopada predana prometu. Uz desnu obalu tik mosta ima pod stjenama jaruga sa debelom naplavinom, koja je zasadjena vočkama. Ima tu oraha, trešanja, šljiva, maslina, dudova, dapače zagledah uz smokve i jednu jabuku koja bijaše puna ploda. Nisam dugo išao, kad se nadjem u prostoru, koji su visoki, kameni vrhovi zatvorili sviju strana. Probila se tu samo cesta i tiha Cetina svojim zelenim i niskim obalama naplavine po kojima je trava tako bujna da se kosi. Prostor onaj nalikuje ždrielu, koje tri vrha zatvaraju u prilici kruga. Kada staneš i gledaš, niti znadeš kuda si unišao, niti vidiš gdje ćeš izaći.

Zakrenuvši pod kamenim vrhom Dinare, evo me u dubokoj kotlini zatvorenoj opet sa sviju strana. Obale Cetine zarubiše vlažne livade i guštici od trstike i šumice jablanova. Zelen je pod sivim onim kamenim vrhovima bujna, tu su voćari, tu vinogradi, tu maslinjaci, a tamo za zelenim kutom otisnuo se pod rebra briegu svojom crkvicom Zakućac i zabelio se bielim svojim krovovima. Obala Cetine tako je nizka, da ju voda zaplavljuje i dok ne bijaše ceste, sezala je voda do vrhova i kraj bijaše neprolazan. I tu sam stajao sám i kružio okom po onom silnom kamenju i gledao kako u jednome ždrielu kuha od magle, koja se dizala i razpadala.

Sad se je dolina širila, otegnule se velike livade po kojima se crvenio mrazovac. Voda se razlieva, u Cetini samoj zelene se dva otočića, a kad si prošao i ovim krajem, opet ti dva visoka vrha zatvore vidik i ne znaš kamo ćeš opet krenuti, koje li nove prirodne slike zagledati. Cetina je uzka, teče tiho i tako mirno, da se ni vlat ne giblje i tu je tišinu prekinula jedna riba, koja se u vis bacila i obična pastitrica, koja se preplašena digla i trepećeci krilama, spustila se uz vodu i uzšetala. Vidik se otvara, pred sobom zagledam veliki kameni vrh, kojega je ovjenčala maslina, pod drugim vrhom šumicu od divlje datulje, a tik jedne okomite stiene spomen – kip Majke božje koji je ovamo smjestila g. 1898. obitelj dra A. Barkanovića.

Dok sam bio u prvom ždrelu, čutio sam po zraku i dahu, da nisam daleko od mora, no kad sam došao u ovaj kraj, kao da sam u kojem zatišju Gorskoga Kotara uz rieku Kupu. Na ovo me je sjećao onaj hladi vlažni planinski zrak,

što struji sa velebne Dinare. Samotno ovo zatišje zovu Javornica i jedno je od najugodnijih mjesta od Zadvarja do Omiša.

Dok sam se u preugodnom hladu razblaživao začujem žubor vode, kao da brza potočić, ali ne vidim ni vode, ni slapa. Romon dopirao je do mene od jedne visoke stiene, pa ako bijaše put do nje i vrletan, uzpeo sam se, da potražim vodom. Još nisam došao blizu i već je voda po meni padala kao proljetni škropac i što sam više uzlazio, to bijaše gustija. Uzašav, zagledam pod pećinom bazen, a na visokoj okomitoj stieni izprano korenje bršljana i drugoga grmlja po kojem se voda spuštala ili ronila u podnožnu vodnicu i tu se nabirala bistra kao suza, zdena poput leda, jer dvojim da u ovu zabit segnu sunčani traci. Pred vodnicom porasle su dvie divlje smokve, a naokolo ju zarubila naša najljepša i najnježnija paprat „gospin vlas” (*Adiauthum Capillus Veneris*). Spustiv se do ceste, zagledam s desne obale Cetine u pećini jednu dubku sa sv. kipom, začujem pljusak vesala i vidim ladju na šest vesala, koja je plovila sa žitom do Radmanovih mlinica. Na ovome mjestu tako su pećine stisle Cetinu, da se probija kao kroz vrata, ali ne bukom i šumom, jer joj je korito zamuljeno, već tako tiho, kao da lazi po dlanu.

Prošav vratima, širi se obala Cetine, kameni vrhovi nad kojima grču gavrani, odmakli su, stiene im kao zidovi i gole golcate. Tik do lieve obale dvie su razvaljene kuće; rekli mi u Omišu, da su to bile solane, kamo bi Mlečići vozili Cetinom sol i tu prodavali.

Bila je jedanaesta ura kada sam se vraćao. Do ondje sreo sam na cesti jednu ženu i dva seljaka, no od ondje pak do Omiša ni žive duše, do jedne ledke, (*Alcedo ispida*; *Eisvogel*), koja je posjela na grančicu tik vode i vrebala ribice. Idući ovamo, gledao sam više na obalu, a vraćajući se na stiene i pećine nebi li ubrao, koju bilinu.

U razpuklinama nije riedka smokva i kadkada tako visoko, da ju jedve raspoznaješ. Ima tamo i crveni jasen, ali sa krngljastim lišćem, ima i krka , koja se spušta niz stiene svojim koraljnim plodovima, pa i koja murta,

ugodno mirisava bresina, no najljepši su nakit postjenak (*Campanula pyramidalis*) i gospina kadulja.

Što bijah bliže Omišu, to bijaše toplije, a kad sam opet zagledao more, pričinjalo mi se, da se iz alpinskoga kraja vraćam na obalu mora, koja je okupana u podnevnom suncu titrala kao suho srebro.

U svojoj sobici uredio sam sabrano bilje, dodao na ceduljama nužne bilješke, poslje objeda odmarao, a onda se spremio, da obadjem i onaj kraj, što se pružio uz desnu obalu Cetine dalek i tamo do Maloga i Velikog rata (rta) kad sam došao do Cetine, zagledam opet živicu od šipaka, koji bijahu prepuni plodova, a uz rub rieke u samoj vodi nekoliko stabala tamariške, koja podnosi vodu – slanicu, ali i vodu slanu, jer raste nesamo uz obalu morsku, već i iz samoga mora kojoj podaju bilinski čar dalekoga juga.

25/3

906

Od Cetine valjalo mi poći mostom da dodjem na cestu, koja vodi u Split.

Sad sam došao u Priko (Prieko), gdje se u zeleni jablana, a pod onim osobitim vrhom Čelopekom, uzdiže bivši glagoljaški samostan, danas zatvoren, zapušten i pust u kojem su mnogi popovi – glagoljaši, „glagoljali“.

Od samostana, pa sve na duljinu od pō sata zarubio je cestu drvored od šipaka, koji bijahu puni plodova. Ne ima možda u Dalmaciji uglednije i milovidnije aleje što je ova između Omiša i Velikoga rata.

Osobiti su prirodni čari, kada se šipak mjeseca lipnja zakiti tisućama žarkih lieru naličnih cvietaka. Pa kada procvate bielim i miloduhim cvietom maslina, kada svojim ružičastim resama iztakne tamariška, a tik se mora zamodri guštik konopljike: tada se Omiš zaodične u svoje najsvečanije ruho.

Odmaknu podaleko otvorio mi se liep vidik na Omiš i Dinaru. Na lievu ruku gledao sam vrh Čelopek, do njega Babjača i Komornjak, a na desnu ruku vrh Dinaru pod kojom se pribrao „kameni“ Omiš, nad kojim se koči utvrda sa kulama, a poviše one još i tvrdjavica, koje su nekoć branile ulaz u grad.

Visoko na kamenu vrhu bieli se crkvica sv. Nikole, biele se u Omišu nekoji obieljeni krovovi, ali se ne bieli grad, jer su mu kuće ostale u prirodnoj,

modrušastoj boji onoga kamena, od njega ih sagradiše i zato Omiš odaje nešto neobična, nešto staračkoga.

Najugodniji je oku pogled na „tihu“ Cetinu, što uzmedju Komornjaka i Dinare izlazi kao na prirodne dveri i lagano se pomiče k moru ukrasivši obalu sa šumom trske, a ušće sa tri opružena zelena otočića, te se pod Čelopekom gubi u plitkom moru, kao što se gubi šećer u vodi. No nije tako za kiše, jer se onda Brački kanal zamuti od Cetine i njegovo se liepo modriilo premetne u žuto-zelenu boju.

Došao sam i do Veloga Rata i posjeo pod maslinu da još i dublje zirnem u onu vanrednu prirodnu sliku, koju gledaš u bajnoj okolini Omiša. A da je tako, tvrdi i prejasni nadvojvoda Ljudevit Salvator, koji se na svakom svom putu zaustavio u Omišu, pošao da uz Cetinu daleko, boravio s udivljenjem onom ždrielu i kotlini i uvijek je našao koju novu, nevidjenu sliku i prenio ju u svoj „Album Krajolika“.

Sunce se pomalo oprostilo sa velebnim stjenama Dinare, oprostilo se crnim onim kulama staroga Omiša, ružičasto je bojadisalo crkvicu sv. Nikole, a po sitnim talasićima mora prelivalo se u svim mogućim niansama rumeni: koja se rastapala u modrilu mora. Svečan divotan mir, a nigdje žive duše. Pod sobom zagledan četiri ladjice, ali one bez života, no neće sigurno tako dok zanoći, jer će doći ribari, da je sprema za ribolov.

Razdragan, blažen i sretan krenuo sam lagano do grada, došao prebrzo, jer cesta bijaše prekratka. U takovu kraju, a tik jedne velike rieke i mora, pod tako velebnom planinom, trebalo bi da se put otegne na uru i više daleko. Pošao sam do ljekarnika Petra Franceskija, da ga upitam bili mogao dobiti kaplju omiškog prošeka, da ga pošaljem dragoj si ženi, da ga kuša i vidi kakovo raste vino na omiškim pećinama. Jednu mi je flašu darovao ljekarnik, dok je drugu dobio u susjeda, sve to opakovao i u bieli Zagreb drugoga dana otpremio.

(Nastavit će se)

Izmedju Krke i Cetine

Piše Dragutin Hirc

Iz Omiša u Podgradje

Već je davno tomu, ta bilo je oko 1860. kad je u Zagreb došao slikar Mücke, i nastanio u Dugoj ulici: ovaj muž rodom Niemac riešio se, da hrvatskomu narodu poda zbirku slika iz davne mu prošlosti i narodne dinastije. Te se slike vide još i danas po starim zagrebačkim kućama i tu i tamo po domovini, a jedna nam predočuje „Dolazak Hrvata“. Na toj slici vidimo petero braće: Kuka, Lovela, Kosenca, Muhola, Hrvata i dvije sestre Tugu i Vugu kako su stali na žalu Sinjega mora, prozirući okom veliku daljinu i razgledavajući kraj u koji su prispjeli iz Velike ili Biele Hrvatske, da si odaberu novu postojbinu, da si saviju gnjezdo tik mora.

Pustili su ljutu borbu sa orlovima, a kad ih svladaše, sjeli su u Poljica, najplodniji i najnarodniji kraj Dalmacije. Sestra Tuga sagradila Tugare u njima sjajne dvorove i vladala sretna i blažena narodom.

Poslije se pojavio hrvatski umjetnik Ferdo Kikerec te nam na velikoj slici predočuje „Dolazak Hrvata“ na obalu mora jadranskoga.

Sve sam to vidio i gledao, ali „hrvatske poviesti“ nisam učio, dok je to danas dano i dječetu normalnih škola, pa znade za petero braće, dvie sestre, znade bar po imenu i za Poljica.

Iz ovoga razloga bio sam 23. rujna osobito veseo, bio presretan, da je došao davno, davno, željkovani čas, kada ću nogom stupiti u kraj, kojega su moji pradjedovi po priči, blagosloveli znojem svoga lica i zavoljeli srdaca vruća. Znajući da ću ići u Poljica, spremio sam se za taj put već u Zagrebu. Uzeo sam u ruke „Pučke spise“ od neustrašivog Don Mihovila Pavlinovića, otvorio stranicu 56. gdje piše o „Poljicima i Poljičanima“ i dočitao do stranice 86. Na čelu svoga članka stavio je Pavlinović ove stihove starca Milovanove

Sokolovi sivi izletiše

U Poljica doli doletiše

Lete jedni od Bosne ponosne,

Drugi potro od zemlje Ugarske,

Ter saviše gnizdo sokolovo

U Poljicijih višeg sinjeg mora.

Ovu sam kiticu naučio napamet, a zatim uzeo sam u ruke razpravu Alfonza Pavića, bivšega podnamjestnika u Dalmaciji, koju je štampao u „Glasniku zemalj. Muzeja u Bosni i Hercegovini“, g. 1903. i ukrasio sa 39 slika u slogu i više 104. doslovlja. Samo sam čitao i dočitao, a onda segnuo za „Zemljopisom Hrvatske „sveskom IXX kojoj opisuje Poljica Don Ivanišević (str. 592 – 601.) , kad sam još poučio i „Generalštab karte“ onaj list o Poljicima, bio sam siguran, da ću ovim krajem putovati onako, kao da dolazim u pohode starom znancu. Ako što ne bih znao, eto mi starca Škarice, koji je povjestnu gradju, kao rodjeni Poljičanin, prikupljao mnogo godina. Imao sam uza sebe „živu knjigu“ pa kako, da se nebi veseo i sretan spremio na nove zanimljive i daleke putove, kojima su valjda kročile i sestre mojih pradjedova.

Oprostiv se sa samostancima, krenusmo na šetalište, da tamo pričekamo „deležancu“, koja će nas prevesti do praga poljičkoga.

22.4
906

Pošli smo do kavane da pričekamo na diležancu, koju poslje šeste ure ugledasmo na Malom Ratu. Imala je proći preko mosta pristati pred poštom. Bili smo zabrinuti hoće li u kolima biti mjesta, jer ako ne bude mjesta, ta valja ostati u Omišu ili platiti do Podgradja kola. Diležanca stane, a iz nje izađu dva seljaka, koji pozdraviše župnika; jedan bijaše iz Studenaca, dalje Podgradja, dok je drugi imao krenuti dalje Zadvarja, pod planinu, a vraćao se kući iz Amerike.

Kako ćemo sada? Upita župnik Škarica. I pogodili se; onaj iz Studenaca kući će pješice, a ovaj iz Amerike povesti će se s nama.

Čekali smo dosta dugo, dok smo se maknuli i sa Omišem oprostili. Kad smo odmaknuli na 2 km. pokazao mi Don Škarica Erceg kulu Stipana, danas podar i razvalinu, nekoć znamenitu utvrdu, koja je branila prolaz dolinom cetinskom kod Javornice da su se na onim visokim stjenama naselio jedan par orlova. Bili su to orlovi – stekavci, koje su ubili ljudi iz Zakućca, a ubili ih valjda zato, jer su im na Cetini tamanili ribu. Ono dvie kuće, gdje su

Mletčići izkrcavali sol, zovu „solila“. Naši bi sol tu primili i od tuda dalje raznašali Poljicima.

Na nedohitnoj vrleti zagledao sam ruševine grada koje prieti, da će se survati u dolinu, a visi tamo kao gnjezdo koje ptice grabilice. To je tvrđica Viseć koju razoriše u XVI. vijeku. Došli smo do bujne one zeleni Radmanovih mlinica, gdje za mene počimali novi krajevi.

Poviše mlina uzdižu se visoke pećine Mirice kao zidovi, kroz koje se Cetina, kao kroz vrata probija bučeći i prašeći, dok u onoj svježoj zeleni zasja jasno modrim sjajem. Kod Radmanovih mlinica ostavlja cesta ravan te se počne uzpinjati kraćim i duljim zavojima, koje probiše u žestokom kamenu-modracu, koji se lomi lušturasto.

Primila nas ugodna hladovina, jer je tu na tako gusto porasao grabić, da se u šumicama ne vidi ni kamen ni pećina. Sa pojedinih zavoja otvaraju se krasni vidici na Cetinu, koja postaješe to dublja i uža, što smo se više uspinjali. Na jednom mjestu pod nama, a uz zapuštenu cestu, zagledasmo nekoliko konja, turbana, i crvenkapa. Pošli su na vrelo „Dobra voda“ i tamo se napajali, a onda krenuli kamenim pričacem uzbrdice.

Bilo je 8 sati, kada su konji zadnji zavoj i uspon dokolinčali, a mi došli u Kučiće i stali pred gostionicom Stjepana Tržića, da u hladu debelih hrastova dahnemo i da gucnemo čašicu travarice i s ljudima se porazgovorismo. Bilo ih u turbanima, bilo u crven-kapama, ali i u crnim kosmatim kapama, koji oblikom nalikuju kapi crnogorskoj. Ovi ljudi bijahu iz Studenaca, kamo sam također imao poći.

Dalje Kučića palo nam oko na Mosor, na magle, koje se po njem motalo na velike crvenkaste pjege, koje su mi počele a na Dinari mučiti dušu, jer su zapremile daleke prostore pustog kamenog tla. Don Škarica nije mi znao reći; kakove su to pjege, niti ih je poznao kočijaš, koji onuda prolazi svakoga dana. Nisam imao pri ruci očalnice (Teldotecher), da ih pritegnem k oku i da vidim, što se u njima krije, no za malo riešila se zagonetka;

Oštrim svojim okom prepoznao sam bujad, stelju, paprat ili papratinu (Adlerfarn Pteridium aquilinum) našu najveću vrstu paprati, koja se sbila u guste „bujadljice“ (bujadike), a kako ju ubilo sunce, postala je zagasito – crvena.

Don Škarica upozorio me i na Nutjak kulu, što leži Dobroj vodi prama sjeveru, a gradio ju plemić Žarko Dražović, gospodar grada Klisa. Tu kraj Nutjaka nahodi se bezdan Omerovica, koja dodje do imena od Omer – age, zapovjednika Dvarja, koji se zalećivao u Kučiće za djevojkama, na jednom ga Kučićani ulovili i strmoglavili u onaj bezdan.

Od Kučića hrlili smo nizbrdice prama rieci Cetine šumovitim preugodnim krajem i zagledali Pavića most od sedam kamenih lukova, koji je predan prometu g. 1900., kako to tumače u liticu zlata slove spomen – ploče.

Kod ovog mosta ostavili kola: ona krenuše do Zadvarje, a mi do Podgradja, u domaju Don Škarice. Pričekalo ga djevojče, da ga odtereti i da neke stvari ponese kući.

Kako u selu ne ima ni dućančića, ni sitničarije, dapače ni trafike, valja po robu ili u Zadvarje ili u Omiš, koji su putevi daleki. Kada Don Škarica dodje u Omiš, snabdje se svim potrebnim za cio tjedan, a kako voli putu, nije mu nikada dosadno, da podje u Omiš, gdje je kod samostanaca uvijek dobro spremljen.

Djevojče krenulo prijećem, a mi cestom uzbrdice. Kovčeg sam morao oprtiti na ledja, jer ne bijaše nigdje žive duše, da nam stvari ponese i župnik je badava prizivao na sve strane. Do sela smo imali proći preko 3 kilometra, što ne bijaše naporno, dok nas je šumica od sunca čuvala, no kad dodjosmo na cestu, probio nas znoj. Tek pod selom zagledasmo jednog seljaka, koji je odmah priskočio, da nas odtereti. U 9 i ½ evo me na pragu Podgradja, evo me u začetku davnih i slavних Poljica.

Na cesti pozdravismo mjesnog župnika Don Marka, koji je mastio groždje, a zatim zakrenismo kamenim puteljkom pod dom Don Škarice, da se smjestimo i da dahnemo.

Ciela mi je soba odavala, da sam kod svećenika – književnika; odavala to stara i dragocjena knjižnica bogata historičkim djelima; odavala to pera, papir, razne bilješke, razprave i radnje, napisane trudom domaćina, a najviše je to očitovala ona živa i budna duša starca, koji je već poodavno prevalio sedamdesetu svoga života.

Objedovali nismo dolje, već „gore“, pošli smo na nahižje i došli u prostranu sobu nad kojom mi pao u oči krov. Pokriven je velikim kamenim modrim škrikljama, pak mi se pričinjalo da gledam ljuske koje okamenjene ribe. Dok se objed spremio, pošao sam sa Don Škaricom do susjedne crkve i tu posjeo na zidac, koji je opasuje u prilici četverokuta, na svakom uglu sa kamenim križem. Došao je i prisjeo k meni Don Marko a kad je čuo kako sam došao i na daleku se putu umorio, prodje u dvor, donese flašu vugave i one tvrde baškote, natoči čašu i ponudi, da „supam“; odnosno, da tvrdo ono pecivo močim u plemenitoj dalmatinskoj kapljici. Okrepila me i osvježila, a mi razgovarajući došli i na ptice. Zanimalo me znati kakovih sve ptica ima u okolini Podgradja.

Don Marko mi reče, da gavrani nisu riedki; da gavran „grče“. Ima oko Podgradja modrokosa, običnih kosa, kojega i ovdje zovu „Kosovac“, ima okolini i slavulja, njega zovu „slavić“, ima drozga, grdelaca, faganela, prepelica, kukavica, jarebica-grivnja, planinka, malih „mrža“; kopača, lunja, mrcinaša i drugih ptica. Ima divljih golubova (Calumba livia; Felsan tanbe) za koje mi reče don Marko, da gnjezde po špiljama, ima ih oko Kotlenica i tu su ih s jedne strane plašili, dok bi s druge strane lovci čekali, pak ih ubijali. Ima golubova i po planinama, kojeg zovu „grnjoc“.

U Cetini ima riba klena i pastrva, koje nisu dobre, kad su poplave zaostanu po bazenima, jer kako imadu malo paše „omršave“.

Doznao sam od Don Marka, Zadvarje strada na pitkoj vodi, moraju po nju do Pavića – mosta na vrelo Studene, a ima krajeva gdje idu na vodu i po 6 km daleko.

U Zadvarju je svakoga petka „Pazar“ (vašar), a veliki su sajmovi na dan sv. Bartula i sv. Ante sa blagom, kamo dolaze iz Imoskog, Splita, Bračani sa otoka Brača, Makarani iz Makarske, dapače iz dalekoga Livna i Duvna, koji donose žito.

Kad bijaše blizu dvanaesta, evo starca Škarice, gdje me zove k objedu, no prije toga pokazao mi nadaleko crkve jedno mjesto na kojem pod nogama „odzvanja“. Naslućuje ostanke zgrade, valjda samostana. U Podgradju bio je samostan Lepoglava u kojem su stanovali biskupi, koji su sahranjeni u Smokvici, u Omišu, no grobnicama se trag zameo.

Za objeda uputismo se u živahan razgovor, a slušao starca, kao da mi čita iz knjige, pa kako da ga ne slušam, kad mu je duša budna, živa, poletna ako i jest u visokoj starosti. Pričao mi o Mosoru, o kolibi planinarskoj koju su tamo sagradili i posvetili, kod koje je posvete bio i bivši dalmatinski podnamjestnik Alfonzo Pavić, a zatim donese rukopis poljičke povjesti iz koje mi darovao i nekoliko slika, a osim ovih i jednu staru sliku „Porta aurea“ Dioklecijanove palače.

Poslje objeda legao sam da malo odmorim, jer je drugoga dana valjalo poći do Cetine i glasovitog slapa Velike Gubavice.

Pogled na Biokovo

Što je pozemcu – Hrvat u Velebit i Klek, to je Dalmatincu – primorcu veličajno Biokovo ili „Biokova“, kako govore u Poljicima. To je najviša dalmatinska planina podno Cetine kod Omiša na jugu, a otoku Braču na iztoku, koja kao da je nikla iz dubljine morske.

Od morskoga žala uzdiže se na tri poda, tri goleme stepenice. Prva se uzdiže naglo i strmo pusta i gola do 1300 m. visoko; druga koju je pokrila travica i takva uz sjajno kržljivo grmlje, vinula se u visinu od 1500 m., dok se u trećoj stepenici osovljuju najviši vrhovi toga kraskoga diva.

Biokovo, kojemu je valjda ime od „Bielko“ pružalo se od ušća Cetine do rijeke Neretve. Kako je ona u našoj domovini najmoćnija i najimpozantnija kraška planina, a vrhunci joj još početkom ljeta pokriveni sniegom, istočno mu je podnožje kod Zagvozda, vanredno zanimiv.

U Primorju radja sve, a limun dozrieva pod prostim nebom usred zime. No kad dune sjever, ne staje primorske ljepote, a niz biokovske strmine i vrleti surva se bura i bije i krši kopno, uzburka i zapraši bjesomučnim morem.

29/4.

Impozantno i veličajno je Biokovo, veličajni i njegovi vrhovi, koji ga složiše. Na sjevernom rubu uzdignuo se greben u Volušnici 900 m. visoko poviše koje hitaju nebu pod oblake Dabnjača (1189 m.), Ražanj (1373 m.), Brela (1535 m.), Šćirovac (1618 m.), Kuranik (1557 m.), no najviša je glavica

„Biokovu“ Sv. Jure, koji je zamako svojim plješivim tjemnom 1762 m visoko, opasav se Kozjakom (1553 m.), Razvalom (1569 m.), Šibenikom (1463 m.), Razdolom (1432 m.), Malim (1508 m.) i Velikim Troglavom (1659 m.). U šumi Makarske uzdigne se Biokovo još jedanput znatnim visinama. Golema kraska ploča između Biokova i protegnutog mu nastavka Osoja osovljuje se prema jugo-istoku, dok se ista ploča s južne strane nastavlja u Rilić planini („ne“ Bilić planini) sterući se do povsem onoga jezera Matice a sa Sv. Ilijom (1770 m.), prema Bačinskom jezeru, koje, ako i dobro ograničeno, pripada lagunama Neretve.⁵²

Bilo je godine 1874. kad sam putujući u Liku, došao i na kamenu krasu bliže hrasta i otuda prvi puta zagledao Velebit. Poslije sam ga oplovio od Senja do dalmatinske medje. Gledao sam Velebit iz Nerezina na otoku Lošinju, gledao ga sa uzvišćice i lani cielom duljinom putujući u Dalmaciju, ali me nije tako potreseo, kao Biokovo, gledajući ga iz Podgradja.

Spomenutoga 23. dana mjeseca rujna, pošao sam po podne do Don Marka, koji me je odveo pod brajdu župnoga dvora, gdje smo posjeli, da razgovorom zasladimo časove. Nakrižkao mi duhana, napunio čibuk, zapalio, a ja posjeo ne križnoge, već na stolac i odbijao dimove dalmatinskoga duhana, koji je lakim, bielom dimom zrak napunio mirisom. S desne strane brajde spustila se vinova loza poput zelene zavjese, koja mi godila oku, kao i one tamno-modre krpice po svodu nebeskom, koje sam gledao između lišća. No to bijaše nuzgredno, neznatno; slučajno se dignem i razgrnem vinovu lozu te zagledam prirodnu veličanstvenu sliku, kakove nisam nikada vidio. Ostao sam kao niem, kao da sam se skamenio. Sabrav se, obazrem se prosno Don Marku, pa ću reći: To je Mosor – planina.

- Ne gospodine Dragutine: to je naše „Bijokovo“.

Potresna slika, jer se je ciela planina okrenuta pročeljem prema Podgradju, kao golema gromada, gradjena od gustoga i žestokoga kamena vapnenca. Sjeo sam i gledao, ali me tako obuzelo, da se nisam ni mako i oćutio na duši kako sam neznatan i sitan crvić spram ovoga diva. Podnožje mu bujno,

⁵² Zemljopis Hrvatske: Dalmatinsko primorsko gorje, str. 668., a od str. 543.-546. planinski opis Biokova.

vrhovi zeleni, vinogradi daleki, šumice guste, no tamo gdje zelen prestaje, počima golet, koja se ne gubi na nijednome mjestu.

Nebo bijaše modro, čisto, a veličajno Biokovo bijelo kao mlijeko, no kad je sunce počelo naginjati k zapadu, zaodievalo se ono u drugo ruho. U velikoj visini zagledasmo bijelo-sive oblake, koji su naglo letjeli prama sjeverozapadu. Čas bi pokrili vrhove, čas ih prikazali čas bi se skupljali; čas razpadali; dok ih napokon ne stalo, kako što ne staje zraku dima, kad si ga odbio. Ovu igru vjetra i oblaka gledao sam dobrano dugo, kad se na najvišoj točki pojavilo najčistije i najnježnije blijedo-ružičasto rumenilo, ona prava kao nahukana ružičasta boja. Bijelo biokovo zaodielo je južno sunce u najsvečanije ruho božanske prirode. Malo po malo, kao da se raztapa ili kao da ono rumenilo onaj ljuti kamen upija, ne stajalo je i ne stalo, a na planini javlja se modrušasta boja, tanahna, nježna, fina, koja sve više jača, dok je Biokovo planulo u onom modrilu, kakovo znješ samo pod nebom dalekoga juga drage naše domovine!

Moja duša bijaše tako uzbudjena, da nisam usta otvorio, gledajući čas gdje se nebo vjenča sa Biokovom, gdje ciela priroda pieva hvalospjev svojoj uzvišenoj i veličanstvenoj moći. I ove je boje ne stalo, raztopila se kao što se raztapla kaplja rose na suncu i Biokovo zaodielo se u bijelo-sivo ruho, jer mu je žarko sunce ponielo grimiz i dragulje, kojim će ga drugoga dana opet ogrnuti. No nisam gledao samo Biokovo, već i blizu i dalnju mu okolinu. Na lievo, a poviše Podgradja uzdiže se krševito-zeleni vrh Gradac od kojega i selu ime; gledao sam Zadvarje i u njemu crveni krov škole i gostionice, a straga mu Trbotorovu planinu više Grahovca. Vidi se mjesto Stipin dub, Zagvozd, pak Krstatica od Imotske strane. K ovoj slici pristaje na kamenu vršku tvrđjica Dvarje.

Kružeci okom podnožjem Biokova, skrenusmo na desnu stranu. Gledao sam put, što vodi iz Zadvarja na Dubec, a odavle nad Vrulju, gdje imade u moru veliki vir. Ima s one strane selo Slime, koje se razštrkalo, u uvali pod Biokovom Brela gornja.

Medju lievim i desnim krilom uzdiže se Biokovo sa hrpom čunjastih glavica medju kojima pada u oči i Sv. Nikola. Poviše puta u Dubce ima krovasto položena crna ploha: velika šuma vazda crnogorice. Najviši vrh Biokova, Sv.

Jure s ove se strane ne vidi. Ako ga i nisam gledao, sjetio sam se opata Fortisa, koji bijaše među prvima koji su se vinuli na taj vrh, sjetio sam se učenoga i mudroga saskoga kralja Fridrika Augusta, koji je osvanuo na sv. Juri 5. lipnja g. 1838., marljivo botanizirajući sjetio sam se mnogoga botaničara, koji je došao na Biokovu da upozna čeda božice Flore, sjetio se opusa Pavlinovićeve: „Primorje i Primorci“ i rieči starca Milovana: Primorje je misto ponosito,
Od starina jer je vilovito.
(Nastavit će se.)

13/5/906

Između Krke itd.

Slapovi Cetine.

Oj Cetino, tija voda hladna,

Tijo reci, sela ne zanesi.

Spremiv se na put u srednju Dalmaciju, moje su misli usredotočene u rieci Krki i Cetini, u prvoj vodi Skradinskoga Buka, u drugoj vodi slapova Velike i Male Gubavice, koje sam tek poznao po slabim opisima, jer nam rieke Cetine do sada nije nitko opisao stručno, ako i ima tu i tamo raztresenih bilježaka. Neumorni Fortis opisuje nam njezin postanak i drugoj knjizi svoga djela, a Veliku Gubavicu predočuje nam na posebnoj tabli.

Prezaslužni bečki geolog Kermer bio je i na slapovima Cetine, te veli, da bučina, što ga ona stvara kod Dvorja stoji uz bok prvim prirodnim ljepotama Dalmacije, a slap Gubavica, kako je alpinskog tipa, suparnica je opjevanih švicarskih slapova.

Kako nisam do onda vidio kanjona u domovini, kako Hrvatska ne ima nijedne rieke sa slapovima Krke, zanimala me je i uzbudila Cetina tako, da nisam cielu noć spavao i ne znam koliko sam puta pogledao na uru, koliko puta odgrnuo zavjese, da vidim da li se dani.

Don Škarica je uranio, kao svakoga jutra, i najprije pošao pred stol božji, vratio se kući, gdje je našao i Pilipa Jerčića, koji će me voditi na Cetinu, dok

se starina spremio, da me izprati na vrh Gradac, što se uzdiže tik Podgradja od kojega vrha i selu ime.

Prošlo je sedan sati, kad smo krenuli na put i tik sela počeli uzlaziti kamenim vrtom, dakako i ovdje bez puta i staze, jer i valja medju pećinama tražiti prolaze i pećine kadkad i obaći.

Kako se u Dalmaciji neumorno, dá strastveno ošumljuje, a ošumljuje najvećim uspjehom, našli smo i na Gradcu mladi nasad borića. Pao mi u oči jedan „šestilj“ (*Acer monopessulanum*), moji ovdje zovu „Kjen“ uz kojega se prislonila na 2 m. visoka Efedra izpreplela ga i spustila se poput žute omele (*Loranthus europaeus*.) te podala stablu neobično obličje. Kako mi za ovu bilinu ne bijaše poznato hrvatsko ime, pa ga ne bilježi ni Roberto Visiani, zanimalo me, da li je ono poznato Pilipu. Vidio je, da sam se zaustavio pred „Kjenom“ i ogledavao Efedru, pa mi sam reče: Mi ovo zovemo gospodine „Krka“.⁵³ Uistinu su grančice Efedre tako krke (krhke), da se u rukama razpadaju, a nalikuju tim svojstvom, ali i oblikom kositernici; (*Equisetum hiemale* i *Zinnkraut*), kojom se nekoć i u nas laštilo kositreno posudje. Raste na Gradcu i pucalina, koju sadimo po perivojima, grabrić (*Carpinus orientalis*), glog, u razpuklinama paparad zlatnjak (*Ceterach officinarum*), pa je tu i kotrljan (*Eryngium amethystinum*), koji je modar poput dragog ametista, dok je gospina kadulja (*Inula candida*), sva biela poput mlieka, stablika joj kao bielom paučinom opredena. Pokrila malone cio Gradac. Na Gradcu bijasmo za nekoliko časaka, i kad smo zahvatili najvišu točku, dočeka nas studen vjetar, protiv kojega je valjalo kabanicu zakopčati i gdje se uz more stere brdovita i gorovita zemlja, kao što je to Dalmacija, tamo uživaš vidike za svakoga vrha i vršića, a bili oni i susjedi, podaruju ti razne vidike, u Dalmaciji vidike trajne uspomene. Tako je i na Gradcu, no njegov vidik spada medju riedke, jer mu je položaj veoma sgodan.

Okrenuv se prama sjevero-zapadu zagledan na lievo Dinaru i Poljičke planine, na desno Mosor, a na njemu jednu golemu opruženu (flach) kosu stieniu, koja se nagnula poput kamena krova veličajnoga mosorskoga samograda.

⁵³ Po vrsti je to Ephedra fragilis var. campylopoda.

Pod nama gledasmo u pitomo Podgradje, iza njega na Humac pak Kostanje, medju kojima leži staro vrelo Seždan. Starina Škarica upozorio me, da ono ime potiče od rieči „Se zda“, ta rieč da je glagolska „zdn, zdenac“. U Poljicima zirnuli smo od Podgradja preko Studenaca do Kostanja i onda oko zaustavili na Maloj Botajni, koja dieli Poljica od Krajine.

Duboko pod nama zagledasmo Cetinu, gdje se lašti medju šumovitim vrhovima i vinorodnim bregovima, a uz nju bielu cestu, koja ju zarubljuje uz obalu desnu i lievu.

Kad sam se okrenuo prama jugo-istoku potreslo mi dušom opet veličanstveno Biokovo. Ovamo uz cestu prihalo se Zadvarje, poviše njega koči se utvrda Dvarje, gledasmo Orje, duboki dol pun vinograda i maslina i opet Cetinu, koja se prelievala modro-zelenim sjajem.

Prama zapadu u modrilu se neba bielila Gola brda i Sv. Lovreč, a sprieda daleke krševite krase; vidi se Svib, Aržanov, Kumovi (Humovi), Šestanovac, Blato i druga mjesta.

Prošlo je osam sati kad sam se oprostio sa Don Perom i počeo se spuštati niz obronak Gradca. Pilip je lagano koračao, svaki čas stao, da nadje izlaz medju onim škrapama. Na jednom dignuo desnu nogu i kliknuo: Zmija, gospodine! Kako bijaše to tek druga zmija, koju sam na ovom putu susreo, nagnem se nad Pilipovo rame, da vidim kakova je to zmija. Bila otrovna pepeljuša ili poskok (*Vipera Ammodytes*; Sandvipser), naša najljuća otrovnica, koju Pilip zove „šarulja“ pod kojim je imenom poznata i drugada po Dalmaciji.

Da mi ne uljezne pod pećinu, dignem štap i udarim je dalje glave dva puta, dignem ju i bacim daleko od sebe.

Da me je vidio sada upokojeni prijatelj Luka Turčić, bivši župnik u Novoj Gradiški, sigurno bi mi rekao bio: „Dragane, ja sam ti taj štap poklonio, da njime putuješ krasnim krajevima domovine, ali ti ga nisam dao na Kalniku da njime tučeš i ubijaš gadne zmije!“

Da bijaše tako, odvratio bih pobratimu Luki: „Istina je što si rekao, ali da nije toga štapa, zmija bi ostala bila živa, pa bi od njezina ujeda nastradala koja ovca, ako i ne čovjek, tvoj je štap učinio dobrotvorno djelo, bacio se na „zmijska studija“ i ubojstva; oprost mu Lukaču dragi.“

Sa obronka Gradca smetnuo sam pred oko kraj; kojim mi je valjalo poći do Cetine, zovu ga Stajine i užasan je to krš, a golo kamenje, kao da bi razsijao. Medju razpuklinama prihalo se ipak toliko zemlje da je poraslo i nekoje bilje, a u hiljadama biela scikalina (Cirsium Acarna) posuta jasno – žućkastim bodljama. Našao sam i glog kao onizak grmić, sbijenih grančica, koje bijahu pune crvena ploda. Medju škrapama, u toj goleti, u najvećem, žaropeku sunca rastu i „Kjenovi“, koji budu na po metra debeli, što svjedoči, koliko im hrane priviđa ono krševito tlo. Dalje tamo prelazi kraj u šumu Ljut, najveću šumu u na ovom krasu u kojoj stoje stabla podaleko već prema tomu, kako je koje uhvatilo mjesto, da se razvije.

Medju onim škrapama susresmo i jednu ženu, koja je kamenjem stupala tako lakim i sigurnim korakom, kao da ide putom utrenikom, gledajući preda se, a išla je naglo, kao da se žuri, a svakako zato, da se što prije rieši žestokog kamena.

Da se ne preplaši, doviknuo sam joj iz podaleka „dobro jutro“, no unatoč tomu se prepala, kad je na tome mjestu zagledala „gradskoga gospodina“ i pitala nas kuda krećemo.

Imala je i pravo, jer ovuda malo tko polazi do Cetine, već krene iz Omiša do Zadvarja, da od ceste gleda Malu Gubavicu dok mu Veliku zatvaraju stiene. Valjalo je poći na desno i Filip me upozorio, da ćemo sada poći krajem „Strašno“.

24. V. 1906.

U hrvatskom primorju leži u sklopu obručkom Pakleno, u južnom Velebitu imamo Veliku i Malu Paklenicu, a iz srednje Dalmacije pridružuje im se Kraj, kojega odaje i označuje samo ime.

„Strašno“ je puno stiena, škrapa, razsjelina, razpuklina, griža, krasa, kostrilja i prolazeći njime više sam puta škrinuo zubima i sustao, da si medju onim „strašnim kamenjem“ dahnem i znoj otarem. Ne ima tu ni staze ni puta golema kraska ravan kao da se razpucala u sve one vrsti kamenja, koje sam iztakao. Valja poći medju pećinama čas ravno, čas ih moraš obaći čas si koraknuo dva tri puta i ne možeš dalje. Filip sustao je nekoliko puta i nije znao, kamo da krene, dapače ni kamo će položiti nogu, popeo se na koju

stieniu i obazirao se, da nadje novi izlaz. Išli smo korak po korak, kad nam bijaše svladavati drugu zaprjeku, počela se najjavljati diraka ili drača (Paliurus australis; Stechdom), jedan od naših najtrnovitijih grmova i jao si ga onomu, koji bi zapao u njezin guštik jer bi mu odielo bilo jedan dronjak. Obično izraste diraka u grm, mi tu se razvila u 3 m. visoko stabalce, bujno se razgranala, a po grančicama obilato naoružala svojim trnovima – blizancima, u koje si valja uprijeti oko, da te ne zakuče. Gledao sam pred sobom cielu „šumu“ dirake, prvu koju sam do sada vidio, a pokrila je cio prostor do Velike Gubavice. Pilip bi izpleo grane da možemo proći, a ja sam imao paziti, da koja grana ne popusti, jer bi me bila udarila u lice i teško ranila, a možda i izbola oko. Držao sam pred licem štap i tako se pomalo preko „Strašnoga“ pomicao. Potužio sam se Pilipu na taj grm, on mi reče, da raste samo na dobru tlu „Gdje je drača, puna bačva“ t.j. da tamo poraste puno vina, pa ima u okolini Senja vino, koje zovu „dračevac“.

Išli smo medju ovim stjenama i dirakom kao dusi, jer nije bilo kada, da razgovaramo, trebalo je paziti na noge, trebalo čuvati lice, trebalo paziti da noga ne zapane u koju razpuklinu, jer bi pukla, kao da je od stakla.

Na jednom stanem i prisluškujem, prinesem i ruku k uhu! Kako da čujem muklu grmljavinu, koja dopire do mene iz daljine. Pod nogama oćutih trzaje, kao da se zemlja trese. Kako sam sustao, stane i Pilip i vidi, da prisluškujem.

- To je gospodine buk, to Velika Gubavica!

Stupali smo od pećine na pećinu, izašli iz guštika kad se na jednom preda mnom stvori silno, golemo i veličanstveno Biokovo, dok pod sobom zagledah Krilo Cetine, korito, kakovo ne ima nijedna hrvatska rieka. Ugledao sam prvi puta „bućinu“ ili „kanjon“, kojim se probija Cetina.

Bućinu stvaraju nekoliko stotina metara visoke, a ne koliko hiljada duge vapnene, okomite pećine, koje su tako uske da se korito Cetine ne vidi, samo se čuje strašna buka slapa.

Cetina, nekoć zvana Hippus i Tilurus, najdulja je rieka Dalmacije, koju jedni ciene na 98, drugi na 102 km. duljine, dok je široka 43 m.⁵⁴

⁵⁴ Glede duljine Cetine nisu pojedini pisci suglasni po Petermanu duga 98 km po Chiudini Vrljka, u Spljetu 1885. str.6, 97 km, po drugima 53 milje, a široka do 30 m.

Izvire na sjevernom rubu Cetinskoga polja, između Gnjata i Dinare iz više dubokih vrela (Milaševo, Batićino, Vukovića, Radelića i Baroševno Vrelo). Protiče nekoje ravnice i Sinjsko polje, razlieva se u močvare, stvaraju male otočiće i teče lieno i slobodno sve do Trilja, gdje stisnu ljute pećine. Teče od sjevera k jugu, skrene prema jugoistoku velikim koljenom prema Zadvarju, otkuda upravi tok prema zapadu, rješivši se onoga veličajnog kanjona. Prvi puta surva se Cetina Garjačkim slapom dva km. od Vrlike prema sjeveru, koji je veličanstven malne kao Skradinski buk. Poslije surva se Cetina po dva puta, prvi put u Velikoj, drugi puta u Maloj Gubavici. Tu i tamo pošao sam po pećinama i četverice dok sam se tolko primaknuo, dok sam zagledao do 48 m visoki slap, što ga stvara Velika Gubavica.⁵⁵ Tlo ti se pod nogama trese, litice stenju, pećine ječe. Užas i strahota prirodnoga veličja razgalila se pred tvojim ukočenim i slabašnim tielom, pred tvojom uplašenom i uzburkanom dušom; dà užas i strahota!

Fortis zove ponore Cetine divljima i strašnima; tamo bi mogao prebivati samo čovjek do skrajnosti zdvojan, čovjek, koji mrzi svjetlo, ljude i samoga sebe. Ante Kuzmanić piše o Cetini g. 1844. u „Zori Dalmatinskoj i ovo: ... „Pošao k zapadu malo podaleko od Zadvarja, dodje se na vrh visoke i strašne brine. A kada se čovjek nada nju nadviri, može gledati veliku gubavicu gdi se obara između velikih strahota kojizih malo ima na svitu jer i sam Fortis priznaje da ni u planini Pilato u Elveciji (Švicarskoj) neima grdnijih razvaletina i vrleti.“

Na ljutom kršu do Podgradja zaustavlja te ponosita obala cetinjska. U ponoru dva slapa, Velika i Mala Gubavica, to su u naravi dva grozna samotvora, kakvih je malo gdi na svijetu. Velika je Gubavica veličanstvena s' nje mutne i stravne grdobe“ (M. Pavlinović).

„Ovaj slap sasvim je različit od slapa skradinskoga i sve strahovito, sve grdesno i zloudarno tamnilo hridovitog korita, i sinja pučina toga bezdana i grozdovita golota grdnih poletina, nasumice strovaljenih, strpanih i nisom navaljanih rek bi da su ostatci užasnoga spomenara mržnje i holosti, što vili digoše mu bogove. Tu već nije prirode, jer gospodnje grdesni tišmen... Velika

⁵⁵ Izgleda visine Velike Gubavice nisu pisci suglasni. Fotris mu cieni visinu na 150 stopa, Petermann na 30m., Chuidina na 43., drugi na 48m.

Gubavica pada sa sto i pedeset nogu visine, dok skradinskoga slapa nije do preko dvaest i pet nogu.“ (Rieči La Vallee – a u prevodu Pavlimovičevnu). Uhvatio sam se rukama oko Pilipovog vrata, pritisnuo sam se k njegovu tielu, kao što se slabo diete pritisne uz majku i strahom i strahopoštovanjem gledao tu strahotu nad kojom je letilo jato divljih golubova koji gnjezde u tamošnjim špiljama. Sa suprotnih golih klisura donosio mi vjetrić, poj nepoznate ptice; ona veselo poje, a ja čovjek – drkćem.

Silne su pećine koje sapeše Cetinu, a dvie se uzdigle poput veličajnih stupova pod kojima leže stiene koje je oborila i survala u bog zna koliko duboki bezdan. Vidi se samo biela, gusta pjena iz koje se diže oblak do visina biokovskih. Cetina se obara nizdolicu, skače, praši, tutnji, dok ju dvie ljuti ponovno ne sapnu. Kao da od užasne boli jeca, kao da se vije i previja, pjeni se, ponovno, skače, bukti, grmi, trese, zveči, odjekuje, suzi se na koji metar, hrli dalje, dok se Malom Gubavicom strmoglavljuje ponovno u bezdan iz kojega riešana, spašena dobiv oduška, zalazi u zeleno i kameno polje prama Podgradju.⁵⁶

Pilip je želio, da se po pećinama spustim bliže k Cetini, dapače me je nizbrdice htio povesti do jednoga mjesta s kojega bi gledao bio cio slap, ali mi se nije dalo na taj vratolomni put, pak još k tomu do ruba obale uz koju se one stiene uzdižu kao golemi zidovi, kojim s nijedne strane ne možeš segnuti kraja. No da me isviedoči kako se lako silazi, htio je poći do Male Gubavice, rekavši, da bi se za pō sata povratio. Kazao mi je nekakvu kamenu stazicu, kojom se spuštaju do vode pastiri, no ja te stazice nisam vidio, ali ni pristao, da me pusti sama i da se spušta u onu potresnu propast.

Do Velike Gubavice došli smo u 9 i ½ sati, boravili tamo dobra pō sata i onda se istim putem počeli vraćati. Krenuli smo ispod Gradca, pa onda duž cieloga sela i poslije 11 ure, u žaropeku sunca, došli u Podgradje, Pilip vikao kamenju lagan i okretan, no ja satrven do kraja.

29/VI.

⁵⁶ Visinu Male Grbavice cieni Petermann na 7 m., dok je po drugima visoka 35m.

Godine 1831. prvi puta je zagledao „Gubavicu“ Ante Kuzmanić, bivši urednik „Zore Dalmatinske“ i o njoj napisao članak g. 1844. u br. 31 (str. 247.) spomenutoga lista. Kad ju je zagledao, čudio se je njezinu imenu i palo mu na um, da pita, što će to da znači. Ljudi su mu onda kazivali, da je to ime postalo, što odavna „gubavci“, a suviše i svrabljivci tamo zalaze za svetoga Ivana Svitnjaka, i prije sunca peru gubu i svrab kupajući se pak da od te bolesti toliki ozdrave, te zahvaljujući Bogu i svetomu Ivanu, idu svojoj kući zadovoljni i veseli. Tako je zabilježio zaslužni Kuzmanić, jer mu tako pričao narod, kako priča u Omišu i oko Zadvarja, u Podgradju i okolini i danas. To me je ime mučilo i toga sam radi uzeo u ruke Rječnik „što ga izdaje „Jugoslavenska akademija“ dio III. i na stranici 487. čitao ovo: „Gubavica. Nejasna postanja (Budmani) Ovako se zovu tri slapa u Dalmaciji. U Vukovu rječniku „name für drei Wasserfülle in Dalmatien. Jedna je Gubavica u Krki više Knina, a u Cetini su više Zadvarja dvije: „Velika i Mala gubavica, valja da je jedna od ovijeh, što se spominje XVII. vijeka“.

Uzmem u ruke „Dra Fridrika Umlaufa: Zemljopis za donje i srednje razrede gimnazija i realaka, a II. popravljeno izdanje, koje je priredio Gavro Manojlović (Zagreb 1890.) da vidim ne bi li tamo što našao o tom imenu. Po profesoru Manojloviću „gubavica“ je ono što tudjom rieči zovemo „Matarakt“, odnosno slap velike rieke. Kako mi bijaše poznato, da se prof. Manojlović, pišući spomenuti „Zemljopis“ obzirom na narodnu geografsku terminologiju, poslužio radovima beogradskoga profesora Jovana Cvijića, potražim „Prosvetni glasnik“ godinu VIII. (1887.) i IX.(1888.), da vidim što o „gubavici“ piše taj dalekoznan stručnjak i učenjak. U godišnjaku VIII., na strani 910. piše o „slapu“, pa nastavlja: ... Pa i slap Cetine, koji se zove „Velika Gubavica“ i koji je lepo opisao opat Fortis, odgovara pomenutoj definiciji (naime definiciji „slapa“), pošto se i tu „voda survava sa visoke hridine (do 100 m.) uz silnu buku i muklu tutnjavu“.

Tako prof. Cvijić i po tome znači „gubavica“ slap velike rieke.

Poljica.

25. rujna u jutro oprostio sam se sa kamenim domom Don Petra i njegovim „domarima“, ali se nisam oprostio sa starinom, koji se spremio, da me isprati do Kostanja, susjedne župe podgradske. Pošli smo u 7 i pô sati kamenom cestom, koja presieca ciela Poljica i uz put tu i tamo postali. Stali smo kod Ostrovice, gdje mi na stieni Don Pero pokazao veliki kameni križ na koji se uzpne kostanjski župnik, kada na Markovo blagoslivlje polja, pokazao mi pod cestom i jedno vrelo dobre pitke vode. Izpod jedne kuće vide se razvaline; bijaše to turska utvrda, koju je digla barutom u zrak Mare Kosović a snjome i tursku posadu, kojom je prilikom poginuo Topan-paša. Stali smo i onda, kada mi je Don Škarica pokazao razvaljenu kuću Frana Gojsalića, predposljednjega kneza poljičkoga. Propala knežija, umro knez, razvalio se kneževski dvor, a sačuvalo samo predaja na ona blažena vremena kada se je u poljičkoj knežiji slobodno vijao svileni barjak sv. Jurja! Susreli smo nekoje seljake, koji su nas pozdravljali sa: „Dobro vam jutro“ ili sa: „Dobro vam priti!“

Kako sam svoju prtljagu poslao napried, a s njome i pismo Frana Ivaniševića, znao je župnik u Kostanju, da ćemo doći i došli smo pred dvor u 8 i ½ sata, tako je blizo jedna župa do druge, kojih ima u zaselima u celim Poljicima 16.

Jure Marušić primio me veoma ljubezno i odmah me zamolio, da bi kod njega ostao nekoliko dana, što ne bijaše moguće, jer sam još istoga dana morao krenuti dalje. Prošli smo pred župni dvor i tu sjeli pod brajdu, sa koje je visjela koja stotina preliepih grozdova „vugave“ od koje se pravi najplemenitije dalmatinsko vino. Posjeli smo oko kamena stola, a domaćin nas ponudio dobrom šljivovicom i konjakom. Od vugave zobao sam grozdove, koje mi srdce zaželjelo, a od domaćina čuo, da budu grozdovi kadkad i 2 i ½ kgr. težki, a g. 1904. da su našli grozd, koji bijaše dug 75 cm. Evo i takovi grozdovi rastu po dalmatinskim pećinama i kamenju! Tu smo sproveli u preugodnom razgovoru dulje vremena, kad se digne Don Pero, da se sa mnom oprosti, jer mu valjalo poći u Podgrađe. Oproštismo se, a oprostismo uz zagrljaj i poljubce u stalnoj nadi, da ćemo se vidjeti prvom prilikom. Zadao sam tvrdu rieč, da ću što prije doći u Dalmaciju, svoj mu put javiti i u Omišu se s njime sastati.

Don Jure poveo me cestom uzbrdica otkuda sam razgledao okolinu Kostanja i u njoj vidio baš liepa i brojna „poljca“, kojih su puna „Poljica“ i valjda im od tuda i ime. Okolina je puna vinograda, koji se i tu sve to više šire. Živa se stiena razbija, kamen se lomi, zemlja-crljenica rukama zgrće i u nju sadi vinova loza, najobičnija kulturna bilina Dalmacije. Vidio sam cestu, koja vodi u Blato, imao i za tamo preporučno pismo Don Frana, imao pismo, ali nisam imao vremena, da i to mjesto obadjem, da obadjem i Gradac, kamo bi svi knezovi pohitili bili pod zastavama, da biraju velikoga kneza i da se poslije izbora u njega tri dana časte i vesele.

Došlo vrijeme i k objedu; pošli smo u prizemnu sobu i čim sam unišao pala mi u oči krljetka, a u njoj modrokosi. Od Don Jure doznao sam, da se ova plemenita ptica gnijezdi po grizama oko Gradca, Seoca i Studenaca i da ju obično vade djeca. Hrane ih voćem, po malo mesom, leptirićima i drugim zareznicima, a vole i suhих smokava, koje su i sada imali u krljetci i koje im podavaju i u zimi.

Na stol došla juha sa tjesteninom, poslije bravetina i pečeni pilići, dvie boce vina, a u jednoj ono poput zlata žuta „vugava“. Objed nam je spremio župnikov brat, a spremio ga tečno, jer su gospodarice u dalmatinskih svećenika riedke. Ovo mi je palo u oči, a kad sam pitao zašto je tako, rekoše mi, da ne trebaju gospodarice, kad ne imaju gospodarstva, a ono malo, što imaju, da si lako uredi sami.

Od strane domaćine pala je jedna žarka nazdravica, na kojoj sam se zahvalio toplim riečima, pa i komu da ne poskoči srdce, kada je u tako divotnom kraju kao što su naša Poljica.

Župnikova braća mnogo su mi pričala o ljepotama kraja i žalila, da ne mogu poći do njihova starca – otca; koji bi me vrlo liepo primio, a vidio bi tamo kraj, kakovi su u Poljicama riedki. Zadao sam rieč, da će to biti onom prilikom, kada po drugi puta dodjem ovamo, i kad ću medju njima boraviti i koji dan.

Odbila je jedna ura, a mi se spremali na put, da dodjemo do Zvečanja i da tamo prenoćimo. Napravismo račun, ali bez krčmara, jer se prevarismo i mi mjesto prenoćili u Zvečanju, prenoćismo u Ostrovici kod župnika Mihovila

Dubravčića. Poslije jedne ure evo nas pred dvorom gdje se oprostismo sa braćom, da krenem u nove poljičke krajeve.

8. VII.
906.

Koraknuli smo tek nekoliko puta, kad se kamenim putom počesmo spuštati nizbrdice i tri nam sata i pol nije noga dotaknula zemlje. Prolazili smo kraj vinogradâ, a medju onim gromačama kuhalo je od vrućine kao u kotlu, i nismo dugo išli, kad si i Don Jure počeo tužiti na vrućinu.

– Vruće je gospodine, jako vruće, a ja da se malo našalim, dodam: Pa kako neće biti vruće, kad nas izvana grije sunce, a iznutra vugava, i podjosmo preko narušena kamenja dalje, spuštajući se koritu Cetine. Kako bijaše vrijeme „jamatve“ (berbe, branja, trgote), sreli smo, uz put po kojega konjica koji je do posljednje dlake znojan, uzlazio oprčenim mješinama, koje bijahu pune mošta. Čovjek se mora čuditi kako konjici i magarci mogu podneti onu žegu, a diviti se, da je podnosi čovjek – seljak u onom debelom odielu, sa onom malom crven-kapom na glavi po kojoj ga sunce pali, no on voli podnositi i najveću vrućinu, nego da odbaci svoju kapu i da ju zamieni slamnatim šešiom.

Put je pun narušena kamenja i pećina, koje spriječavaju slobodno koracanje i valjalo mi paziti, kamo ću položiti nogu, a pogotovo, da ne dospije medju razpukline. Don Jure stupao je kao po „asfaltu“, išao je tu i tamo „na pamet“ t. j. nije ni o tlo ni gledao. Takav je i narod, tielo mu gibko, okretno, lako i stupa od kamena na kamen, kao da znade svakomu za mjesto. Ovoj gipkosti i lakoći tiela čudio sam se poodavna u primorju, no u Dalmaciji su ljudi gibki i okretni kao kune-zlatice.

Začusmo šum vode i zagledasmo po nama Studence, u hidrografskom pogledu svakako jedan od zanimljivijih krajeva Dalmacije, koju ću potanje opisati drugom prilikom.

U Studencima ima na stotine vrela (studenaca), ima mlinica i stupa za sukno, ali ima i slapova i cijelih brdašca od sedre (ne „sadre“), koja nam

svjedoči, kako je voda vapnovita. Na desnu ruku izdigle se griže, visoke, okomite i na dvie ure daleke stiene, najimpozantnije griže, koje sam gledao u srednjoj Dalmaciji, po kojima gnjezde modraci.

Svi potoci, potočići i vrela izbijaju izpod onih griža i hrle preko i kroz sedru nizbrdice k Cetine. Kako sedra svojim oblikom oponaša koralje puna je šupljina, a ogledaš li samo jedan stručak, vidjeti ćeš u njemu na stotine rupica kroz koje teče voda, odnosno biela bjelcata pjena. Šupljina i šupljica ima na hiljade, a slapića u svim mogućim prilikama na stotine. Ovaj kraj prepun „sedre“ zove se „Sedrenik“, a najljepšim mu je uresom slap (vodopad) Oblačnik, koji se ruši preko 20 i više metara visoke stiene, rasprašujući se u maglu, u „oblak“ i kada pada, valja izpod njega trčati, da ne promočiš. Kada voda u Cetini padne, onda ne staje slapa, on presuši, ali ne presuše ostali studenci, što odaje, da imadu svoje „podzemne“ pritoke, a voda da im ne pritiče iz Cetine kod Blata.

Kada stanovnici u Kostanju i Podgradju čuju buku Oblačnika, znak je, da se promienilo vrijeme, nastala kiša i „bura je gotova bez poreka“, a nasuprot kada šumi i odjekuje voda Gubavice, sigurna je jugovina i kiša. „Opaženo i prokušano bez ikakove dvojbe“, kako mi pisa Don Škarica naknadno u pismu od 11. studena lanjske godine.

U Studencima svratili smo se u mlinicu Jurjevića Karla, da razgledam mlin i stupu i da se napijem hladne vode. U mlinici ima više žrvanja, a stupa na kojoj se „stupaju“ bielci i sukno, tako je primitivna, da nigdje u domovini nisam vidio takove sprave, a ipak radi, i Karlu služi novaca. Pojeli smo i sladko se napili vode, do volje se ohladili, a onda pošli do napuštene mlinice Gojsanića kraj koje bukta voda umjetnim slapom. I tu se nagomilala sedra a po njoj bujala paprad gospin-vlas od koje sam složio nekoliko brojka u svoju botaničku mapu.

Išli smo sedrenim putem, kao idemo krupicom i zaustavili se, da razgledamo drugi slap u Cetini. Sedra je pregradila celo korito rieke i staložila ju na nekoliko metara debljine, a voda bukta tako, da se ne vidi nego pjena, koja se visoko u zraku razprašuje. Slap je visok 4 – 6 metara i u njega ne odlučuje visina, već množina vode, koja se surva u duboki bazen, kojim kao da se razlilo mlieko, a bieli valovi kao da su velike grude sniega, koje padaju dalje

u korito Cetine. Dalje slapa su opet mlinice i stupe zaokupljene samom pjenom kojoj liepo pristaje naokolična zelen i oni mladi, sočni jablanići. Dodjosmo u najveću dubinu puta, stajasma tik rieke, koja nas ovdje ostavlja, da se savije velikim „koljenom“, i da krene prema Omišu i da se izlije u more. Nedaleko koljena prima Cetina jednu sušicu, koja si korito uzdubla u tvrdoj litici i dovalila silne balvane, koji odavaju njezinu snagu. Da je prije kratka vremena buktila, svjedočila nam u „kotličima“ preostala i kao suza čista voda.

Sad se je kameni put počeo uzpinjati i mi došli na „Poziralo“, otkuda smo „zrieli“ na Cetinu, one brojne slapove u Studencima, a u pozadini na Biokovo i njegove goleme ukočene stiene. Tu smo postali, da uživamo ovu velebnu prirodnu sliku, kad daleko od nas ugledasmo čovjeka, koji se spuštao k nama preko onog kamenja, kao da leti zrakom. Bio to momak po kojem sam poslao prtljagu u Ostrovicu; mi ni na pō puta, a on se već vraća. Na polazku reče nam: „Dobro vam priti“, i odbrza kamenom nizdolicom.

Četiri su ure prošle, kad smo došli u Zvečanje, i opet u selo srednjih Poljica. Tako smo ožednili, da su nam se već usta liepila, ali se nadali, da ćemo žedju ugasiti u župnom dvoru, no kad tamo ne ima u dvoru, ni oko dvora žive duše, pak ni u selu ne mogosmo dobiti vode, a do Ostrovice imali smo još dobru uru hoda.

Cielo Zvečanje mirašalo od grždja, a pred jednom kućom zagledam seljaka, koji je mastio groždje, a gazio ga nogama, kako se u nas gazi zelje ili kupus. Bačva bila visoka do dva metra, duge se nisu doticale, već medju njima bile „riežke“ kroz koje se cedio mošt prama kamenu koji bijaše na okolo bačve uklesan vienac (žlibić), a iz ovoga tekla sladka tekućina po cievi u klet i u posudu.

Sve smo se to više uzpinjali, domogli se hlada, malo dahnuli, ali i umuknuli, a odlanulo nam kad na visu zagledasmo ostrovičku crkvu. Izmotav se izmedju gromača, upravismo put župnom dvoru, kamo smo stigli u 5 sati i četvrt. Primio sam župnikov brat i odmah skočio po Don Miću, da mu najavi naš dolazak, jer je i on mastio groždje u crkvenoj klieti. Bili smo pod rodoljubivim krovom i bilo nam je dobro, a društvo ukrasila i jedna gospodjica iz polja kaštelanskoga.

#

Drugoga dana u jutro pošao sam do crkve i odavle gledao one brojne kamene vrhove Mosora, koji su malone goli, gobati, prava slikai prilika krasa. Oko crkve ima staro groblje a svi su grobovi pokriveni velikim kamenim pločama. Upravio sam oko i prema zapadu i tu zagledao dvie kule: Miloslavić i Boletić – kulu i seljak mi Biskup o njima nešto pričao. Bio sam i u kljeti, gdje se groždje mastilo, a svi radnici bili obojeni od crna groždja. I ovdje, kao i u našem primorju, među pred pipu „Šparogu“ (*Asparagus acutifolius*), a među ju zato, da se mošt kroz nju čisti, ili kako se kaže, da vino bude „vedro“.

Don Jure otišao u jutro kući deležancom, dok sam se ja za put spremio po podne, ali ne bijah siguran, hoću li toga dana osvanuti u Splitu, što ovisi o tome, bude li u kolima mjesta; ima li mjesta ideš, nema li mjesta ostaješ tako dugo, dok uloviš mjesto. K objedu smo pošli rano, a onda se kamenim strmcem spuštali prema cesti, da tu pričekamo kola. Don Miće pošao im u susret podaleko, a mi nestrpljivo čekali, hoćemo li dobiti mjesta. Začusmo štropt, zagledasmo kola i u kolima Don Mića, koji nam maše rukama, da ima mjesta.

U kolima sjedio neki liečnik svojom suprugom, prisjela gospodjica još s jednom djevojčicom, stisnuo se nekako i župnik, a ja posjeo na bok tik kočijaša, pa hajde u ime božje dolje Poljicima. Za $\frac{3}{4}$ sata dodjosmo u Gata, gdje sam našao cigara, župniku se na usrdnom primitku zahvalio i krenuo dalje. Vozio sam se gledajući u sunce, a kišobran nisam mogao otvoriti, jer bih bio smetao kočijašu, valjalo je dakle vrućinu strpljivo podnositi i znoj marljivo otirati. Zavojima počesmo se uzpinjati novom cestom, ali nije tako htio jedan seljak, koji je magarca oprtio sa dvie mješine; on će starim putem, on će priečcem, no magarcu se omakne noga i on se srušio na uznak.

Seljaku izpao štap iz ruke, dok je žena briznula u plač. Uprli obojica živo i dobro se namučili dok su magarca sa mješinama digli, i krenuli dalje, ali ne priečcem, već novom cestom.

Kad dodjosmo na vrh planine, zagledasmo daleko pod sobom Cetinu i nekoje kuće u Omišu, a onda krenusmo put Tugara, krenusmo prema mjestu za ime kojega sam čuo djetetom, a ima ga ugledati tek nakon 40 i više godina.

Opet mi se povraćale u pamet rieči učitelja, koji nam pričao o dolazku Hrvata i u toj misli zagledah u Tugarskom polju i Tugare.

Po ustmenoj predaji utemeljena je župa poljička godine 1015. u ono vrieme, tri sina velikoga kneza Miroslava: Tješimir, Krešimir i Elem, odseliše se s nekoga nesklada iz Bosne, što se dogodio izmedju gospode i kralja. Nakon obijanja i skitanja dodjoše u Zvečanje i Ostrovicu dovode Pokornika i našavši tu zgodnu i pitomu zaklonicu sa liepim poljcima, tu se nastane i sagrađe ponosite dvore od kojih se i sada zidovi u bitnosti nahode.

Tješimir uze zemlje oko vode Gubavice izpod Zadvarja do Gradca usred Poljica, Krešimir od Gradca do vode Žrnovnice i sjede u Dubravu, a Elem podje u gornja Poljica, od Dugopolja do Radopolja i diže kulu u Srinjanima. Po jednoj izpravi pobjegoše Miroslavovi sinovi iz Bosne g. 944., kada je ban Pribina ubio njihova otca, koji je g. 941. kao kralj Bosne i Dalmacije vladao.⁵⁷

Poljička nam poviest o peteroj braći i dvim sestrama ne bilježe ništa! Došli smo u Srinjine, gdje su nas nekoji seljaci pozdravili sa: „Dobro vam po podne!“, tu malo odmorili i krenuli dalje. Iz daleka zagledasmo tik ceste žensku sa pokrivenom košarom, ali joj kočijaš već iz daleka mahnuo rukom, da nema mjesta. Kad smo stali, primi jedno pismo i reče joj, da dodje sutra, pa ako i onda ne bude mjesta, može doći i preko sutra i punom košarom po onom žaropeku i škrapama i opet krenuti kući. Spuštasmo se nizbrdo, dodjosmo napokon u hlad, koji je pao od planine i zagledasmo kod Žrnovnice uz cestu opet dvie osobe, koje čekaju naša kola. Bio je to župnik i valjda njegova gospodarica, koji se spremili za Split.

-Ne ima mjesta, reče opet kočijaš, a velečastni se češe za uho, i pogledava gospodaricu i moli, da bar nju nekako do Splita povezemo. Bila je krupna, opuna i jedva se smjestila, a kočijaš potjerao konje. Napokon dodjosmo i u Splitsko polje, kroz koje se cesta otegnula kao „po žnori“ lagano se uzpenjući pravcem prama zapadu, odnosno k suncu, koje nije marilo za moje ukočeno tielo i one debele kaplje znoja.

⁵⁷ Alfons Pavić pl. Pfauenthal: Prinosi povjesti Poljica (Glasnik zemalj. muzeja u Bosni i Hercegovini, 1903., str. Ova razprava seže od str. 59. – 109; od 241. – 272. i od 405. – 482. te je ukrašena sa 39 slika u slogu i sa više rodoslovja.)

Zagledasmo i Split, koji bijaše još uvijek daleko, a kad dodjosmo do prve kuće odlaknulo mi, jer sam se nadao, da ću se sada riješiti one „strašne“ vožnje dalmatinskim deležancom. No kola ne kreću do pošte s gornje strane, već nas voze cielom obalom.

Četiri su ure prošle, kad smo pred poštom stali, ja se spustio, a noge mi odrvenile tako, da sam se jedva dovukao do svoje sobice. Tu sam odbacio kaput, skočio na Trg zeleni sa bocom i zdjelom, da se operem, i ohladim i da malo počinem, ali me svladao umor i ja zaspao „kao zaklan“.

Između Krke i Cetine.

(Konac.)

Od Splita do Rieke.

17/III. 907.

u $\frac{3}{4}$ 12 pr. p.

Bilo mi je osobito milo, da sam boravio u Dalmaciji u vrijeme berbe ili po dalmatinsku „jematve“ i nikada neću zaboraviti one goleme vinograde, kojima sam prošao, vraćajući se iz Poljica u Split. Široka cesta prosieca Splitsko polje na uru i više daleko, a velike prostore u ravni nisu zapremila polja i nive, već sami vinogradi u kojime se goji ponajveć crno groždje. Cestom je prolazilo na stotine magaraca, konja, mazga i kolâ, koja bijahu natrpana mješinama u kojima bijaše onaj sladki dalmatinski mošt. Uz cestu, u vinogradima, kraj staza i putova, svugdje, „mastilo“ se u kacama groždje, skakala djeca, groždjem obojanim nogama, rukama i lica, sagibali se berači i beračice, a kad sam ušao u Split sve ulice bijahu pune bačava i mješina, u jednu rječ, cio grad bijaše zaposlen trgatbom. Tako bijaše u Splitskom polju, tako u polju kaštelanskom i trogirskom ili drugim rječima: od Poljica pa sve do drevnoga Trogira. Jedan dan, jedno narodno slavje!

U području trgovačke komore u Splitu rodi popiečno 600.000 hektolitara vina, koje se od onuda i izvaž, prijašnjih godina u Rieku, Trst, Mletke, no sada i u Francesku, Njemačku, Švicarsku, Belgiju i Holandiju. Od g. 1874. poskočila je ciena vina od 5 na 25 for. po hektolitr.

Kad god sam se povratio u Split, potražio sam svoga prijatelja Roku Slade-Šilovića, s kojim sam se upoznao na sveučilištu u Gradcu i tamo s njime drugovao godinu dana. Mnogo mi je pričao o ljepotama Dalmacije, mnogo pripoviedao o dalmatinskoj flori, o Trogiru, gdje se rodio i drugim dalmatinskim gradovima. Ne bijaše dana, da o Dalmaciji nismo raspravljali i ja mnogo puta teško uzdahnuo, jer me u ovu klasičnu zemlju srce vuklo odavna.

Došao sam u Split niti se ne nadajući, da ću tamo naći svoga dobroga prijatelja Roka. Povrativši se 11. rujna sa ruševina Solina krenem od kolodvora cestom prieko Pazara izpod iztočne strane Dioklecijanove palače

do svoga stana i kad sam došao pred gredska vrata, začujem glas: Karlo, Karlo!, i naglo se obazrem. Koga vide moje oči? Na vratima ljekarnika Ive Bučana prijatelja Roku, koji je k meni pohitio razkriljenim rukama, da me zagrlji i poljubi. Ovaj nenadani susret bijaše mi vanredno mio, ja se požurio kući, a onda do prijatelja da si pričamo puno, puno toga, jer se ne vidjesmo otkada je ostavio gradačku universu, položio tamo ljekarničke izpite.

Roko me riešio skupoga hotela, našao stan u privatnoj kući, ali mi preporučio i gostionicu u koju zalazi sa nekojim svojim prijateljima i znancima.

U gostionici Butira bio sam zadovoljan, pa je svakomu, kao i gostionicu Novakovu, komu nije do hotela, preporučam. U njoj nema „Jestvenika“, kao i po drugim gostionicama, već se jela nude „na pamet“. Gospodarov sin, mladić u cvietu života, služi goste i nudi im jela. Kad bi ga upitao: Šta je za jesti, sladko bi se nasmješio i rekao: Imamo: Riži, špageti, prženi grah, meso, teletine, pilića, tučetine. Znao sam za rižu, ali prvoga dana nisam znao, što su „špageti“ i pomislio, da to mora biti jelo, koje nalikuje „spagi“. Nisam se prevario! To su oni suhi i tanahni rezanci što se po dućanima prodavaju sa makarunima, a oponašaju snop tanahne špage. Smeo me „mali“ jedne večeri, kad mi ponudio „tučetinu“, jer nisam znao kakovo je pak to jelo, dok se nije na pladnju pojavila pečena „puranina“, a poznato je, da puru zovemo i „tukom“. Bila je dobra i govedina „na lovačku“, ali mi se „mali“ nije dopao, kad reče, da ima na juhu „Ejngusnudele“. Kako se to zove hrvatski? Ne znam gospodine, pa nije znao ni njegov otac. Rekoh mu, da uzme olovku i da si zabilježi hrvatsko ime: Ljevanke ili zaljevanke, kako te „nudele“ zovu u Gorskom kotaru.

Bilo je u gostionici 19. rujna, kojega sam dana bio na vrhu Marjana. Sjedim za stolom sa prijateljem Rokom, kad će zamalo ovaj stići do ljekarne, da ju zatvori. Povratio se, unidje bez daha i reče: Karlo, Ivanišević je kod Novaka, podjimo tamo!, i pošli smo, da lično pozdravim ovoga vrloga i plemenitoga župnika i rodoljuba, koga pozna ciela Dalmacija. Razgovaru bijaše vrijeme prekratko, ali mu obećah, da ću svakako doći u Jesenice i pod njegovim krovom i u okolini sprovesti koji dan. Ova se moja želja nije izpunila g. 1905., ali će se izpuniti g. 1907.

Prijatelj Roko poveo me i u svoj dom, da mi pokaže nekoje svoje „likrarnе“ radove, koje je priobćio o Trogiru u „Tršćanskom Lloyd“, ali mi pokazao i talijanski opis špilje Marine i štampao ga u br. IV. ovogodišnje „Prosvjete“. Od njega sam doznao za rukopis Andrije Andrića, bivšega ljekarnika u Trogiru, odnosno za „Katalog bilina otoka Čiova i Trogira“ od g. 1823., 1824. i 1837., koji je opis, odnosno floru, uredio po sustavu Linneovu i pribilježio 765 vrsta i dodao kasnije bilje, koje je ubrao u Padovi g. 1821. Rukopis zaprema 23 stranice manjega formata bez „Indexa“ i dodataka. Kako je trogirski flora veoma zanimljiva, a pogotovo ona susjednoga otoka Čiova, bilo bi veoma koristno, da se taj opis što prije priobći.

27. rujna u Splitu sam odmarao i spremao se u daleki Knin i njegovu okolinu, no oblaci, koji se počeli kupiti na daleku jugu, nisu dali slutiti na dobro vrijeme i toga sam se radi odlučio za povratak u Rieku. Mogao sam poći rano zorom, ali sam usvojio predlog da krenem u 11 sati u noći.

Uoči odlazka našli smo se u gostionici, a oko 10 ure krenuli do luke, gdje se već dimio parobrod „Croatia“, koji me je imao povesti od Splita do dalekoga Kvarnera. Izpratio me prijatelj Roko, pjesnik i pučki pisac Juraj Kapić i nekoji profesori hrvatske gimnazije na samu palubu liepoga parobroda. Kad je zvono udarilo po treći puta, a mornari utegnuli mostić, počeo se parobrod po malo pomicati i kretati, da ostavi veliku splitsku luku.

Prijatelji mahali rukama, šeširima, rubcima, ja odzdravljam i otro vruću suzu, jer sam teška i preteška srca ostavljao posvećeno tlo kraljevine Dalmacije i kraljevski Split grad.

Na parobrodu ne bijaše nikoga poznatoga, ako i bijaše mnogo putnika, a medju njima i veselo društvo djaka. Što je parobrod više odmicao, to se više gubio Split; svjetlo za svjetlom kao da mi pred očima gasne, a kad smo zavinuli oko Marjana, nestalo je i zadnje luči izpred očiju.

Šetao sam brodom, čas pošao na ovu, čas na onu stranu, no što je više omicalo vrijeme, to je na parobrodu pomalo zamirao i život; i on ima svoju noć, i on svoj san. Napokon bijaše paluba (krov) broda pusta; djački su glasovi umukli, djaci su legli i protegli, a ja ostao, uživajući daleko more i čarobnu noć, sám samcat.

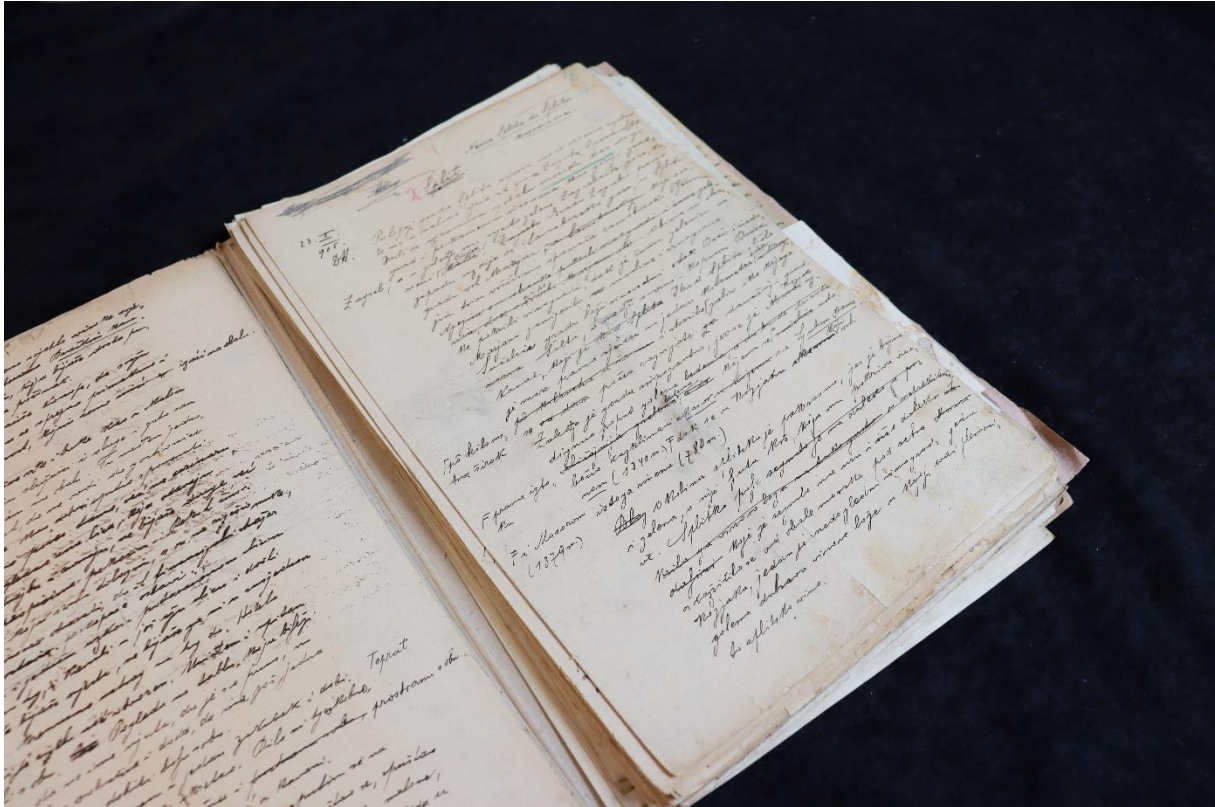
Prošla je druga ura, kad me umor i san počeli svladavati; pošao do djaka, da se i ja pružim i malo odmorim. Na brzo sam zaspao, ćutih da me nečija ruka za rame pograbila i tielom tresla. Prenem se i zagledam pred sobom sobara, koji se otrese ovako: „Vi niste od prvoga razreda, vi ne smijete ovdje spavati.“ Razabrao, da imam sa prostakom posla, dignem se i izadjem, a „litanije“ odčitao sam mu u jutro pred kapetanom i nekojim odličnim putnicima. Vrieme bijaše tiho; nisam čuo ino, do valova, koji pljuskaahu o parobrod i kadkada glas kormilara, jer je i kapetan legao na počinak. U šest sati u jutro pristali smo pod Zadrom, a inače za ciele plovitbe nigdje. Tu sam uzeo zajuttrak, prošao obalom i nekojim ulicama, a u 7 i ½ odplodio put Rieke, kamo smo došli u 3 i ½ sata po podne, vozao sam se od Splita do ovdje više od 16 ura.

30. rujna krenuo sam iz Rieke put Karlovca, do tamo uz svoga sina Milivoja odmaram; 3. listopada pošao sam do kolodvora, da pričekam svoju suprugu, koja došla iz Zagreba, da ju povedem Karlovcem i okolinom. U večer pala studena kiša, a u noći po gorama snieg. 4. listopada pošao sam šetalištem, a po podne poveo suprugu do grada Dubovca, da odavle smetne pred oko čare okoline karlovačke. 5. listopada bijaše opet hladno, 6. kiša po kojoj se vratismo u Zagreb, kojega nisam vidio mjesec dana.

Donio sam iz Dalmacije nekoje krasne slike, a sinjskim lulicama ukrasio sam stienu poviše divana. Na zid pred krevetom objesio sam Vranjic kod Splita, Skradin, Skradinski buk, Omiš, ruševine Solina, prodor rječice Solinčice, Makarsku i Biokovo, krasan jedan motiv iz splitske luke i nekoje suho bilje, koje me svakoga dana sieća daleka puta u „divne“ i „čarne“ krajeve Dalmacije.⁵⁸

Draгутin Hirc

⁵⁸ Ove godine poći ću u južnu Dalmaciju, obaći Boku Kotorsku i vinuti se na Orjensko ždrielo i Orjen (1895 m.), od Cetinje se uzpeti na Lovćen, obaći Budvu i Špić [oštećen tekst], Mljet i Lastovo i svakako razgledati glasovitu modru špilju na Biševu.

Slika 1 Originalni rukopis Dragutina Hirca